

Kosztai László

A pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig

egyetemi doktori értekezés

**Szeged
1990**

Tartalom

Bevezetés.....	3
A társaskáptalan történetének vázlata.....	11
A hiteleshelyi tevékenység kezdete.....	35
A hiteleshelyi kiadványok.....	43
A hiteleshelyi kiadványok külső sajátosságai.....	63
Az oklevelek belső ismertetőjegyei.....	76
A hiteleshely területi hatásköre.....	90
Az oklevelekben előforduló települések és birtokok azonosítása.....	97
A hiteleshelyi munkát végző személyek.....	116
A pozsegai káptalan nevére intitulált hamis, illetve gyanús hitelű oklevelek.....	135
A pozsegai káptalan tagjai.....	146
A pozsegai káptalan okleveleinek felsorolása.....	163

Bevezetés.

A 12. század utolsó évtizedeiben gyors változások jellemzőek a magyar jogi írásbeliségre. Az udvarban, az egyéb feladatai mellett a királyi oklevéladást is ellátó kápolnától függetlenül az írásbeliségre specializálódott kancellária.¹ Másrészt a gyakorlati írásbeliség rövid idő alatt decentralizálódott. A központoktól távol is egyre rendszeresebben szerkesztettek jogbiztosító iratokat. Kialakult egy sajátosan egyedülálló magyar intézmény, a hiteleshely² /locus credibilis vagy locus authenticus/, "olyan egyházi testület, amely a felek kérésére, vagy a hatóság megbízása alapján oklevelet állít ki saját közhitelű /autentikus/ pecsétje alatt".³ A hiteleshely a középkorban kialakult azon kevés szervezetek egyike, amelyek szinte változás nélkül az újkorig megőrizték eredeti funkciójukat. Törvényesen 1874-ben szüntették meg őket, de végérvényesen a volt hiteleshelyi levéltárak államosításával ért véget történetük.

Kialakulásukkal, középkori munkájukkal közel másfél évszázada foglalkozik a magyar történettudomány, de egységes álláspontot nem alakított ki eredetükre vonatkozóan. A bencés és premontrei konventek praxisáról hosszú idő óta megbízható ismeretekkel rendelkezünk, a káptalani hiteleshelyekről már kevésbé, a johannita konventek működéséről pedig szinte semmit sem tudunk.⁴ A

kutatás egyoldalúságának oka, hogy a múlt század óta az egyházi közösségek elsősorban saját történetükkel foglalkoztak, s mivel a johannitáknak a 19. század végén már nem voltak rendházaik Magyarországon, csak politikatörténetük megírására akadt vállalkozó.⁵ Az utóbbi évtizedekben megkezdődött elsősorban Hajnal István munkáinak⁶ inspiráló hatása nyomán az írástudóknak, így a hiteleshelyi személyzetnek, mint értelmiségi rétegnek a vizsgálata. A megjelenő újabb tanulmányok már nem csak a hagyományos diplomatikai és intézménytörténeti szempontokat veszik figyelembe, hanem a hiteleshelyi tevékenység és a középkori értelmiség laicizálódásának kapcsolatát és jogi műveltség alakulását is.⁷

A hiteleshelyek kutatásának feltételei technikailag sem voltak adottak az utóbbi időkig. Az évszázadok során az egyes hiteleshelyek Mohács előtti anyagát tartalmazó levéltárai szétszóródtak. Ez különösen a török megszállás alá került egyházakra vonatkozik, mivel a török elől a levéltáraikat a királyi Magyarország egyházi központjaiba, Pozsonyba és Nagyszombatra menekítették. Máskor az eredeti őrzési helyen maradvá pusztultak el. A hiteleshelyi levéltárak rekonstruálására - elsősorban a volt családi gyűjtemények anyaga alapján -, illetve az eredeti oklevelek tanulmányozására az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárának 50-es évek eleji kibővülése és a Diplomatikai Fényképgyűjtemény létrejötte és mutatóinak közelmúltban történt elkészítése ad lehetőséget.

Eckhart Ferenc kiváló monográfiájának⁹ eredményeinek pontosításához, és a hiteleshelyi írásbeliséget végző klerikusok társadalmi helyének, a középkori világi társadalomra gyakorolt hatásának vizsgálatához elengedhetetlen az egyes hiteleshelyek praxisának mind alaposabb tisztázása.

Az eddig megjelent tanulmányok kivétel nélkül mind a vizsgált konvent vagy káptalan közhitelű oklevéladását a középkor végéig kísérték nyomon, így a hatalmas anyag bemutatásánál gyakran nem fordítottak figyelmet a hiteleshelyi oklevéladás fejlődésének bemutatására, hanem csak egy általános kép kirajzolását tették lehetővé a megjelenés terjedelmi korlátai. Ezért a pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenységének vizsgálatát szűkebbre véve az 1353-as esztendő¹⁰t vesszük korszakhatárnak, amikor az 1351-es törvény értelmében a Nagy Lajos király felülvizsgáltatta a kisebb hiteleshelyek oklevéladási jogát.⁹

Jegyzet

- 1./ A kancellária kialakításában a hazai fejlődés mellett külső hatásokat is /bizánci, pápai kúriai, itáliai és francia/ feltételez a kutatás, azonban ezek súlyának megítélésében nincs közös álláspont. Szentpétery I.: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 73. a továbbiakban Szentpétery 1930., Hajnal I.: Írástörténet az írásbeliség felújulásának korából. Bp. 1921. 63. a továbbiakban Hajnal 1921., Kumorovitz L. B.: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp. 1944. 36-7. Különnyomat a Jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1943-44-i évkönyvéből, Mezey L.: A pécsi egyetemalapítás előzményei (A deákság és a hiteleshely kezdeteihez). in: Jubileumi tanulmányok I. szerk. Csizmadia A. Pécs 1967. 62-3. a továbbiakban Mezey 1967., Érszegi G.: III. Béla kancelláriai reformjáról. in: Magyar Herald I. (1984) 72-7.
- 2./ A magyar hiteleshely igen távoli analógiája a nyugati officialis és decani christianitatis okleveles gyakorlata. Bónis Gy.: A közhitelőség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. in: Levéltári Szemle 1964. 126.
- 3./ Szentpétery 1930. 121.
- 4./ Jerney János: A magyarországi káptalanok és konventek hielmes és hiteles helyek története. in:

Magyar Történelmi Tár II. 1856., Füssy Tamás: A zalavári konvent, mint hiteles helynek története. in: Századok 25 /1891/ 809-823. a továbbiakban Füssy 1891., érdűjhelyi Menyhért: A közjegyzőség és hiteleshelyek története Magyarországon. Bp. 1899., Tóth Szabó Pál: A jászói konvent mint hiteleshely a középkorban. in: Turul 21 /1903/ 110-119. a továbbiakban Tóth 1903, Stolcz Alfonz: A hiteleshelyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon. Ujvidék 1912. a továbbiakban Stolcz 1912., Eckhart Ferenc: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. in: Századok 47 /1913/ 640-655., Franz Eckhart: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. in: MIOG 9 /1915/, Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. in: Turul 42 /1928/ 1-39. a továbbiakban Kumorovitz 1928., Kumorovitz L. Bernát: A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig. in: Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800. évfordulójára Gödöllő 1934. 22-51., Papp László: A hiteles helyek története és működése az újkorban. Bp. 1936., Papp László: A hiteles helyi intézmény megszűnése. in: Regnum 5 /1942/ 536-562., Miklósy Zoltán: Hiteles hely és iskola a középkorban. in: Levéltári Közlemények 18-19 /1940-1941/ 170-178. a továbbiakban Miklósy 1940., Horváth Antal: A csornai konvent hiteleshelyi működése. Keszthely 1943. a továbbiakban Horváth 1943., Koloman Juhász: Das Kapitel von Arad als glaubwürdiger Ort. in: MIOG 62 /1954/ 406-424., Francisc Pall: Contribuții la

problema locurilor de adeverise din Transilvania mediavală /sec XIII-XIV./. in: Studii si materiale de istorie mediea 2 /1957/ 391-405., Juhász Kálmán: Az aradi hiteleshely vezetői. Különnyomat a Szántó Kovács Múzeum évkönyvéből Orosháza 1960. a továbbiakban Juhász 1960., Juhász Kálmán: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regeszták. Gyula 1962., György Bónis: Les auctorités de "foi publique" et les archives des "loci credibiles" en Hongrie. in: Archivum 12 /1962/ 97-104., Bónis György: A közhitelőség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. in: Levéltári Szemle 1964 118-142., Mezey L.: A pécsi egyetemalapítás előzményei (A deákság és a hiteleshely kezdeteihez). in: Jubileumi Tanulmányok. szerk. Csizmadia A. Pécs 1967. 53-84., Szakály Ferenc: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó működése 1526-ig. in: Tanulmányok Tolna megye történetéből I. szerk. Puskás I. /1969/ 9-60. a továbbiakban Szakály 1968., Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban. in: Somogy megye Múltjából I-től folyamatosan. Kaposvár 1970-től., Mezey László: Anfänge der Privaturkunde in Ungarn und der glaubwürdigen Orte. in: Archiv für Diplomatik 18 /1972/ 290-302., Mezey László: A hiteleshely a közhitelőség fejlődésében és III. Béla szerepe. in: Középkori kútfőink kritikus kérdései. szerk. Horváth J. és Székely Gy. Bp. 1974. 315-332., Sill Ferenc: A vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége.

in: Vas megye Múltjából. Levéltári évkönyv I. Szombathely 1976. 20-60., Sill Ferenc: A vasvárszombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. in: A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve /1777-1977/ Szombathely 1977. 211-216. a továbbiakban Sill 1977., Sipos Gábor: A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működése. in: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Csetri Elek - Jakó Zsigmond. - Tonk Sándor, Bukarest 1979. 33-50. a továbbiakban Sipos 1979., Varga A.: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. in: Művelődéstörténeti tanulmányok Szerk. Csetri Elek és Jakó Zsigmond, Bukarest 1980. 20-35. a továbbiakban Varga 1980., Komjáthy Miklós: A hiteleshelyek. in: História 4 /1982/2./ 28-29., Solymosi László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. in: Magyar Herald 1 /1984/ 91-139. a továbbiakban Solymosi 1984., Szovák Kornél: A győri székeskáptalan hiteleshelyi működése: írásbeliség Nyugat-Magyarországon a XIII. század első felében /kézirat/ Bp. 1985., Kóta Péter: A vasvári káptalan korai oklevelei. in: Levéltári Szemle 37 (1987) 4. sz. 17-29. a továbbiakban Kóta 1987., Bilkei I.: Hiteles helyek Zalában. in: A Dunántúl településtörténete VII. szerk. Somfai B. Veszprém 1987. 343-350., I. Borsa: Zur Beurkundstätigkeit der glaubwürdigen Orte in Ungarn. in: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó II. Bd. hsg. K. Benda, T. Bogay, H. Glassl, München 1988.

5./ Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon Bp. 1925.

6./ Hajnal 1921., Hajnal I.: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. in: Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére Bp. 1933. szerk. Domanovszky S. 183-214.

7./ Mezey 1967. 53-86., Jakó Zs.: Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdete. továbbá Jakó Zs.: A laikus értelmiség kezdete a középkori Erdélyben. in: Jakós Zs.: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest 1977. 10-36.

8./ F. Eckhart: Glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Különnyomat a Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung IX. Ergänzungband 2. Heft Innsbruck 1914, a továbbiakban Eckhart 1914

9./ Decreta Regni Hungariae 1301-1457. szerk. F. Döry, G. Bónis, V. Bácskai Bp. 1976. 131., a továbbiakban DRH. A hiteleshelyi pecsétek Budára vitelére az egri káptalan oklevele A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára II. 509. Pest, a továbbiakban Z.

A társaskáptalan történetének vázlata

A középkori magyar írásbeliség egyik déli, Dráván-túli központja a pozsegai társaskáptalan volt. A Szent Péter tiszteletére felszentelt káptalan alapítólevele, mint szinte kivétel nélkül a korai magyar egyházszervezet intézményeinél, nem maradt fent. A káptalant, illetve annak vezetőjét a pécsi székeskáptalan 1217-ben kiadott hiteleshelyi oklevele említi először. A Somogy megyei Basal predium eladása kapcsán kiadott privilégium tanúnévsorában közvetlenül Kalán püspök után, a székeskáptalan tisztségviselőit és a főespereseket is megelőzve említik Tyburcius pozsegai prépostot.¹ A felsorolás szerint, amely a pécsi püspökség vezetőinek rangját, illetve az oklevél fogalmazója és ellenőrzője által gondolt presztizs sorrendet tükrözi, a pozsegai prépost a püspök és a diploma intitulációjában szereplő Péter székeskáptalani prépost után a pécsi egyházmegye legbefolyásosabb vezetője volt a 13. század második évtizedében.

Az 1217-es esztendő a káptalan létrejöttének terminus ante quem-je. Az alapítás idejének pontos meghatározásától el is esve a pozsegai medence településtörténetének, világi és egyházi igazgatásának kialakulásáról, illetve azok kapcsolatából a káptalan létrejöttének feltételezett időpontjára lehet következtetni. Pozsega vidéke az egész középkoron át az

1009-ben alapított pécsi püspökség területéhez tartozott. Az egyházmegye határleíró oklevelében a szentistváni püspökség határai nem adnak egymásba visszatérő vonalat, éppen a délkeleti határ leírása hiányzik.² Az oklevelél fogalmazói egyszerűen nem tartották ezt fontosnak. A negatív információból adódik a következtetés, hogy a terület - a későbbi Pozsega megye - jobbra lakatlan lehetett. Az új egyházmegye jelentős jövedelmet nem várhatott erről a vidékről. Másrészt a határok pontos leírása is csak közel egy évszázad múlva a zágrábi püspökség 1091-es alapítása után vált elkerülhetetlenné.

A világi igazgatás kialakulásának menetét, Pozsega megye létrejöttét Györffy Gy. és Kristó Gy. vázolta fel. Györffy Gy. utalva Biborbanszületett Konstantin és Diocleas presbiter leírására, miszerint a magyarság déli határa a Száva, másrészt egy a 15. században felbukkanó Kesző nevű pozsegai helységre, úgy tekinti, hogy a majdani Pozsega megye területe már a honfoglalás idején magyar megszállás alá került. Kristó viszont a megye nevének etimológiáját - tűzzel irtott és művelésre alkalmassá tett hely - hangsúlyozva nem számítja Pozsegát a korai megszállású területek közé.³ Kniezsa I. és Gláser L. tervezte "Magyarország népei a XI. században" térképen is úgy szerepel a mai Papuk hegységtől délre eső vidék, mint gyéren betelepült szláv lakosságú terület.⁴ Különösen, mivel a térkép összeállítói a 11-12. század fordulóján jelentkező névanyagot használták fel, így a terület benépesülése a 11. század végén is meglehetősen gyér

lehetett. Magának Pozsega megyének a létrejöttét viszont mint Györffy Gy., mint Kristó Gy. hasonlóan írja le. A megye a 12. század folyamán vált le a Szent István alatt megszerveződő, de kezdetben a Dráván is túlnyúló nagykiterjedésű Baranya megyéről.⁵ A világi igazgatás elmélyítését, intenzívebbé tételét nyilvánvalóan a pozsegai medence népességének növekedése, a településhálózat sűrűsödése kívánta meg. Közvetett módon azonban a betelepülés mértékét jelzi, hogy a vidék egy része még mintegy hercegi vadászterület működött⁶, és 1232-ben alapítja meg Ugrin kalocsai érsek a gyér népességű völgyeket előnyben részesítő ciszterci rend számára tisztesvölgyi (gotói) monostort.⁷

Az állam és az egyház középkori szimbiózisából, egymásrautaltságából következik, hogy szervezetük, igazgatási egységeik kiépítése párhuzamosan, egymást feltételezve, hatásukat kölcsönösen erősítve épült ki. A középszintű egyházi igazgatás, a főesperesség megszervezése időben nagyjából egybeeshetett a megye kialakulásával. Kérdéses viszont, hogy kronológiailag hova helyezzük a káptalan megalapítását, a főesperesség létrehozása elé vagy annak megszervezése után. Kristó Gy. szerint a pécsi püspökség területén itt jött létre utolsóként főesperesség, és ennek vezetését a pozsegai prépost ragadta magához. Ugy tekinti tehát, hogy a káptalan jött létre korábban.⁸ A főesperesség területe jóval nagyobb, mint a megye kiterjedése. Az eltérések az észak, északkeleti határvonalnál jelentősek. A megyehatár a természetes

határokat, a Papuk-hegység, korabeli nevén Pozsega havasa vízválasztóját követi, míg a pozsegai főesperes joghatósága Baranya megye Dráván-túli részén fekvő Nekkse plébániájára is kiterjedt.⁹ A főesperesség és a megye területének és központjaiknak - Pozsegaszentpéter, illetve Pozsegavár - különbsége bizonyossá teszi, hogy kialakításuk, ha időben nem is esett egymástól távol, nem egyszerre történt. Véleményünk szerint az egyházé volt a kezdeményezés, a főesperességgé az elsőbbség. Így érthető, hogy miért nem a pozsegai vár mellett álló plébánia papja nyerte el a megye egyházai fölött az ellenőrzési feladatokat. Az viszont eldönthetetlen, hogy a már létező prépostság kapta-e meg a főesperesi jogkört, vagy pedig mint ahogy német területeken gyakran előfordult¹⁰, egy nagyobb plébánián, ahol több pap élt és a megfelelő anyagi feltételek is adottak voltak, társaskáptalant szerveztek. Így a templom rangban kiemelkedett a többi plébánia közül, és belső szervezete is hierarchizáltabbá, szervezetebbé vált, s az addig alkalomszerűen végzett feladatok egy-egy tisztségben, dignitásban állandósultak. Véleményünk szerint az utóbbi történhetett Pozsegán is. A főesperes később a pécsi központ és az alája tartozó terület nagy távolsága miatt, amely a kor közlekedéstechnikai viszonyai közepedte nehezen volt áthidalható, nem költözött be más főesperesekhez hasonlóan a püspöki székhelyre. A másik ok, s talán a nyomósabb az, hogy függetlenebbnek érezte magát a közvetlen püspöki felügyelettől távol, prépostságát többre becsülte egy pécsi kanonoki prebendánál. Összegezve a pozsegai

prépostság létrejöttének idejét a 12. század második felére, vagy a század végére kell helyezni.

A pozsegai káptalan alapítójának a személye is problémás. Közvetett módon azonban tisztázni lehet azt a kört, ahonnan a társaskáptalan létrehozásának gondolata kiindult. Első lépésként a káptalan típusba sorolását kell elvégeznünk. Az Árpád-korban felbukkanó társaskáptalanok tipologizálásának egyik legkézenfekvőbb szempontja az adott egyház topográfiai helyzete, püspöki, illetve érseki központban létrejött vagy nagyobb egyházi központtól távolra eső káptalanról van-e szó. Az előbbiek markánsan elkülönülő csoportot alkotnak. Általában olyan kis káptalanok tartoznak ide, amelyek egy-egy székesegyház közelében a főpapi residenciának helyet adó várban épültek föl, s a püspöki székesegyház liturgiájával, a főpapi központ reprezentációjával van kapcsolatban funkciójuk. Alapítójukat ennél fogva a szóbanforgó egyházmegye valamely főpapjában kell keresni, noha ehez a csoporthoz is tartozhatnak királyi alapítású egyházak, mint a III. Béla és Capet Margit alapította esztergomi (Becket) Szent Tamás prépostság.¹¹ A típus az írásos forrásokban a 12. század legvégén és 13. század első felétől jelenik meg.¹² A társaskáptalanok másik csoportja, amelyek nem főpapi székhelyeken jöttek létre, további alcsoportokra oszthatók. Az egyik alcsoportba az államigazgatásban és az uralkodói reprezentációban nagy szerepet játszó királyi - és az uralkodó dinasztia tagjai által alapított - prépostságok tartoznak, élükön a székesfehérvári Boldogasszony

társaskáptalannal. A másik alcsoporthoz az Árpádokhoz közvetlenül nem kapcsolódó egyházakat sorolhatjuk. Alapítóik gazdag egyházi donátorok, elsősorban püspökök. Figyelemreméltó, hogy milyen kevés egyház tartozik ide¹³, és jelen ismereteink szerint az Árpád-korban világi donátorok nem hoztak létre társaskáptalant.¹⁴ A gazdag nemzetségek a monasztikus rendek tagjaival benépesített ún. nemzetségi kolostorokat részesítették előnyben. Az okok vizsgálata érdekes eredményt hozhat a világi elit vallásosságának és mentalitásának sajátosságaira. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a világi arisztokráciának nem volt szüksége a korszakban olyan mértékben az igazgatási és szervező feladatokat is ellátni tudó klerikusrétegre mint az uralkodónak vagy az egyháznak.

A pozsegai káptalan a nagyobb egyházi igazgatási központoktól távoli káptalanok csoportjába tartozik. Alapítója személyének megállapítására a magyar szakirodalomban eddig egyedül Balics L. tett kísérletet. Szerinte az egyházat Berthold aquileiai pátriárka és Kálmán herceg közösen hozta létre.¹⁵ Probléma azonban, hogy a pápa 1218-ban nevezi ki Bertholdot pátriárkává¹⁶, s a káptalant 1217-ben már említik. Kálmán herceg pedig 1226-ban kerül a Drávántúl élére.¹⁷ Így sem a volt kalocsai érsek, sem Kálmán herceg nem jöhet számításban alapítóként.

Sajnos a pozsegai káptalan birtokainak fekvéséről keveset tudunk¹⁸, a birtokok eredete nem nyújt támpontot az alapító azonosításához. Így a donátor megállapításánál az

káptalan patrocíniumának, egyházi hovatartozásának, illetve a káptalan kanonokjai által viselt hivatalok vizsgálata dönti el, hogy Pozsega királyi alapítású, vagy az egyház a második alcsoportba tartozva, létrehozóját egy 12. század végi püspökben kereshetjük.

A pozsegai káptalan templomát Szent Péter oltalmába ajánlották. Szent Péter kultuszának elterjedése a középkorban a pápasággal volt elsősorban kapcsolatban, tisztelete azonban nagyon általános volt. Az Árpád-ház szent kultuszáról még nem született átfogó tanulmány, így kénytelenek vagyunk röviden összefoglalni. Kézenfekvő, hogy a dinasztia vallásos életében legfontosabb szerepet az uralkodóház saját szentjei -- Szent István, Szent Imre és Szent László -- játszották, amelyek tisztelete legitimálta az Árpádok uralmát. A pozsegai káptalan alapításának feltételezett ideje -- 12. század vége -- körül az 1192-ben szentté avatott I. László király tisztelete került előtérbe.¹⁹ Az uralkodóház által frekvenciáltabb szentek másik csoportját a püspökségek,²⁰ kiváltképpen pedig a királyi egyházak védőszentjeiben kell keresni, noha el kell ismernünk, hogy a szentkultuszt nem tükrözik maradéktalanul a patrocíniumok.²¹ Az értékelés előtt fontos megjegyezni, hogy a szerzetesi kolostorok védőszentjeinél figyelembe kell venni, hogy a patrocínium választást erősen befolyásolták a rendek hagyományai, illetve a 12. század során létrejött központosított rendek -- ciszterek és premontreiek -- szigorú központi előírásai.²² Így a dinasztia által kedveltebb szentek tiszteletét a

püspökségek, különösen pedig a királyi társaskáptalanok védőszentjei tükrözik, mivel a prépostságok létrehozásánál szabadabban érvényesült az uralkodó akarata, mint a pápaság által már korán figyelemmel kísért, s bizonyos engedélyhez kötött püspökség-alapításoknál. A királyi egyházak és a püspökségek legtöbbször előforduló -- 11 alkalommal -- patrocíniuma Szűz Mária (Győr, Székesfehérvár, Vác, Várad, Pécsvárad, Kolozsmonostor, Cikádor, Egres, Zirc, Szentgotthárd, Pilis és Pásztó) a magyar kereszténység kezdetektől erős Mária-kultusza és Szent István feltételezett országfelajánlása miatt nem meglepő. Sorrendben 5 előfordulással második helyen áll Szent Mihály tisztelete (Veszprém, Erdély, Bata, Vasvár és Margitsziget). Mihályt négy előfordulással a legendája szerint saváriai születésű Szent Márton követi (Pannnhalma, Pozsony, Arad, Szepes). Figyelemreméltó, hogy a szent tisztelete folyamatosan jelen van az államalapítástól egészen az általunk vizsgált korszak végéig. Szent Márton tiszteletének az okát pannóniai születésen és általános középkori népszerűségén túl abban látjuk, hogy az uralkodóház krónikája szerint²³ közbenjárásával erősítette meg hatalmát Szent István a Koppány vezette pogányok fölött aratott győzelemmel, s így az összes Árpád-házi király úgy tekintett Szent Mártonra, mint akinek hatalmukat köszönhetik. A pozsegi káptalan patrocíniuma, Szent Péter a pécsi székesegyház és a Péter király alapította budai prépostság védőszentjeként jeletkezik. Pécsnél a patrocínium kiválasztását az püspökség alapításánál

résztvevő Azo pápai legátus szerepe indokolja, míg Péternél saját névadó védőszentjének tisztelete.²⁴ Nem lehet véletlen, hogy a pécsi székesegyház építésének befejezője is Péter király volt.²⁵ Szent Péter kiemelt kultusza a 11. század első fele után nem mutatható ki az Árpádoknál, valószínűleg az apostolfejedelem tiszteletének és a Pápaságnak a kapcsolata miatt, melyet a somogyvári monostor alapítása is mutat.²⁶ Így a pozsegai Szent Péter patrocínium mögött úgy tűnik, nem az uralkodóház valamely tagját, hanem egy főpapi kezdeményezőt kell keresnünk. A pécsi püspökök feladata egyházmegyénk védőszentje tiszteletének előmozdítása,²⁷ tehát a pozsegai káptalan alapítóját az egyház patrocíniuma alapját a 12. század végi pécsi püspökök között kell keresnünk.

Az alapító személyének tisztázásakor figyelembe kell venni a prépostság és az ispánsági vár viszonyát. Az ún. királyi prépostságok minden esetben kapcsolatban voltak egy-egy ispánsági központtal illetve az egyház alapítása idején még királyi várral. Előfordult, hogy a társaskáptalan magában a várban állt mint Pozsonyban²⁸, vagy Aradon²⁹; Vasvár³⁰, Titel³¹, Szepes³² és Óbuda esetében³³ is kimutatható az egyház és a vár kapcsolata. A felsorolt példákkal ellentétben a pozsegai káptalan viszont nem a megye központjában Pozsegavárott, illetve közvetlen közelében jött létre, hanem attól északnyugatra. Pozsegaváron pedig egy plébánia templom,³⁴ és a 13. század második felétől adatolható Szent Demeter ferences kolostor volt.³⁵

A király által alapított egyházak a középkoron át egy sajátos magyar exemptio kialakulása következtében mentesülve az illetékes megyéspüspök fenhatósága alól, közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoztak.³⁶ A pozsegai prépostság egyházi felettese úgy tűnik, hogy mindig a területileg illetékes ordinárius, a pécsi püspök volt. 1217-ben a prépost a püspökség vezetőivel együtt tanúsít egy birtokeladást.³⁷ Az 1290-es években pedig Pál pécsi püspök jóváhagyására hivatkozva a pécsi székeskáptalan olvasókanonoki stallumát mintának véve szervezik meg Pozsegán a lectori méltóságot.³⁸ 1330-as évek elején viszály támadt a pécsi püspök és a pozsegai prépost között a társaskáptalan kanonoki javadalmainak betöltésének joga miatt. A prépost állítása szerint ez a jog régtől fogva őt illette meg, de Jób püspök (1252-1279/81) óta a pécsi főpapok megakadályozzák ennek gyakorlásában a prépostokat.³⁹ A püspöki joghatóság elutasításáról viszont nincs szó. A pápai vizsgálat eredményéről nincs tudomásunk, de 1352-ben Miklós pécsi püspök saját hatáskörébe tartozónak mondvá a pozsegai prépostságot, a javadalmat káplánjának, Montilioi Péternek adja, de a pápai megerősítést szükségesnek tarva supplicációval fordul VI. Kelemenhez.⁴⁰ IX. Bonifác pápa pedig évek múlva engedélyezi Vilmos pécsi püspöknek, hogy a székeskáptalan és a pécsi várban lévő Keresztelő Szent János társaskáptalan prépostságainak adományozása mellett a pozsegait is a pécsi egyetem egyház- és római jogi tanárai részére tartsa fennt.⁴¹ Az 1397-es esztergomi canonica

visitatio sem említi Pozsegát az érseki egyházak között.⁴²

A királyi prépostságok jellemzője, hogy fontos szerepet töltenek be a királyi adminisztrációban. A királyi kancellárok, majd a cím méltósággá válása után a királyi oklevéladást ténylegesen irányító alkancellárok közülük kerültek ki az Árpád-korban⁴³, akik hivataluk átadása után egy megüresedő püspökség élére kerültek. Nincs tudomásunk arról, hogy a pozsegai társaskáptalan valamely prépostja a királyi kancelláriában hivatalt viselt volna. Az uralkodók környezetében ugyan egy-egy alkalommal feltűnnek, mint például a pozsegai prépostot is jelen volt 1233-ban, amikor az esztergomi johanniták házában számos egyházi előkelő előtt II. András király megerősíti a beregi egyezményt.⁴⁴ 1330-ban pedig a krónika a possadai vereség áldozatai között említi Mihály pozsegai prépostot.⁴⁵ A király esetleges kegyúri jogára egyetlen adat mutat. 1341-ben a pápa panaszt emel az ellen, hogy a kúriájában pernyertes pap nem tudja a pozsegai prépostságot elfoglalni, mert a király az elhunyt prépost halála után azonnal kezelésbe vette a javadalamat.⁴⁶ A király és a pápa viszánya a prépostság betöltése körül úgy véljük, hogy nem a király Pozsega fölötti közvetlen kegyúri hatalmában keresendő, hanem Károly Róbert egyházpolitikájában, amely a főkegyúri jog mind teljesebb érvényesítésére, a pápai rezervációk visszaszorítására törekedett, s nem egy esetben a megüresedő egyházi javadalamak betöltésének késleltetésével azok jövedelmeit a kincstár számára hasznosította.⁴⁷

A királyi egyházak klerikusai a királyi familia tagjai voltak, a dinasztiaát is szorosabb érzelmi kapcsolat fűzte egyházaikhoz, mint a magánykegyúri templomokhoz.⁴⁸ Személyesen is felkeresték azokat, ha közelükben tartózkodtak, vagy egy-egy jelentősebb ünnepet ott töltöttek.⁴⁹ A Szávan-túli területeket az ország központjával összekötő egyik fontos útvonal, a Duna jobbpartján futó hadiútból Eszéknél kiágazó és Nekcsén a Száva brodi révje felé futó út áthaladt Pozsega megyén⁵⁰. Az útvonal jelentősége az Anjou-korban növekedhetett meg, amikor a déli területek jelentősebb szerepet játszottak az ország életében, mint a kibontakozó missziós tevékenység kindulópontjai, vagy az itáliai háborúk felvonulási útjai. 1322 októberében Boleszló esztergomi érsekkel délvidékre utazó Károly Róbert, majd 1357 júliusában Nagy Lajos keltez oklevelet Pozsegaváron.⁵¹ Nincs tudomásunk róla, hogy királyaink a 14. század közepéig valaha is felkeresték volna a káptalant.

A királyné környezetében viszont két 13. század végén élt prépostot is találunk. 1280-ban, majd 1284 és 1286 között Orbász, 1288 és 1290 között pedig Lukács pozsegai prépostok irányítják özvegy Erzsébet királynő kancelláriáját.⁵² Pozsega vidéke és a déli országrész a 13. század második felében a királynők uralma alatt állt⁵³, s a királynői kíséret klerikusai közül számosan a terület egyházaiban - szerémi püspökség, zágrábi és csázmai káptalan - viseltek javadalamakat⁵⁴.

Az uralkodóktól kapott kiváltságait a káptalannak egy 16. századi feljegyzés őrizte meg. 1528-ban hivatkoznak II. Lajos király oklevelére, amely (IV.) László és Károly Róbert királyoknak a pozsegai egyház számára adott kiváltságait tartalmazta. A jogok lényegében a káptalannak teljes immunitást biztosítottak. Kivették az egyházat és népeit az ispánok, officiálisaik és a várnagyok joghatósága alól. A pozsegai káptalan népeitől collectát, nyestbőradót, beszállásolást (descensus), ponderát és bármely más királyi adót csak a prépost és a káptalan szedhette be. Az egyház népeit egyetlen egy bíró, sem a nádor, sem az országbíró elé nem lehet megidézni, ügyeikben kizárólag a prépost és a káptalan tartozik igazságot szolgáltatni. Az egyház védőszentjének ünnepén, Szent Péter apostol napján a Pozsegavárra menő szabad úton (in libera via) a vámot (tributum fori) részben és egészben csak a prépost és a káptalan szedheti be. Az egyház népei semmilyen szolgálattal sem tartoznak a pozsegavári várnak; az ispánok, a várnagyok és a szolgabírák a káptalan birtokain nem szállhatnak meg és congregációt sem tarthatnak. Nem tudjuk milyen okból és pontosan mikor kapta meg a káptalan az említett kiváltságokat, mindegyik IV. Lászlótól származik-e, s Károly Róbert csupán megerősítette azokat vagy ő maga is bővítette ezek körét. A kiváltságolás okáról sincs tudomásunk. Problémát jelent, hogy Pozsega megye a 13. század második felében királynéi igazgatás alatt állt, így elsősorban közölük kellett volna kikerülni annak, aki a megyésispán joghatósága alóli mentességet megadhatja.

Persze elképzelhető, hogy a királynői kezdeményezés áll így is a dolog mögött, csak a nagyobb nyomaték kedvéért a királlyal állítatták ki az oklevelet.⁵⁵

Összegezve a 12. század második felében alapított, és a pozsegai főesperességgel összekapcsolt társaskáptalan a patrocíniuma, egyházi joghatóság és prépostjainak pályafutása alapján nem sorolható a királyi egyházak közé, alapítóját 12-13. század fordulóján működő pécsi püspök egyikében kell keresnünk. Talán leginkább Kalán püspök vehető számításba, aki 1181 és 1183 között királyi kancellár, majd kancellári tevékenysége jutalmául elnyeri a pécsi püspökséget, melyet haláláig 1218-ig vezet, közben 1190 és 1193 között Dalmácia és Horvátország kormányzója, 1205-ben pedig választott esztergomi érsek, a Bár-Kalán nemzetség tagja, s talán egyik névadója. Anyagi helyzetére jellemző, hogy jelentős összeget gyűjtött össze a már III. Béla tervezte kereszteshadjáratban való részvétel fedezésére.⁵⁶

Jegyzet

- 1./ "Actum est hoc anno Dominice Incarnationis M^o CC^o decimo septimo, indictione quinta, epacta XI. concurrente sexto. Domino ac patre nostro Calano Quinqueecclesiensi kathedre feliciter presidente, Tyburcio preposito de Posoga existente, Lodomerio preposito Sancti Johannis et archydiacono de Baranya, Michaelae hospitali magistro, Laurencio cantore, Johanne archidiacono de Marchia, Jacobo archydiacono de Walko, Johanne archydiacono de Regun, Georgio custode." Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár IX. Pest 1871. 153-4. továbbiakban AUO.
- 2./ A pécsi egyházmegye határaitól Ortvay T.: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején I. Bp. 1891. 218-134. a továbbiakban Ortvay 1891., Szentpétery I.: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele Bp. 1918. 43-6.
- 3./ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1987² 254-5., a továbbiakban AMF., Kristó Gy.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 296-7., a továbbiakban Kristó Vármegyék
- 4./ Kniezsa I.: Magyarország népei a XI-ik században. in: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján II. szerk. Serédi J. Bp. 1938. 432-3.
- 5./ AMF. I. 254-5., Kristó Vármegyék 296-8.

- 6./ András herceg pozsegai vadászkalandjára AUO. XI. 107.
- 7./ F. Hervay: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria, Roma 1984. 101. a továbbiakban Hervay Repertorium
- 8./ Kristó Vármegyék 296.
- 9./ A pozsegai főesperesség területének kirajzolása Ortway 1891. 268-72., AMF. I. 251., Kristó Vármegyék 295-6.
- 10./ Werminghoff: Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter Leipzig-Berlin 1913.² 151-2.
- 11./ Györffy Gy.: Becket Tamás és Magyarország. in: Filológiai Közlöny 16 (1970) 156-7.
- 12./ Pécs Keresztelő Szent János társaskáptalan 1217. AUO. XI. 153-4., Veszprém Mindenszentek káptalan Gutheil J.: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1979² 124., Csanád Szent Üdvözítő Juhász K.: A csanádi püspökség története (1243-1357) Makó 1933. 94.
- 13./ Csázma II. István zágrábi püspök alapította 1232-ben I. B. Tkalčić: Monumenta historica episcopatus Zagradiensis I. Zagrabiae 1873. 68-9. a továbbiakban Mon. Hist. Ep. Zagr., Itebő Balics L. 1890. 60., Theiner I. 22., Hanta prépostjai veszprémi kanonokok voltak, így alapítóját esetleg a veszprémi püspökök között kell keresni.
- 14./ Zumbur (Knauz N.): A pozsonyi prépostság in: Uj Magyar Sion 11 (1880) 252-5. a továbbiakban Zumbur, Balics L. 1890. 72. szerint a pozsonyi prépostságot a

Csukár család alapította, hasonló véleményen van Karácsonyi J.: Mindig a magyar király nevezte ki a főpapokat? in: Történelmi Hazugságok Bp. 1890. 744.; Bedy V. A felsőörsi prépostság története 13-4. szerint a felsőörsi társaskáptalant az Örsi Miske család egy tagja alapította a 13. század első negyedében.

15./ Balics L. 1890. 71.

16./ Berthold 1206-18 között volt kalocsai érsek. Winkler P.: A kalocsai és bácsi érsekség. Kalocsa 1926. 54.

17./ Kamjó G.: Kálmán herceg 1208-1241. in: Katolikus Szemle 9 (1895) 416., Kristó Gy.: Kán László és Erdély. in: Valóság 1978/11. 84., Magyarország történeti kronológiája I. szerk. Benda K. Bp. 1981. 138.

18./ A káptalan Pozsegaszentpéter környéki birtokai ismertek Sm. VII. 84-5.

19./ Tiszteletére alapította III. Béla a szebeni prépostságot Pauler Gy. A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I. Bp. 1893. 443.

20./ A püspökségek alapításának ösztönzői az invesztitura harc előtt a királyok, így a patrocínium kiválasztásában is nagy szerepük volt.

21./ A királyok és a hercegek által a 13. század elejéig alapított egyházak listáját még nem állították össze, ezért felsorolásunk bizonyosan nem lesz teljes, de az egyes szentek kultuszának intenzitását tükrözi. Püspökségek patrocíniumai: Esztergom Szent Adalbert, Veszprém Szent Mihály, Győr Szűz Mária, Pécs Szent

Péter, Kalocsa Szent Pál, Eger Szent János evangélista, Erdély Szent Mihály, Csanád Szent György, Vác Szűz Mária, Várad Szűz Mária, Zágráb Szent István király, Nyitra Szent Emmeram; Bencés kolostorok: Pannonhalma Szent Márton, Zalavár Szent Adorján, Bakonybél Szent Mór, Pécsvárad Szűz Mária, Zobor Szent Ipoly, Somlyóvásárhely Szent Lambert, Tihany Szent Anyos, Szekszárd Szent Salvator, Garamszentbenedek Szent Benedek, Szentjobb Szent Jobb, Kolozsmonostor Szűz Mária, Somogyvár Szent Egyed, Bata Szent Mihály, Meszes Antiochiai Szent Margit; Premontreiek: Váradhegyfok Szent István protomártír, Jászó Keresztelő Szent János, Margitsziget Szent Mihály; Ciszterciek: Cikádor, Egres, Zirc, Szentgotthárd, Pilis és Pásztó mind Szűz Mária; Társaskáptalanok: Székesfehérvár Szűz Mária, Buda Szent Péter, Titel Szent Sapientia, Pozsony Szent Márton (van olyan vélemény, amely szerint Szent Üdvözítő volt a káptalan patrocíniuma a 15. századig Zumbur 254.), Dömös Antióchiai Szent Margit, Vasvár Szent Mihály, Arad Szent Márton, Szepes Szent Márton, Szeben Szent László, Hájszentlőrinc Szent Lőrinc, Esztergomban Becket Szent Tamás. Az exempt, közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozó, s így gyaníthatóan királyi alapítású plébániák figyelembevételétől el kell tekintenünk, mert ezek első felsorolása csak a 14. század végéről maradt fent. IX. Bonifác 1389. november 14.-én, 1400. május 1.-én, II. Pius 1464. június 12.-én kelt oklevelében és az 1397-es esztergomi canonica

visitatio sorolja fel őket. Gárdonyi A.: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. in: Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1933. szerk. Domanovszky S. 164-8.

22./ A ciszterci monostorokat a nagykáptalani előírásoknak megfelelően Szűz Mária oltalmába ajánlották. A Mária-kultusz a premontreieknél is erős volt. A Boldogságos Szűz mellett a rendben a Premontre völgyben talált elhagyott kápolna védőszentjének Keresztelő Szent János tisztelete is jelentős volt. Bodnár R.: Szent Norbert. in: Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800. évfordulójára, Gödöllő 1934.

23./ Scriptores rerum Hungaricarum I. ed. E. Szentpétery Bp. 1937. 313. továbbiakban SRH.

24./ A szentkultusz az egész középkoron át hatást gyakorolt a személynévadásra, de csak a tridenti zsinat óta volt kötelező valamely szentnek a nevét fölvenni a keresztségben, akit ezután a megkeresztelt védőszentjének is tekintett. Szabó J. Gy.: Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. in: Tanulmányok Gyöngyösről szerk. Havassy P. és Kecskés P. Gyöngyös 1984. 74-5. a továbbiakban Szabó 1984.

25./ SRH. I. 343.

26./ Az apátságot Szent Egyed mellett Szent Péter és Pál tulajdonába is adták. Györffy Gy.: A "lovagszent" uralkodása (1077-1095). in: Történelmi Szemle 1977. 554., Magyar K.: A korai magyar egyházszervezés

történetéről. A somogyvári apátság Szent Péter titulusa. in: Vigilia 41 (1976) 381-5., Királyi alapítású Szent Péter egyház volt talán a váci Szent Péter kápolna, amelyet a krónika szerint Géza herceg királlyá koronázása után a mogyoró³di csata előtti látomás színhelyén épített fel. SRH. I. 395.

27./ Szabó 1984. 65-7. szerint az egri püspök nem törekedtek arra, hogy az egyházmegye patrónusát Szent János evangélistát a vidéki templomok védőszentjeinek ajánják. A veszprémi püspökség Zala megyei patrociniumainak vizsgálata nyomán ezzel ellentétes véleményen van viszont Valter I.: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985. 45-6.

28./ A prépostság a 13. század elején kapja meg a pápától az engedélyt, hogy a városba költözzön. G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae II. Budae 1829. 430-1. a továbbiakban F.

29./ Magyarország története tíz kötetben I/2. szerk. Székely Gy. Bp. 1984. 975. a vonatkozó rész Kristó Gy. munkája, a továbbiakban Magyarország tört. I/2., Jankovich-Bécsán Dénes: Békés megye kialakulása a történeti és régészeti adatok alapján Bölcsészdoktori értekezés (kézirat) Bp. 1978. 83.

30./ Sill 1977. 173.

31./ érdujhelyi M.: A titeli káptalan története. Zombor 1895. 23-7. a továbbiakban érdujhelyi 1895.

32./ Körmendy A.: A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására. A Szepesség példája. in:

Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról
szerk. Fügedi E. Bp. 1986. 141.

33./ Györffy Gy.: Budapest története az Árpád-korban.
in: Budapest története I. szerk. Gerevich L. Bp. 1975.
268.

34./ A plébánia templom jelentőségét mutatja, hogy a
pozsegi főesperességben papja fizette a legmagasabb
pápai tizedet, 1332-ben 1/2 márkát, 1333-ban 100, majd
1335-ben 50 báni dénárt. Monumenta Vaticana historiam
regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp.
1885. 240., 272-3., 315. a továbbiakban Vat. I/1.

35./ 1276-ban már éltek ferencesek itt. Karácsonyi J.:
Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig
I. Bp. 1922. 228. a továbbiakban Karácsonyi 1922.,
1305. T. Smiciklas: Codex diplomaticus regni Croatiae,
Dalmatiae et Slavoniae VIII. Zagrabiae 1910. 107. a
továbbiakban Sm.

36./ Mezey L.: Székesfehérvár egyházi intézményei a
középkorban. in: Székesfehérvár évszázadai 2. szerk.
Kralovánszky A. Székesfehérvár 1972. 26-7.

37./ AUO. XI.154.

38./ Bónis Gy.: Petrus de Vinea levelekönyve
Magyarországon. in: Filológiai Közlöny 4 (1958) 193. a
továbbiakban Bónis 1958.

39./ Sm. IX. 543-544., Mályusz E.: A konstanzi zsinat
és a magyar főkegyúri jog Bp. 1958. 68-70.

40./ Bossányi A.: Regesta supplicationum II. Bp. 1918.
261. a továbbiakban Bossányi II.

- 41./ Csizmadia A.: A magyar felsőoktatás kezdetei. in: Csizmadia A.: Jogi emlékek és hagyományok Bp. 1981. 26., Josephus Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum II. Posonii 1782. 333-334., a továbbiakban Koller
- 42./ Visitatio capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. közli Kollányi F. in: Történelmi Tár új folyam II (1901) 243., a továbbiakban Visitatio
- 43./ Fejérfataky L.: A királyi kancellária az Árpádok korában Bp. 1885 86-144. a továbbiakban Fejérfataky és Szentpétery 1930.
- 44./ Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. Bp. 1899² 123.
- 45./ SRH. I. 499.
- 46./ A. Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam Sacra I. Romae 1859. 642. a továbbiakban Theiner I., Kollányi Kegyúri jog 106.
- 47./ Károly Róbert emlékezete szerk. Kristó Gy. és Makk F. Bp. 1988. 34-36.
- 48./ Az Árpád-korban az uralkodók arra törekedtek, hogy a királyi egyházak kegyurasága a dinasztia kezében maradjon, és csak kivételes esetben tartották megengedhetőnek, hogy az ilyen egyházak kegyuraságot alattvalóiknak adományozzák. Kollányi F.: A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp. 1906. 114-5.
- 49./ Az Óbudai királyi társaskáptalan példája: 1189-ben III. Béla Óbudán tölti a karácsonyt, s ott fogadja a Magyarországon átvonuló kereszteseket. Ansbertus-féle

- Historia in: Kristó Gy. - Makk F.: III. Béla emlékezete Bp. 1981. 81. (magyar fordítás). Kumorovitz L. Bernát mutatta ki, hogy a 13. század elején nagyböjti időben Óbudán tartózkodott a király. Kumorovitz L. B.: Buda (és Pest) "fővárossá" alakulásának kezdetei. in: Tanulmányok Budapest Múltjából XVIII (1971) 15-29., Rogerius tudósítása is megerősíti ezt. SRH. II. 561.
- 50./ Glaser L.: A Dunántúl középkori úthálózata. in: Századok 63-64 (1929-1930) 141.
- 51./ Ráth K.: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr 1861. 49. és 66., Sebestyén B.: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. 1938. 35. és 42., Pór A.: Boleszló herceg esztergomi érsek. Esztergom 1900. 17.
- 52./ Fejérpataky 50 és 123-4.
- 53./ 1263 előtt IV. Béla feleségének adományozta Pozsega megyét, Theiner I. 254.,
- 54./ Kun Erzsébet Szlavónia, Macsó és Bosznia hercegnője címet viselte Gárdonyi A.: A magyar királynék udvari kancelláriája az Anjouk alatt. Turul 33 (1915) 67.
- 55./ F. VIII/7. 158-9. Az oklevelekre Fejér György okmánytárán kívül más utalás nincs, ezért csak fenntartással tudjuk kezelni, s nem tekintjük érvnek a pozsegai káptalan kegyuraságának eldöntésénél.
- 56./ Karácsonyi J.: A pusztaszeri monostor kegyurai Bp. 1897. 12-7., Magyarország története I/2. 1249-50, Kristó Gy.: Feudális széttagolódás Magyarországon. Bp.

1979. 47. a továbbiakban Kristó 1979., ifj. Horváth J.:

Calanus püspök és a Vita Attilae Bp. 1941. passim

A hiteleshelyi tevékenység kezdete.

Pozsega esetében viszonylag szerencsés helyzetben vagyunk mert, káptalan első említése /1217/ utáni évtizedből már eredetiben fentmaradt oklevél segítségével a külső és belső jellegzetességek vizsgálatával tudunk választ adni a hiteleshelyi oklevéladás megindulásának módjáról és időpontjáról. A ránk maradt diploma sajnos erősen vízfoltos, így kiadásának pontosabb idejét nem lehet megállapítani, meg kell elégenünk azzal, hogy a káptalan első eredetiben ránk maradt oklevelét 1220 és 1229 között adta ki.¹ A káptalan oklevelében bizonyítja, hogy egy bizonyos Mihály comes megvásárolta Orchadruga nevű földet/??/ Gurbisa fia Gurgustól 10 pensáért, Radia fiától Ozrisuctól 40 pensáért, továbbá a vízfoltok miatt olvashatatlan összegeként Otrochuc fia Juachimtól és Odolin fia Bogdasától, és az eladók a vételárat a káptalan előtt átvették. A káptalani oklevél dispozitív erejének viszonylagosságát jól mutatja, hogy a káptalan előtt megjelent világi tanúkat névszerint is felsorolják.²

Az oklevél a jogügylet írásbafoglalását követi a birtok határainak leírása. Az oklevél részletes határleírása bizonyossá teszi, hogy nem egyszerűen a felek szóbeli elmondása alapján foglalták írásba, hanem egy írnutudó klerikus terepen készített jegyzetei szolgálhattak alapul, noha a káptalani kiküldöttet nem említene.

Az adás-vétel tárgyát képező föld csekély értéke - a két ismert összeget tudjuk csak sajnos figyelembe venni - összesen 50 pensa³ jelzi, hogy már viszonylag szerény jogügyleteket is írásba foglaltak. A kezdeményező nyilvánvalóan a vásárló volt, mert elsősorban neki állt érdekében, hogy okirattal is biztosítsa magát. Erre utal az oklevél corroboratioja is.⁴ A vásárló társadalmi státuszáról közelebbit nem tudunk, mert az oklevél fogalmazói nem említenek nemzetséget, ahonnan Mihály származik, de a comes cím kitétele jelzi, hogy előkelőbb, és gazdagabb személyt kell Mihály comesben látnunk. Talán nem véletlen, hogy az első fent maradt hiteleshelyi oklevelét a káptalan egy jobb módú személy érdekében írta, az ok talán nemcsak az, hogy a kiállítás költségeit ő tudta könnyebben előteremteni, hanem az hogy az egyház után a comes címet viselő réteg ismerte föl a tanúkon túl az írás jelentőséget a jogügyletek megörökítésénél.

A hiteleshelyi tevékenység mértékéről, megindulásának idejéről az oklevél szerkezete és írásának típusa ad felvilágosítást. A 1220-as években privilegiális alakban kelt oklevél felépítése már teljesen megegyezik a hiteleshelyi oklevelek hagyományos szerkezetével.⁵ A jogügylet leírása azonban némileg eltér még a később szokásos gyakorlattól, miszerint először a megjelent feleket sorolják föl, s utána jön a birtokeladás leírása. Itt ez fordítva történt, s talán azért, mert nem érezték még olyan hangsúlyozottan fontosnak, hogy a káptalan előtt történt az adásvétel. A fassioknál szokásos formulák sem

jelentkeznek még. A határleírás viszont meglepően részletes, s szinte teljesen a későbbi gyakorlatnak megfelelő, noha még nem a "meta hoc ordine distinguntur" sorral kezdődik, illetve nem az "ibique sic terminatur" mellékmondatral zárják le.⁶

Az oklevél hitelesítése kétfajta megerősítési eljárás együttes alkalmazásával történt. Az egyházi oklevelekben a korábbi időszakban általánosabb chirographálás⁷ mellett, függőpecséttel is ellátták az oklevelet. Sajnos a pecsét mára már elveszett, de felfüggesztésének nyoma látszik. A corroboratio is megerősíti, hogy a pozsegi káptalan a 13. század elején már közösségi pecséttel rendelkező, és az hiteleshelyi kiadványain alkalmazó testület volt.⁸

Az oklevelet lezáró dátumsorban napi keletet nem adnak, kizárólag a kiadás évét jelölték, majd utána a káptalan méltóságviselőit Sempiternus cantort, Toma dékánt és Lőrinc örkanonokot sorolják fel.

A hiteleshely forgalmát és tagjainak műveltségét talán leginkább az oklevél írása mutatja meg. A folyóírás, a nota tudása elsősorban a jogilag képzett emberekhez tartozik. A gyors, de emellett jól olvasható írás elsajátítása a jogi ismeretek megszerzéseének elengedhetetlen feltétele volt.⁹ A vizsgált pozsegi oklevél írása ezzel szemben tisztán könyvirás, jellemző rá a betűk szárainak lehúzása, a nazálist rövidítő abbreviatura jel is inkább egy vízszintes vonás, alig

jelentkezik a kéz lendületesebb mozgását mutató hurkosodása a rövidítésjeleknek. Az alkalmazott rövidítések mértéke se igen haladja meg a kódexekben szokásos mértéket, s sűrűbben csak az oklevél bevezetőrészében - intitulatio, inscriptio és salutatio - jelentkeznek. A gyakorlatias írásban járatlan, kódexmásoláshoz szokott kéz jelzi, hogy a káptalan kisforgalmú hiteleshely volt, tagjai nem kényszerültek rá a gyorsabb jegyzetelő írástípus alkalmazására.¹⁰

A nyugott, kiegyensúlyozott írás mellett az oklevél külalakja azt is mutatja, hogy nem egy gyorsan elkészített diplomáról van szó. Az oklevél hártyáját az írás esztétikusabb elhelyezése érdekében ugyanazzal a tintával, amellyel az oklevelet írták, előre megvonalazták.

A pozsegai káptalan a nagyobb hiteleshelyekhez, elsősorban a székes- és a királyi társaskáptalanokhoz ill. a vezető bencés monostorokhoz hasonlóan már a 13. század első évtizedeiben megkezdte működését,¹¹ azonban az 1220-as évekből fentmaradt oklevele bizonyítja, hogy forgalma ebben az időben nem lehetett nagy. Rendszeressége se valószínű, mivel közel három évtizedig nincs újabb jele a káptalan közhitelű oklevéladásának. A Dráva-Száva közén megjelent az írásbeliség, de ennek lebonyolítását inkább a nagyobb tekintélyű, székesegyházakban szerveződött hiteleshelyek láthatták el.¹²

Jegyzet

1./ D1. 31052 Az oklevél teljes szövegét már a 18. században sem lehetett elolvasni, mert az erdélyi káptalan által 1786-ban kiadott másolata is hiányos.

D1. 31052/2

2./ Az öt említett személy közül érdekes, hogy az egyiknek az apja a Prouzlo nevet viselte.

3./ A pensa a XIII. században már számítási egységet jelent, s mint ilyen 40 forgalomban lévő dénárt tesz ki. Hóman B.: Magyar pénztörténet 1000-1325 Bp. 1916. 159-160, Huszár L.: Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban. in: Századok 105 (1971) 1152. Így a megvásárolt földnek a feléért Mihály comesnek csak 200 dénárt kellett fizetnie.

4./ "Ut igitur ratum sit et stabilitum presens scriptum sigillo nostro communium ei contulimus in testimonium..." Hazai okmánytár VIII. szerk. Nagy I. Bp. 1891. 18. a továbbiakban H.

5./ Intitulatio, inscriptio, salutatio, arenga, promulgatio, narratio, corroboratio és datum méltóságnévssorral.

6./ A számtalan példa közül 1299. D1. 31190, 1300. D1 34093.

7./ Solymosi 1984. 97-110.

8./ "presens scriptum sigillo nostro communium... contulimus in testimonium"

9./ Hajnal 1921. 27-28.

10./ Mezey László szerint a hiteleshelyek az írástechnika terén nem sok jót mutatnak a XIII. század elején, mivel a kódexírás erősen jellemző. Példának hozza fel az esztergomi káptalan 1225-ös (Dl. 118/4) és a győri káptalan 1232-es oklevelének (Dl. 179/5) könyvirását. Mezey L.: A latin írás magyarországi történetéből. in: Magyar Könyvszemle 82 (1966) 294-295.

11./ Hiteleshelyi oklevéladás megkezdésének időpontjai. Káptalanok: Veszprém 1181, Székesfehérvár 1184 Kumorovitz L. B.: A középkori magyar "magánjogi" írásbeliség első korszaka (XI-XII. sz.). in: Századok 97 (1963) 24-25. a továbbiakban Kumorovitz 1963., Esztergom 1208, Győr 1210, Buda 1211 Solymosi 1984. 110., Pécs 1214 AUD. VI. 441., Várad 1215 Varga 1980. 30., Arad 1221 Juhász 1960. 101-102., Nyitra 1224, Zágráb 1226. Solymosi 1984. 110., Vasvár 1229. Kóta 1987 17., Bács 1229. H. VII. 15., Erdély 1231 Györffy Gy.: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. in: Századok 117 (1983) 1117., Titel 1238 érdújhelyi 1895. 8-9., Csanád 1239 előtt Juhász K.: A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030-1552). Makó 1941. 97., Hanta 1253 Balics L. 1890., Hájszentlőrinc 1280 AUD. XII. 313.; Bencés kolostorok: Pannonhalma 1186 Kumorovitz 1963. 25., Somogyvár 1215 Solymosi 1984. 110., Pécsvárad 1254 Dl. 86830., Zalavár 1260 Füssy 1891. 810., Szekszárd 1279 Szakály 1968. 12., Kolozsmonostor 1308 Sipos 1979. 36-38.; Premontrei

kolostorok: Váradelőhegy 1209 Kumorovitz 1928. 1.,
Jászó 1255 előtt Tóth 1903. 111., Lelesz 1270 előtt
Kumorovitz 1928. 2., Csorna 1247 Horváth 1943. 3.

12./ Például 1232-ben Scelkarona illetve Bedech és
Terpycz Pozsega megyei terrák ügyében a pécsi káptalan
adott ki okleveleket. Dl. 86817 és AUO. VI. 512-513.

A hiteleshelyi kiadványok

A rendszeres hiteleshelyi tevékenység megindulását Pozsegán, illetve az írásbeliség előtérbe kerülését a Dráva-Száva köze vidékén a tatárjárást követő évtizedre tehetjük. A távoli nagyforgalmú székeskáptalanok mellett gyorsan elérhető, közeli hiteleshely önálló működésére is igény támadt. Az 1250-es évtizedben már nyolc alkalommal történik valamilyen formában utalás a pozsegai káptalannak mint hiteleshelynek a munkájára.¹ A 13. század második felében törés nélkül folyamatosan adatolható a közhitelű oklevéladás a középkori Magyarország egyik legdélebbi hiteleshelyén.²

Bevallások

A pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenységének zömét az előtte megjelent felek bevallásai (fassio) teszik ki. A felek valamilyen birtokjogi változás írásbafoglalása végett keresték fel leggyakrabban a hiteleshelyet. Az ügyek közel kétharmad részét ilyen, és az ezzel összefüggő egyezséglevelek teszik ki. Az Árpád-korban az egyszerű birtokadás-vételi egyezségek írásba foglalása³ a leggyakoribb, de előfordul a szomszédos birtokok elcserélése⁴, és birtokosztály is.⁵ A birtokjogi változásokkal foglalkozó ügyek arányaiban az Anjou-korban

sem változtak. Viszont az 1320-as években feltűnnek a zálogosítások⁶, azonban csak a 1340-es évek második felében fordulnak elő gyakrabban.⁷ Különösen a Sáros megyéből származó Tarkói Rykolph fia Miklós Orbáz megyei ispán élt sűrűn a birtokszerzés eme módjával. Előbb Tyburcius fia Benaktól vette zálogba Pryzawye Orbáz megyei birtokban lévő részét 50 márka verőcei dénárért, majd két évvel később hasonló feltételekkel megszerzi Benak unokaöccsétől a birtok egy másik darabját, végül 1352-ben Balázs fia Balázstól 70 márka verőcei dénárért Pryzawye újabb részét vette zálogba⁸, Miklós valószínűleg ispáni befolyására támaszkodva tudatosan építette ki a családi központtól távoleső Orbázban új birtokait.

A káptalan előtt tett bevallásokhoz tartoznak az egyezséglevelek is, amelyek gyakran szintén birtokjogi változásokat foglaltak írásba. Hatalmaskodások, gyilkosságok utáni jóvátételek⁹, birtokjogi vitákban létrejött egyezségek¹⁰ és a leánynegyed, jegyajándék illetve a dos kiszolgáltatása körüli ügyek megörökítése.¹¹ Valószínűleg a megegyezések létrejötténél nem egyszer a passzív szerepet jelentő oklevélkiadás mellett a hiteleshelyi gyakorlatból következően a nemesi magánjogban jártas kanonokok aktívan is közreműködtek a kompromisszumok létrejöttében.¹²

A fassiókhoz tartozó tiltakozó és ügyvédvalló oklevelekből bizonyosan sokkal többet adott ki a káptalan, mint amennyi fentmaradt, mivel a protestatio és a

prohibitio perjogi szempontból az eltiltottat támadta meg, s ezzel mintegy megindította a pert.¹³ A létrejött ítélet- vagy egyezséglevél után az ilyen oklevelek érvényüket veszítették. Nem volt tartós érvényő az ügyvédvalló oklevél sem. Bokodyn pozsegavári villicusnak a királynő vagy annak országbírája előtt Pál volt macsói bán ellen indított perében eredetiben fentmaradt ügyvédvalló oklevelén¹⁴ kívül jóval többet állíthatott ki a káptalan, csak Pál országbírónak a rudynai apátság kegyurasága körüli perben kiadott ítéletlevele négy ilyet említ.¹⁵

Az oklevelekben szereplő birtokok értéke nagy szóródást mutat, nincs megszabva, hogy milyen értékig adhat ki a káptalan hiteles oklevelet.¹⁶ 1282-ben Roland bán fiaai Máté és Rátold a már korábban 145 márkáért zálogba adott Goloua és Pethna Pozsega megyei birtokaikat, amelyen egy lakótorony (cum turri sive castro) is állt, nem tudván kiváltani, 400 marka dénárért eladták a káptalan előtt.¹⁷ A birtokjogi ügyekben az írásbeliség elterjedését mutatja viszont, hogy 1315-ben már egy márkát érő földdarab eladását is szükségesnek érezték oklevélbe foglalni.¹⁸

A bevallásokat a káptalan székhelyén kellett megtenni, kivételes esetekben azonban a káptalan tagjai szálltak ki a bevallás felvételére. 1281-ben Jakab fia Bertalan mester betegsége miatt nem tudott a káptalan előtt megjelenni, s Natus örkanonokon keresztül tett bevallást Paca Valkó megyei birtokának eladásáról.¹⁹ Az utazás megpróbáltatásai és veszélyei miatt az asszonyok kérhették,

hogy a ne kelljen a távoli hiteleshely előtt megjelenni, hanem a hiteles ember keresse fel őket. A káptalan úgylátszik nem nagy lelkesedéssel tett eleget az ilyen kéréseknek, mert Benedek comes fia Tamás mester felesége korábbi, elhunyt férje után járó jegyajándéka és hitbére átvételének igazolása miatt kétszer kellett kérnie emberén keresztül a káptalant, hogy küldjön ki hozzá két kanonokot, vagy három alkalmas személyt, míg Mihály kántor és István kanonok felkereste őt.²⁰

Jelentések

A pozsegai káptalan a magánjogi oklevéladás mellett a király és más hatóságok megkeresésének is eleget tett. A 13. század közepére már nem csupán a perek lezárásánál jelentkezik az írásbeliség, hanem az ítélethozatalt megelőző fázisokban is. Országosan az 1250-es években tűnnek fel az első mandátumok, s velük párhuzamosan a relatiok.²¹ Az első királyi mandátum küldése jelzi, hogy a királyi hatalom de facto elismeri a szóban forgó egyház oklevéladó tevékenységét, továbbá azt is mutatja, hogy az adott egyház milyen rangnak örvend az udvarban illetve a királyi kancellária tagjai előtt. Másrészt a távoli egyházat közelebb hozta a oklevéladás, az írásbeliség központjaihoz, lehetőséget teremtve ezzel az újabb írástípusok, oklevélformulák megismeréséhez. Növelte a káptalan rangját is, ha egyenesen a királytól, vagy valamelyik nagybírától kapott megbízást.

A pozsegai káptalanhoz címzett első mandátumok nem maradtak fent, s talán a legkorábbiak nem is a később szokásos formában lettek kiállítva. IV. Béla 1250-ben a Pozsega megyei Welice, Cheglyn, Bucola és Bedech, valamint a somogyi Turnoucha és Rebuch birtokok adományozásánál a földek elhatárolására kiküldött Jakab királyi káplán, segesdi plébános jelentése és a pozsegai káptalan oklevele alapján írja le a határokat.²² Az első időszakon egy jelentés megtételénél több hatóság is közreműködött. 1250-ben IV. Béla a Rád nemzetség három tagjának tett pozsegai adományánál a határleírást Kylianusnak a királynői tárnokok ispánjának írásos jelentése alapján adja meg, aki a határokat a pozsegai comitissanak, a gotói apátnak és konventjének, János mester pozsegai praeceptornak és a pozsegai káptalannak tanúbizonysága mellett állapította meg.²³ 1266-ban Mária királyné Hont-Pázmány nb. Mihály comes szolgálatainak jutalmául Mihály fiának Mykének adja Czerkvenig és Radvánc birtokokat, s a határok leírásánál a pozsegai káptalan, a pekreci keresztesek és Rh. pozsegai ispán oklevelére hivatkozik.²⁴ Az első teljes szövegében fentmaradt relatio Thomassina szlavón hercegnő és a Dunától a tengerig terjedő részek kormányzójának parancslevelére készült jelentés Tulman Valkó megyei birtokon történt hatalmaskodásról.²⁵

A káptalanhoz intézet mandátumok hatóságok szerinti megoszlása:

király: 14; királyné: 1; országbíró: 1; szalvón hercegnő: 1; szlavón herceg: 1; szlavón bán: 2

A pozsegai káptalan anyaga alapján úgy tűnik, hogy a káptalan működési területén a király részvétele az igazságszolgáltatásban igen jelentős volt, legalább is az 1320-as évek végétől.²⁶ Feltűnő viszont, hogy csak egyetlen országbírói mandátumról van tudomásunk.²⁷ Pozsega megye a 13. század második felétől szoros kapcsolatban van a királynéi hatalommal. 1263 előtt IV. Béla Mária királynénak adja Pozsegavárat²⁸, majd Erzsébet anyakirályné 1280-tól és Thomassina 1293-1300 között gyakorol fennhatóságot Pozsegában és környékén²⁹, a pozsegavári székhelyükhöz legközelebb fekvő hiteleshely rekonstruálható tevékenységében mégis csak kétszer szerepelnek megbízóként.³⁰ Pozsegára nem terjedt ki a szlavón hatóságok jogköre, de egy-egy alkalommal Körös megyében, elsősorban a keleti felén, végrehajtandó vizsgálatra megbízás érkezett a pozsegai káptalanhoz a szlavón bán zágrábi kúriájából,³¹ és Budáról, István szlavón hercegtől.³²

A hiteleshelyi munka gyorsaságára a relatiók nyújtanak információt a pozsegai okleveles anyagban, mert csak ezek az oklevelek tartalmazzák a keltezés mellett az eljárás idejét is. A mandatumok kézbesítői az érdekelt

felek voltak, nekik kellett a kijelölt királyi embert és a káptalan testimoniumát kivezetni. 1329-ben Nekcsei Demeter tárnokmester nevében officiálisa, Thomyzlo fia Márton kísérte ki a Nekcse melletti Lezkowycha birtokra Dénes fia László királyi embert és Jakab succentort.³³

A mandátum kézhezvétele után a káptalan a kor közlekedési nehézségeit szinte meghazudtoló gyorsasággal teljesítette a megbízásokat. Thomassina királynő 1299. november 8-án Pozsegaváron kelt mandátumában felszólítja a káptalant, hogy tartson vizsgálatot a Valkó megyei Tulman birtokon Demeter comes hatalmaskodása ügyében. A káptalani ember Lőrincsel, a hercegnő emberével két nap múlva már a birtokon az okozott károk felderítése után szemtől szemben (oculo ad oculum) megidézte Demeter ispánt és társait november 15-re. A vizsgálat és az idézés eredményéről pedig a káptalan székhelyére való visszatérés után azonnal november 13-án írásban jelentést tettek. A hatalmaskodás és a relátio kelte között csak egy hét telt el.³⁴ A gyors intézkedést a földrajzi közelség csak részben indokolja, valószínűleg ezzel is igyekezett a közeli hercegnői udvartartás kedvében járni a káptalan. A hatalmaskodás kivizsgálásának apró kis ténye is bizonyítja, hogy a III. András-kori hercegnői hatalom megosztás ebben a vonatkozásban erősítette az állam funkcióit, amely így gyorsabban el tudott járni az egyre sűrűbben jelentkező hatalmaskodásokkal szemben, legalább is vizsgálati szinten.

1329. november 11-én Visegrádon Károly Róbert

Karthal-i Tamás raholcai várnagy kéresének eleget téve felszólítja a káptalant, hogy ha a Bokowa-i kerületben (in districtu sive provincia) fekvő Szentbertalan birtok királyi adományozás alá esik, akkor Tamást és testvérét, Etelét vezessék be annak birtokába. A káptalani és a király embere december 14-én megtartották a határjárást és bevezették a kedvezményezetteket a birtokba, s minderről már december 17-én jelentést tettek a királynak.³⁵ A 14. századi gyakorlat szerint statuálásoknál három napig a birtokon kellett maradniuk az eljárást végző személyeknek az esetleges tiltakozások miatt³⁶, így a jelentést a káptalanba visszatérést követően nyomban elkészítették, január 2-án pedig a király privilégiumában megerősítette adományát.³⁷ A birtok végleges megszerzését így két hónapon belül elérte Tamás raholcai várnagy, s ebben partnerrá talált a pozsegai káptalanban. Figyelemre méltó, hogy az eljárás késő ősszel, illetve télen, nehezebb közlekedési feltételek között történt.

Az 1340-es évektől azonban egyre gyakrabban fordult elő, hogy a nyomozás vagy a határjárás teljesítése után, noha úgy tűnik jogi akadályra nem volt, mégis a keltezés szerint hosszabb idő, esetleg több mint egy hónap után adják ki a jelentést.³⁸ A káptalan a szlavón bán mandátumában előírtak egyrészét azonnal, a parancslevél keltének másnapján teljesítette, a relatióban bennefoglalt idézésnek pedig csak a bán által Szent Mihály oktaváján tartandó bírósági nyolcadra kellett megérkeznie. A relatio elhúzódó kiadásában tehát nem feltétlenül csak a káptalan

megnövekedett hiteleshelyi munkáját kell keresnünk.

A jelentések tartalmuk szerint határjáró oklevelek,³⁹ birtokba iktató jelentések,⁴⁰ és vizsgáló oklevelek⁴¹ A eljárások alaposságát mutatja, hogy 1336-ban mikor a Dráva partján Vaska-Szentmártonnál szedet vám ügyében rendelt el vizsgálatot a király a kiküldött királyi ember és a káptalan képviselője még a távoli Zágrábban is tudakozódott úgy a klerikusoktól, mint a világiaktól, vámszedőktől és kereskedőktől egyaránt.⁴² A vizsgálat eredményét mégsem a szóbeli információk alapján készítették el. Az ügyben a király Pozsega mellett még két másik hiteleshelynek, a pécsi és a fehérvári káptalannak is küldött mandátumot. A három hiteleshely különböző időben más-más királyi ember jelenlétében végezte el a vizsgálatot, mégis a vámtételek felsorolása teljesen megegyezik, noha az oklevélek többi része már a kiállító hiteleshely gyakorlatát követte. Bizonyosan a szentmártoni vámhelyen őrzött írásos vámjegyzék lemásolásával készült a relatiók ezen része, másként nem lehet megmagyarázni a szoros egyezést a három jelentés között.⁴³ A 14. század első harmadának végén a vámhelyeken már írásban is meg voltak a vámjegyzékek,⁴⁴ amelyekről azonban a központi gazdasági irányításnak nem voltak másolatai.

A királyi mandátumok sajátos típusa jelent meg Károly Róbert uralkodása alatt, az úgynevezett mandatum generale. Az újfajta parancslevél értelmében a király elrendeli, hogy amely egyház előtt felmutatják, annak el

kell végezni az előírt vizsgálatot vagy határjárást. Nagy előnyt jelentett az ilyen mandátum a kedvezményezetteknek, hiszen nem kellett esetről esetre a királyi udvarhoz fordulni, ezzel gyorsabban és lényegesen kisebb költséggel intéződhettek el az ügyek. Az ilyen mandátumok érvényességi ideje általában egy év volt, s leginkább egyházi testületek kapták.⁴⁵ Általános parancsleveleket, amelyeknek kiállítási alakja pátens volt,⁴⁶ 1336-ban László zágrábi püspök,⁴⁷ 1339-ben a zágrábi egyház,⁴⁸ 1345-ben pedig a zágrábi káptalan⁴⁹ mutatott be a pozsegi hiteleshely előtt.

A mandatumokban foglaltak elvégzésére kiküldött káptalani testimoniumot névszerint az Árpád-korban nem nevezik meg.⁵⁰ A megjelölt királyi emberek között a megyebeli nemesek is csak a 14. századtól szerepelnek. Az Árpád-kori oklevelekben a pozsegi ispán,⁵¹ a királynői tárnokok ispánja⁵² és Jakab királyi káplán, segesdi plébános⁵³ lát el a homo regiusokhoz hasonló feladatot. A megyei közigazgatás vezetői a későbbiekben is kapnak ilyen megbízásokat, mint Kupse fia Tamás pozsegi ispán,⁵⁴ vagy 1341-ben Pycuzio alispán és a szolgabírák,⁵⁵ de a királyi emberek között még a 14. században is találunk klerikust⁵⁶. A vizsgálatra kirendelt megyebeli nemesek úgy tűnik, hogy az érintett birtokokhoz közeli falvakból származnak⁵⁷, így megfelelő helyismerettel rendelkeztek, gyakran vizsgálat nélkül is pontos értesüléseik voltak a parancslevélben foglaltakról. Egyes esetekben ugyanazon királyi emberek többször járnak el egy személy érdekében. Sylia-i Guntert 1335 végén homo regiusnak delegálja a király a zágrábi

egyházat érintő ügyben³⁸, a következő évet Károly Róbert egy évre szóló általános mandátuma szerint újra László zágrábi püspök érdekében tevékenykedik Günter.³⁹ Vyzlou-i Gergely fia Vyzló ugyancsak 1335-ben bukkan fel királyi emberként a zágrábi egyházzal kapcsolatos eljárásban.⁴⁰ 1339-ben pedig szintén egy Zágráb számára kiadott általános mandátum királyi embere.⁴¹ Pártatlansága azonban erősen megkérdőjelezhető, mivel két évvel korábban, mint a zágrábi püspök familiárisa, ura nevében egy fontos oklevelet írat át a pécsi káptalan előtt.⁴² 1343-ban testvére, Mihály is szerepet kap a zágrábi püspökség jogainak védelmében egy parancslevél alapján.⁴³ Ugy tűnik, a homo regiusi megbízások lehetőséget adtak a zágrábi püspök familiájába való bekerüléshez, mert személyes kapcsolatba kerülhettek azzal, akinek érdekében a királyi megbízás alapján tevékenykedtek, de az sem zárható ki, hogy a királyi kancellária az érdekelt fél segítségét is igénybe vette a távoli országrészen lefolytatandó eljárás elvégzésére a megbízandó királyi emberek kijelölésénél, s nem a kancellárián esetleg rendelkezésre álló listából nevezték meg a jelölteket. Egy hosszú ideig érvényes mandátum esetén pedig a zágrábi püspöknek érdekében állt, hogy megbízható familiárisa legyen a királyi ember.

Oklevélátírások

A hiteleshelyi tevékenység részét képezte a mások ügyében kiállított oklevelek megőrzése, azokról illetve a

felek által a káptalan előtt bemutatott oklevelekről másolatok, átiratok készítése. A hiteleshelyeknél a 13. század végére fejlődött ki az oklevélátírás gyakorlata⁴⁴. A pozsegi anyag csak az általánosan elterjedt gyakorlatról, illetve ennek a magyar írásbeliség határán működő hiteleshelyen való adaptálásának módjáról, az átvétel némi sajátosságáról ad tájékoztatást.

Az átirásoknál kitűnik, hogy a mandátumoktól eltekintve, az a pozsegi káptalannal szinte kivétel nélkül csak a saját maga által kiadott okleveleket íratják át. Csupán a verőcei hospesek IV. Béla feleségétől, Mária királynétól 1248-ban kapott pátens oklevelét⁴⁵ privilegialis alakban, és László zágrábi püspöknek saját ügyében, az ellene fellázadt Lőrinc volt császári ispánjának elmarasztalását, és a zágrábi prediálisok számára adott kiváltságokat tartalmazó pátens okleveleit írta át pátens alakban.⁴⁶ Az ok abban keresendő, hogy a magyar gyakorlat nagyobb jogerőt tulajdonított azoknak a hiteleshelyi átiratoknak, melyeket az az egyház adott ki, ahol az eredeti is készült⁴⁷. Másrészt a közeli székeskáptalanok - a pécsi, a zágrábi és boszniai - tekintélye nagyobb lehetett a pozsegi társaskáptalanénál.

Az oklevelek átírását természetesen a bemutatott diploma eredetiségének vizsgálata előzte meg. A középkori oklevélvizsgálat mindig a pecsét vizsgálatából indult ki, s gyakran ennél meg is állapodott⁴⁸, ez Pozsegán sem lehetett másként. A pecsétvizsgálatra bizonynyal annak általános

volta miatt soha sem történik utalás, de a pecsét fontosságát mutatja, hogy a pozsegavári ferences kolostorban őrzött, s 14. század eleji tűzvészben elpusztult okleveleknek a káptalani levéltárban fellelhető parjai alapján történt átírásainál mindig kiemelik, hogy az oklevél a káptalan régi vagy új pecsétje alatt kelt.⁶⁹

Alaposabb vizsgálatot kiváltságlevelek és pátensek privilegiális alakban történő átírásánál tartottak. Ilyen esetekben szinte kivétel nélkül utalnak az oklevél vizsgálatára, illetve néha csak az átolvasására.⁷⁰ Az privilégiumok esetén vizsgálat tanusításául országosan használt formulát ritkán alkalmazták.⁷¹ A pátens alakban kiadott másolatoknál már nem érzik szükségét a transsumptum fogalmazói, hogy külön utaljanak az oklevélvizsgálatra.⁷² A hiteleshelyen végzett vizsgálat mellett előfordult, hogy az oklevélben foglaltak valódiságának megállapítása érdekében káptalani embert küldtek ki.⁷³

Az átírások kérelmének okai között a megjelent felek oklevelük elégését⁷⁴, az utakon uralkodó közbiztonságra hivatkozva az eredeti példányokat nem merték a magukkal hordani,⁷⁵ vagy egyszerűen jónak látták a nagyobb biztonság kedvéért korábban elnyert pátens okleveleiket privilegiális formában is átíratni⁷⁶. Az birtokjogi változásokat megörökítő okleveleknél pedig gyakran nem azonnal, csak a diploma újboli bemutatása alkalmából adták ki a kiváltságlevelet.⁷⁷ A régi pátens oklevelet úgy tűnik a felek ezután nem őrizték meg, mert

egy 1293-ban kiadott nyílt oklevelet 1310-ben privilegiális alakban átíratnak, 15 esztendő múlva újra pátens alakban adatják ki az iratot a pozsegai káptalannal.⁷⁹

Jegyzet

- 1./ Sm. IV. 433., RA 927., Sm. IV. 424-5., Sm. IV. 618-9., Sm. V. 44., Sm. V. 46-7., Sm. IV. 369.,
- 2./ Az 1260-as években 7, az 1270-es években 4, az 1280-as években 12 esetben mutatható ki.
- 3./ 1255., 1256., 1280 Sm. VI. 377., 1293.09.29.
- 4./ 1251, 1264.
- 5./ 1280. Sm. VI. 372.
- 6./ 1324.06.24, 1329. 06. 02 előtt
- 7./ 1346. 01. 07., 1351. 04. 23., 1351.10.19. 1352. 01. 22.
- 8./ 1349. Thallóczy L. - Horváth S.: Alsó-Szlavóniai okmánytár.Bp. 1912. 36-7. a továbbiakban Alsó-Szlav. o., 1351. Sm. XII. 4., 1352 Sm. XII. 104-5.
- 9./ 1250.08.27., 1290.06.28., 1322. 08. 07.,
- 10./ 1272., 1347.03. 20.,
- 11./ 1308.10.18., 1337.08.11. .
- 12./ 1347. D1. 3872.
- 13./ Stolcz 1912. 29.
- 14./ D1. 76430.
- 15./ Sm. XI. 510-514.
- 16./ Egyedül a jászói konvent hiteleshelyi tevékenységénél ismert ilyen szabályzás. IV. Béla 1255-ben elismeri, hogy a konvent 100 márkáig adhat ki oklevelet. Tóth 1903. 111., RA. 1062.

- 17./ 1282. Sm. VI. 418-9.
- 18./ Sm. VIII. 403-4.
- 19./ Sm. VI. 398.
- 20./ Anjoukori okmánytár I. Bp. szerk. Nagy I. 1878.
157-8. a továbbiakban A., egyetlen egyszer fordul elő
még hasonló eset, 1332-ben egy birtokcserénél az egyik
érintett feleségének beleegyezésének meghallgatására
Péter kántort küldték ki. Dl. 99937.
- 21./ Guoth K.: Az okleveles bizonyítás kifejlődése
Magyarországon. Bp. 1936. 53.
- 22./ Szentpétery I. - Borsa I.: Az Árpád-házi királyok
okleveleinek kritikai jegyzéke I-II. Bp. 1923-1987.
927. regeszta, a továbbiakban RA.
- 23./ Sm. IV. 433., RA. 936.
- 24./ "prout nobis per litteras capituli de Posoga,
cruciferorum de Pucruch et comitis Rh. de Posoga
constitit, qui de nostro mandato nobis rescripserunt"
H. VI. 138-142.
- 25./ (1299) Sm. VII. 405-6. Az oklevél keltezésére
lásd Karácsonyi J.: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen
oklevelek jegyzéke 1400-ig. Ujkiadás Szerk. Koszta L.
Szeged 1988. 156. old. 207. tétel.
- 26./ Királyi mandatumok sorát 1329 november 11-én
Visegrádon kelt parancslevél nyitja meg L. C. Dedek:
Monumenta ecclesie Strigoniensis III. Strigonii 1924.
153-5. a továbbiakban M. S.
- 27./ Sándor országbíró 1325. Sm. III. 152-5.
- 28./ AUO. III. 62.

- 29./ Kristó 1979. 30-2.
- 30./ Mária királyné 1266. H.O. VI. 138-42., Thomassina 1300. Sm. VII. 405.
- 31./ 1349. D1. 94076., D1. 103283.
- 32./ 1353. Sm. XII. 195-6.
- 33./ Sm. IX. 462-3., Sm. IX. 474-5.,
- 34./ Sm. VII. 405-6.
- 35./ M. S. III. 152-4.
- 36./ Eckhart 1914. 149.
- 37./ M. S. III.
- 38./ 1353. D1. 103283.
- 39./ 1330. Sm. IX. 505-6., 1341. Sm. X. 633-5., 1345. Df. 256483.
- 40./ 1329. Sm. IX. 474-5., 1329. M. S. III. 153., 1331. D1. 33578.
- 41./ 1300. Sm. VII. 405-6., 1336. Df. 251996., 1353. Sm. XII. 209.
- 42./ "idem Gunter homo vestre...testimonio nostro apud predictam possessionem Scentmartum vocatam Zagrabie et in alijs locis vicinis et commetaneis a laicis, clericis et cuiuslibet status ac condicionis hominibus necnon a mercatoribus et tributarijs ipsius seu loci de facto exactionis eiusdem tributi diligenter inquirendo scivisset ipsum tributum exigij..." Df. 251996.
- 43./ A pozsegai káptalan oklevelében a vámjegyzékből egy mellékmondat kimaradt, s az "item de uno curru, qui transit versus Modrusam"-ban cursit, illetve az "ante festum sancti Martini"-ban beati szerepel.

44./ Eckhart szerint a törvényes vámtarifák a vám helyén közszemlére voltak téve a jogtalanságok megelőzése végett. Eckhart F.: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad 1908. 102-3.

45./ Stolcz 42., Eckhart 1914. 146.

46./ "receptis litteris patentibus vestre ..." Sm X. 509.

47./ Sm X. 269-71.

48./ Sm. X. 509.

49./ Mon. Hist. Ep. Zagr. II. 128-9.

50./ 1300. "cum...Laurencio homine vestro unum ex nobis virum ydoneum...transmissimus" Sm. VII. 406.

51./ H. VI. 138-42.

52./ Sm. IV. 433., RA. 936.

53./ RA. 927., Hajnal I.: IV. Béla kancelláriájáról. Különnyomat Turul 1914.

54./ 1331. D1. 33578. A káptalani emberrel azonban a másik megjelölt királyi ember végzi a határjárást.

55./ Sm. X. 623. és 633-5. Az alispánnal Jakab fia Iwan, Pozsega megye udvarbírája (comes terrestris) a homo regiusok a birtokosztálynál. A mandátumot a király gyűrűs pecsétjével erősítették meg.

56./ 1329. M. S. III. 153-5.

57./ 1329. Az egyik kijelölt királyi ember az ügyben szereplő Leskoviczával szomszédos faluba, Graniczába való. A fogott bírák között is szerepel egy nemes ugyanabból a faluból. Sm. IX. 462-3. és 465.

58./ Df. 251996.

- 59./ Sm. X. 269-71.
- 60./ Df. 251996., Sm. X. 255-6.
- 61./ Sm. X. 509-11.
- 62./ Sm X. 358.
- 63./ Sm. XI. 58-9.
- 64./ Stolcz 67.
- 65./ 1300. Dl. 32691.
- 66./ 1336. Sm. X. 269-71.
- 67./ Hajnik I.: Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. Bp. 1886. 22. a továbbiakban Hajnik 1886.
- 68./ Szentpétery I.: IV. László király pecsétváltoztatásai. in: Levéltári Közlemények 1 (1923) 920.
- 69./ 1305. Sm. VIII. 107. és 111-2.
- 70./ 1306. "privilegio diligenter perlegendo de verbo ad verbum rescribi et presentibus inseri...fecimus" Dl. 86978., 1317. "nos igitur presens privilegium nostrum rite et legitime emanatum comperimus" Sm. VIII. 458.
- 71./ Két alkalommal fordul csak elő. 1310. "ipsas litteras nostras vidimus non abrasas, nec in aliqua sui parte viciatas, sed omni veritate confectas conperimus" Dl. 86979., 1343. "non abrasas, non cancellatas nec in aliqua sui parte viciatas" Sm. XI. 37.
- 72./ 1326. Dl. 86978., Dl. 86977.
- 73./ 1336. Mivel a magyar joggyakorlat nem fogadta el a saját ügyben kiadott oklevél érvényességét, ezért a zágrábi püspök oklevelei tanubizonyosság útján is ellenőrizték. Sm. X. 269-71.

74./ 1305. Sm. VIII. 107. 1317-ben, 12 esztendővel a pozsegavári ferenceseknél pusztító tűvészre való első hivatkozás után is megjelentek ebben az ügyben a káptalannál. Ugy látszik az olvasni nem tudó birtokosok nem mindegyike fordított nagy figyelmet birtoklásának biztonságát növelő iratokra. Sm. VIII. 458.

75./ 1326. "privilegium propter discriminam viarum in causis ipsorum ad loca sibi necessaria secum deferre corporaliter formidarent" D1. 86977.

76./ 1343. Sm. XI. 37.

77./ 1293. Sm. VII. 152. Az erre utaló formula a korai megjelenés után csak az 1340-es évektől fordul elő rendszeresebben. 1345. Sm. XI. 248., 1347. Sm. XI. 343.

78./ Sm. VII. 152., D1. 86979.

A hiteleshelyi kiadványok külső sajátosságai

A káptalan kiadványait az első időszakban kizárólag privilegiális formában adta ki. A kiállítás szerinti differenciálódás, a pápens oklevelek megjelenése az 1270-es évek végére tehető.¹ Az Árpád-korból eredetiben vagy átíratban fentmaradt oklevelek -- két kivételt eltekintve --² kiváltságlevelek. A 14. század első évtizedének végétől a jogi írásbeliség szélesebbé válásával jelentkeznek mind gyakrabban a nyitott formában kiadott, egyszerűbb és így olcsóbb oklevelek. Zárt oklevelekből, melyek felnyitásuk után érvényüket veszítették, elvétele maradt fent egy-egy példány.³ Általában a relatiokat és az ügyvédvalló okleveleket adták ki ilyen formában.

Chirographálást mint az oklevelek egyik hitelesítő eszközét az 1290-es évek elejéig használták.⁴ A chirographumokat az abc első három betűjéből alakították ki⁵, s az intercidált betűk típusa az oklevél megnagyobbított kezdőbetűjével egyezik meg.⁶

A chirographálás mellett, az idők folyamán egyre fontosabbá váló hitelesítési eszköz a pecsételés lett. A pozsegi káptalan 1353-ig két pecsétet használt. A korábbi mandorla alakú, a káptalan védőszentjének, Szent Péter apostolnak álló alakja, feje körül glóriával, jobb kezében kulcsot tartva. A pecsét körirata: + S. CAPITUL.....I PETRI

DE POSAGA, amely 1263-ban tűnik fel utoljára? A pecsétváltás okát nem ismerjük, talán egyszerűen modernebbnek tűnő pecsétet akartak bevezetni. A káptalan újabb pecsétjének tipáriumát 1263-68 között készítette.⁹ A mandorla alakú pecséten Szent Péter trónuson ülő alakja, fején infula, körülötte glória látszik, jobb kezét áldásra emeli, baljában könyvet tart. Körirata: + S. CAPITULI ECCLESIE SCI PETRI DE POSAGA.⁷

A káptalan egy időben egyszerre csak egy pecsétet használt, a pátens és a zárt okleveleket is a pontifikális pecséttel erősítették meg.¹⁰ Kis pecsétet nem alkalmaztak. A corroboratiók is alátámasztják ezt, mivel a megerősítés módjának említésénél egy esettől eltekintve nem teszik ki a megkülönböztető autentikus jelzőt.¹¹ A pecsétet általában különböző színű sodrott selyemszálakkal erősítették föl az oklevélre,¹² de előfordul, hogy vékony hártyaszalagot alkalmaztak.¹³

Az oklevelek anyaga mindig hártya, az olcsóbb, de sérülékenyebb papírra nem írtak oklevelet a 14. század közepéig Pozsegán.¹⁴ Egy esettől eltekintve fekvő téglalap alakú okleveleket adtak ki. A hártyák kidolgozása nagyon változó volt, főleg az 1330-as évek második felétől pihés, vagy érdes maradt az oklevél felülete, melyen az amúgy sem mindig legjobb tollak nem fogtak egyenletesen, a betűhurkolások összefolytak.¹⁵ Az alapanyag drágasága miatt kisebb sérülések ellenére felhasználták a pergameneket.¹⁶ Az Árpád-korban az írás elhelyezése az

oklevelek hártáin nem következetes, a margók hol szélesek, hol pedig szinte teljesen hiányoznak.¹⁷ A sorokat ritkán vonalazták meg előre,¹⁸ inkább az írás tükrét húzták ki, amely elvétve előfordul a 13. században is, de az 1330-as évektől válik általánossá a kiváltságleveleken.¹⁹ Az oklevél alsó szélén soha sem jelölték ki az írás végét, valószínű, hogy csak az oklevél elkészülte után vágták le a hártát. A takarékoskodás volt az oka, hogy a nem privilegiális formában kiadott okleveleknél alig találunk margót, igyekeztek sűrűn teleírni, minél optimálisabban kihasználni a lapot. Az utolsó sorokban megsokszorozódó rövidítések pedig mutatják, hogy töredék darabokat is felhasználtak, vagy a korábban levágott hártát mérték el. Initialékat nem rajzoltak, a privilégiumok kezdőbetűi - ha elkészültek - nagyobbak, vastagabban vannak kihúzva, de különösebben nincsenek díszítve.²⁰ A kiváltságleveleket letisztázott fogalmazványok alapján készítették, áthúzásokat, javításokat nem találunk bennük.²¹ A pátens és zárt oklevelek elírásit áthúzták és a helyes alakot fölé írták.²²

Összességében a pozsegi káptalan oklevelei gondos kiállításúak, nem jellemzők rájuk az eltömegesedéssel együttjáró hibák, hanyagságok, másolóikat nem szorította az idő, de felesleges díszítéseket sem alkalmaztak. Ugy tűnik, hogy a gyakorlatiasság volt a legfőbb szempont az oklevelek küllemének kialakításánál.

A pozsegai káptalan első pecsétje

1263 Dl. 33716 (BTM Kumorovitz Gyűjt. 64.905)

Tihanyi Bence felvétele

A pozsegai káptalan második pecsétje
1279 D1. 33729 (BTM Kumorovitz Gyűjt. 64908.)

Tihanyi Bence felvétele

Minták a káptalan okleveleiben használt
írástípusokból

de postea unius p[ro]prietatis cum p[ro]prietatibus quibus p[ro]prietatibus ...
 q[uod] Ladislaus filius eius p[ro]prietatibus et Nicolaus filius eius p[ro]prietatibus ab una p[ar]te Mag[ist]ri Daci-
 b[ar]i alia[rum] contra nos p[ro]prietatibus comparentes idem Ladislaus et Nicolaus confessi sunt in
 de eorum p[ro]prietatibus qua[m] Rex Bela felix recordatus adit ip[s]i et
 p[ro]prietatibus eorum de medietate idem Ladislaus et Nicolaus ex concessio-
 ne Daciano et p[ro]prietatibus p[ro]prietatibus et duas marcas p[ro]prietatibus in denariis et p[ro]prietatibus
 possint p[ro]prietatibus possidendam quas in p[ro]prietatibus et duas marcas Mag[ist]ri Daciano
 et Nicolaus p[ro]prietatibus Dant etiam Ladislaus et non solum p[ro]prietatibus
 pecunie p[ro]prietatibus et p[ro]prietatibus magis p[ro]prietatibus et in eorum

Jegyzet

1./ 1282-ben hivatkoznak először pátens oklevélre. A deperditumban Roland bán fiai Goloua és Pethna birtokukat zálogosították el. Sm. VI. 418-9.

2./ 1293. Sm. 152-3., 1300. Sm. VII. 405-6.

3./ 1330. Dl. 76430.

4./ 1291-ben tűnik fel utoljára. Dl. 34089. Korábbi oklevelek közül csupán kettőről hiányzik, 1250 Dl. 33706 és 1280. Dl. 40159. Az Anjou-korban chirographálást az 1311-es hamis oklevélen, Dl. 1790 és Dl. 1792., illetve 1342-ben Dl. 100001. találunk. Eckhart F. elmaradásának okai között a registрум vezetést és a pecsét hitelesítő szerepének megnövekedését látja. A chirographálásnak egyébként is csak helyi jelentősége volt, a bíróságok nem ragaszkodtak hozzá. Egyetlen eset sem ismert, hogy egy hiteleshelyet a parok összeillesztésére szólítottak volna fel. Eckhart 1914. 83.

5./ Egyetlen alkalommal, 1263-ban Dl. 33716. fordul elő négy betű.

6./ 1255. Dl. 33711., 1256. Dl. 449.

7./ A pozsegai káptalannak két ezzel a pecsét alatt kelt oklevele is fent maradt, de ezeknek - 1250. Dl. 33706., 1263. Dl. 33716. - csak fényképmásolatait őrzik az Országos Levéltárban, mivel az eredeti oklevelek

Zágrábba kerültek. Fényképét Kumorovitz L. Bernát pecsétmásolatai alapján közöljük. A pecsét ábrája a pécsi káptalan 13. század közepéig használt pecsétjéhez hasonló, de Szent Péter ruhájának lendületesebb kialakítása és körirat betűtípusa alapján annál később készült. Feltehetően a székeskáptalan pecsétjét tekintették mintának a pozsegi pecsétnyomó vésésénél.

8./ A pozsegi káptalan a pozsegavári ferences kolostor sekrestyében elégett oklevelek átírásánál -- Sm. VIII. 107. és 111-2. -- mindig kihangsúlyozta, ha az oklevél a korábbi, már használaton kívüli pecséttel volt megerősítve. Az 1268 május 26-á kelt oklevél 1317-es átírásánál nem szólnak a pecsétről, mert minden bizonnyal megegyezett az akkor használatossal.

9./ A hosszabbik átlója mentén 55 mm, a rövidebbiken pedig 35 mm nagyságú pecsét fentmaradt példányai: 1279. Dl. 33729. (fénykép), 1301. Dl.1616., 1337. Dl.3053., 1352. Dl.68900.

10./ Egyetlen általunk eredetiben vizsgált oklevélen fordul elő egy méreteiben kisebb mandorla alakú befüggesztett pecsét, melynek ábráját nem lehet megállapítani. Az oklevél intitulationójából azonban kiderül, hogy nem hiteleshelyi oklevélről van szó, hanem Lőrinc prépost mint főesperes adta ki a szentszéki bíróságok hatáskörébe tartozó jegyajándék és dos átadásának igazolásául. 1308. A. I. 157-8. Dl. 1725. Lőrinc prépost és a káptalan 1292-es nem hiteleshelyi oklevelének kiadása szerint a pecsét

körirata + S. LAVRENTII volt. Sm. VII. 84-5.

11./ 1343. "ad instantem petitionem eorundem nostras concessimus literas sigilli nostri munimine pendentis et autentici roboratas" Sm. XI. 86.

12./ 1256. Dl. 449., 1279. Dl. 40152., 1302. Dl.34095.,

13./ 1301. Dl. 1616., 1305. Dl. 33709. (fénykép) az oklevelet két példányban állították ki, az egyik charta transversa, s hártya szalagon, míg a másiknál selyemszálaikon függött a pecsétje.

14./ Az első papír oklevél 1306-ban kelt Magyarországon Csóka G.: Magyar Herold. (ismertetés) in: Levéltári Szemle 1986/2. 86., A hiteleshelyeken is korán megjelent, 1319-ben az egri káptalan egyik bizonyságlevele már erre íródott (Dl. 1966.), A nagyszombati számadáskönyv szerint egy pergamen árért 25 ív papirost lehetett beszerezni. Szőnyi J. L.: 14. századbeli papiros-okleveleink vízjelei. Bp. 1908. 3-4. Különnyomat Magyar Könyvszemle XV (1907), A Magyarországra a 14. század végéig elsősorban Itáliából hozták be a papírt, ennek ellenére a délvidéki hiteleshelyen viszonylag későn jelenik meg a fentmaradt oklevelek szerint. A nemesek birtokaikhoz való joguk írásos bizonyítékát szolgáló okleveleiknek romlandóbb papíron való kiadásától idegenkedtek. A káptalan pedig tarthatott attól, hogy a viszonylag súlyos pecsétje kiszakítja a papírt. A papírokleveleken a kispecsétek alkalmazása volt a megfelelőbb.

- 15./ 1337. D1. 3053., 1338. D1. 3166., 1350. D1. 4150.
- 16./ 1264-ben még privilegiumon is találunk lyukat. A sérülés már a felhasználás idején is meg volt, mivel az írás kikerüli az oklevél felső sarkában lévő lyukat. D1. 573.
- 17./ Széles: 1250. D1.33703., keskeny: 1255. D1. 33711., egyenletes: 1291. D1. 34084.
- 18./ 1301. D1. 1616., 1343. D1. 33659.
- 19./ 1280. D1. 86856., 1331. D1. 99933., 1338. D1. 3160., 1343. D1. 3610. Előfordult, hogy a pátens oklevelél keretét is meghúzták 1330. D1. 30621.
- 20./ Díszesebb kezdőbetűk: 1322. D1. 2121., 1328. D1. 2504., 1338. D1. 3166., 1343. D1. 33659.
- 21./ Egyetlen kivétel: 1280 D1. 86856. de a kor szokása szerint nem áthuzással, hanem alápontozással jelölték a törlendő szót.
- 22./ 1332. D1. 2732., 1353. D1. 4386. Kirívóan sok javítás egyik oklevélben sincs.

Az oklevelek belső ismertetőjegyei

Protocollum

Intitulatio

Minden hiteleshelyi oklevél nélkülözhetetlen eleme. A kiváltságlevelekben a pozsegi egyház védőszentjét is feltüntető "Capitulum ecclesie Beati Petri de Posaga" intitulatiót használták¹. Az Árpád-korban 1280-ig előfordul más alak is², de utána következetesen ezt alkalmazták³. A prépost személyének megjelölése más káptalani hiteleshelyek gyakorlatával (pécsi káptalan)⁴ ellentétben csak hamis⁵, illetve nem hiteleshelyi kiadványban tűnik fel⁶. A pátens és zárt kiállítású okleveleket természetesen formulás részeik alapján is megkülönböztették, bár előfordult, hogy a formulák alapján pátens okleveleket is függőpecséttel erősítették meg.⁷ Az intitulatióban ezt a különbséget úgy fejezték ki, hogy a kiváltságlevelekben használt alak elé nos szócskát írtak ("Nos capitulum ecclesie Beati Petri de Posaga")⁸.

Inscriptio, adresse

A hiteleshelyi kiadványokban általánosságban nevezik meg azokat, akiknek az diploma szól. Az incriptio formuláit azonban csak a privilégiumokba fogalmazzák be.

Konkrét adresse természetesen a jelentésekben fordul elő. A káptalan az Árpád-korban a magyar okleveles gyakorlatban elterjedt "omnibus Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris" alakot használta legtöbbször.⁹ 1279-től pedig csak ez, illetve ennek változata szerepel szinte kizárólagosan. Lényegében azonban a káptalan egy típusú inscriptiot használ bővebb vagy rövidebb formában, de 1279-ig nagy változatosságba, kétszer nem szerepel ugyanaz az inscriptio.

1301 után az először 1322-ben jelentkező "universis Christi fidelibus presentibus pariter et futuris presentes litteras inspecturis" inscriptio fordul elő legtöbbször¹⁰, az 1320-as 1330-as években pedig majdnem kizárólagosan ez szerepel. Változatai a 14. század közepéig felbukkannak.

A hatóságok megkeresése történt eljárásról készült jelentések konkrét címmel kezdődnek. Az uralkodóház tagjainak az "Excellentissimo domino"¹¹ illetve Thomassina esetében az "Excellenti domine"¹² megszólítás járt ki, addig a szlavón bánoknak címzett relatiók a "Magnifico viro et potenti..."¹³ megszólítással kezdődnek. Károly Róbert alatt a királyt "Excellentissimo domino suo (eorum) Karolo Dei gratia inclito regi Hungarie"¹⁴, míg I. Lajost "Excellentissimo principi Lodovico Dei gratia inclito regi Hungarie, domino ipsorum naturali..." címmel¹⁵ illették.

Salutatio

A kiváltságlevelek és a relatiók elmaradhatatlan része, a pátens oklevelekben azonban már hiányzik.

Leggyakrabban a "salutem in Domino sempiternam" formulával találkozunk, amely a kezdetektől a 14. század közepéig jelen van, sőt 1279-től az Árpád-kor végéig szinte kizárólagos.¹⁶ A relatiókban viszont az "orationes in Domino" illetve "orationes in Domino debitas et devotas" alakban jelentkezik a salutatio.¹⁷

Contextus

Árenga

Az árenga oklevélben foglaltakhoz nem feltétlenül szorosan kapcsolódó, filozófikus, gyakran egy bibliai idézetre vagy antik bölcselőkre visszamenő általánosabb jellegű gondolatokat megfogalmazó oklevélrész. Az oklevelek jogi értékét nem befolyásolja, ezért a gyakorlatiasabb hiteleshelyi kiadványokban ritkán fordul elő. A pozsegai káptalannak is csupán hét oklevelében találunk árengát. Típusuk szerint ezek a XIII. században és a 14. században közepéig divatos, az írás és az oklevél fontosságát hangsúlyozó árengák közé tartoznak. Nem eredeti gondolatokat tartalmaznak, stilisztikailag sem tűnnek ki ritmizáltságukkal. Gyakran találunk bennük ritmizálatlan colonvégeket, s a gyorsabb, pattogós veloxok helyett inkább a tardus és planus ritmusképletek a gyakoribbak. Tudatosan rímelésre való törekvést is csak elvétve lehet felfedezni bennük.¹⁸ A pozsegai hiteleshely okleveleit fogalmazó kanonokok műveltsége talán nem érte el azt a szintet, hogy

könnyen tartalmilag és művészileg is önálló árengákat írjanak. Az oklevél árat növelő, kiállítását lassító árengát pedig az olvasni nem tudó nemesek nem igényelték. A biblikus, elvont gondolatokat jobban értékelő egyháziak részére a zágrábi püspöknek, illetve a káptalannak, és a boszniai olvasókanonoknak és rokonságának adott ki oklevelet a hiteleshely, de a világi ügyfelekhez hasonlóan ezek egyike sem tartalmaz árengát.

Promulgatio

Az oklevélben foglaltaknak a felekkel való közlését szolgáló formulát 1279-ig minden alkalommal más alakban fogalmazták, de utána az Árpád-kor végéig az országosan is igen elterjedt, Pozsegán is korán (1256) jelentkező "Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire" lesz általános a privilégiumokban.¹⁹ A 14. században is ez, illetve bővített változata az "Ad universorum tam presentium, quam futurorum noticiam harum serie (tenore presentium) volumus pervenire" marad leginkább használatban.²⁰ A nyílt oklevelekben viszont az egyszerűbb "memorie commendamus per presentes"²¹, zárt formájúakban pedig a "damus pro memoria" az általános²².

Narratio, dispositio

A hiteleshelyi oklevelekben nehéz különválasztani a jogügyletet ismertető és a rendelkező részt. A bennük található formulák az oklevél tartalmi típusának megfelelően változnak. A káptalan által kiadott okleveleket legtöbbször az érdekelt felek bevallásai alapján készültek, így a

megjelentek felsorolásával és a szóban tett bevallásra való utalással kezdődik minden esetben a narratio²³. A megjelent személyek azonosítására soha sem utalnak.²⁴ A jogügylet ismertetése után a rokonok és a szomszédok beleegyezése következik, melynek kifejezésére nem alkalmaztak külön formulát. Az oklevélben szereplő birtokok haszonvételeit, tartozékait összefoglaló pertinentia formula 1261-ben jelentkezik először²⁵, de a 13. század végéig ritkán használják²⁶, noha már a részletesebb változat is felbukkan az Árpád-kor végén²⁷, bár ezt a későbbiekben is csak ritkán alkalmazták.²⁸

A birtokjogi változások írásbafoglalásának nélkülözhetetlen eleme a donatios formula. Kezdetben számos típus fordul elő, 1279-től a "vendidisse(n)t perpetuo possidendam" alak a legelterjedtebb²⁹. A 14. században egy bővebb, a hasonló kifejezések halmozásából kialakított forma jelentkezik nagy változatosságban, de szó szerint kétszer egymás után nem használják ugyanazt a változatot.³⁰ A pozsegai káptalan okleveleinek egyik jellegzetessége a gyakran nagyon részletes határleírás, melyek segítségével különösen a Pozsega megyét átszelő Orjava folyó vidékén pontos birtokhatárok rajzolhatók ki.³¹ A birtokeladások, cserék után nem egyszer előfordult, hogy a szomszédok, vagy az egyik fél rokonsága közül valaki, kétségbevonta annak érvényességét és törvényes úton, vagy nem ritkán hatalmaskodás árán megakadályozta az egyezség végrehajtását. A jogérzék fejlődésével és a szerződések pontosításával az ilyen esetekre fogalmazzák az oklevelekbe

az eredendően a római jogból származó szavatossági formulákat. A pozsegai anyagban egy 1261-es diplomában szerepel első alkalommal³², majd a 13. század utolsó két évtizedében fordul elő általánosabban³³. Az Anjou-korban végig jelen van a szavatosság vállalása³⁴, de a 1340-es évek végétől lesz újra rendszeres alkotó eleme a birtokjogi változásokat megörökítő okleveleknek³⁵. Két típusa van, az általános³⁶ és a konkrét kompenzációt tartalmazó szavatosság.³⁷ Pátens oklevelek esetében a narratív részt a privilégium elkövetkezendő kiadására tett hiteleshelyi kötelezettség vállalás zárja le.³⁸

Corroboratio

Kizárólag a privilégiumokban szerepel, az oklevéladás és a megpecsételést tényét jelzi. Az 1280-as évek elejéig két típust felváltva használnak a pozsegai oklevelekben, az "Ut igitur (autem)..." kezdetű³⁹ és az Árpád-kor utolsó két évtizedétől általánossá váló országosan elterjedtebb "In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostri sigilli munimine roboratas" formulát.⁴⁰ Az alaptípus bővítményeként gyakran a káptalan előtt megjelent feleket itt is újra felsorolják. Általában az eladókat említik úgy, mint akik az oklevél kiadását kezdeményezték a szóbanforgó birtok új tulajdonosai számára⁴¹. Valószínű, hogy ilyen esetben az oklevélkiadás költségeit is ők állták.

Eschatocollum

Datum

A káptalan okleveleiben az 1290-es évek elejéig nem egységesen jelölik az oklevél kiadásának idejét. Noha előfordul napi kelettel kiadott diploma⁴² is, gyakrabban a datum⁴³ vagy actum⁴⁴ mellett csupán évmegjelölés szerepel. Az 1290-es évek közepétől szakítanak ezzel az országosan már elavult gyakorlattal, s a továbbiakban mint a kiváltságlevelekben, mint a más típusú oklevelekben -- kizárólag az egyházi ünnepeket felhasználva -- pontos napi keletet adnak. A lectorság megszervezése után pedig feltűnik a privilégiumokban a hiteleshelyi munka vezetőjét jelölő "datum per manus" formula⁴⁵. Az alkalmazása azonban nem következetes, a kiváltságlevelek jó részéből továbbra is hiányzik az oklevél kiállításáért név szerint felelős személy megnevezése.⁴⁶ Így ez a formula sokáig nem vált az oklevelek sablonos részévé, csak akkor fogalmazták bele a dátumsorba, ha a lector ténylegesen ellenőrizte a privilégium kiállítását. Aradi Péter lectorsága alatt viszont már minden privilégium zárórészeiben szerepel a datum per manus formula⁴⁷. A hiteleshelyek kezdeti tanúnévsorából formulává merevedett méltóságnévsort Pozsegán nem alkalmaztak.⁴⁸

A pozsegai káptalan okleveleinek és formulás részeinek vizsgálatából kitűnik, hogy az oklevelek erős formai hasonlóság jellemzi, de ezek az egyezések nem olyan

szorosak, hogy megengednék egy formuláskönyv feltételezését. Egy időben azonos jogesetek kifejezésére több különböző formulát használnak, évtizedekig eltűnt fordulatok bukkannak fel újra, mint ezt legjobban a negyedszázad múltán szószerint megismételt árenga is bizonyítja. Az oklevelek fogalmazói bizonyos esetekben korábbi, az írásba foglalandó ügghöz hasonló okleveket vehettek mintául, de a nem túl nagy forgalom sem tette szükségessé a formuláskönyv összeállítását. Az oklevélfogalmazás nem vált így egyhangúan monotonná Pozsegán. Érdekes viszont az Árpád-kor utolsó két évtizedében a formulás részeknek a 14. századinál is erősebb azonossága. Okát abban kereshetjük, hogy egyre gyakrabban keresik fel a hiteleshelyet, viszont az oklevélkiadást egy szűk kör végezhetette⁴⁹, így szinte még tollukban volt az előző oklevél fordulatai, amikor újabb kiállítására kérték fel őket. Ez az a kor amikor végérvényesen kialakul a pozsegai hiteleshelyi oklevelek szerkezete, különböző formulák alaptípusai.

Jegyzet

- 1./ 1250. Dl. 33706., 1280. Sm. VI. 377., 1302. Sm. VIII. 38., 1345. Sm. XI. 248.
- 2./ 1272. "Universorum capitulum ecclesie Sancti Petri de Posoga" Sm. VI. 14-5.
- 3./ Még a relatiokban is ez terjedt el. 1329. M. S. III. 152., 1336. Df. 251996.
- 4./ 1296. "Nicolaus prepositus et capitulum Quinqueecclesiensis ecclesie" AUO. X. 232., 1313. "Ladyzlaus prepositus et capitulum ecclesie Quinqueecclesiensis" Z. I. 145.
- 5./ 1311. Sm. VIII. 301.
- 6./ 1292. H. VI. 382., 1308. A. I. 157.
- 7./ 1331. Dl. 99933, 1332. Dl. 99937
- 8./ 1293. Sm. 152., 1313. Sm. 340., 1350. Sm. XI. 601.
A zárt és a pátens oklevelek között az oklevelek szerkezete és bennük használt formulák alapján nem tettek különbséget, ezért ezeket Nos-típusú okleveleknek nevezhetjük.
- 9./ 1279. Sm. VI. 325., 1280. Sm. 379., 1291. Sm. VII. 58. az 1301-ig előforduló 28 esetből 13 alkalommal ez szerepel. A többi esetben előfordul, hogy a litteras helyett paginam, vagy az omnibus helyett universis szerepel. 1268. Sm. V. 466., 1264. Sm. V. 321.
- 10./ 1322. A. II. 43., 1326. M. S. III. 73., 1336. Sm.

X. 276.

11./ 1353. Sm. XII. 209.

12./ 1300. Sm. VII. 405.

13./ 1349. D1. 94076., D1. 103283.

14./ 1330. Sm. IX. 505., 1339. Sm. X. 510., 1341. Sm. X. 633. inclito helyett illustri.

15./ 1350. Sm. XI. 616.

16./ 1250. D1. 33706., 1279. Sm. VI. 325., 1289. D1. 86977., 1343. Sm. XI. 37. A formula 60 %-át teszi ki az előforduló salutatioknak.

17./ 1329. M. S. III. 153., 1331. D1. 33578., 1339. Sm. X. 509.,

18./ 1220 körül Sm. III. 206-7. töredékes, 1264.

"Gesta temporalium litterali memorie solent commendari, ne processu temporum certa possint dubius commutari"

Sm. V. 321-2., 1272. "Quoniam labilis est humana memoria, et rerum turbe non sufficit, ob hoc ratio mater equitatis adinvenit, ut res geste litterarum, debeant vivacitate perhennari" Sm. VI. 14-5., 1302.

"Antiquorum invenit prudentia, et modernorum aprobat discretio, ut ea, que aguntur in tempore, ne simul cum eodem elabentur, scripti patrocinio commendentur." Sm.

VIII. 38-9., 1326. "Quoniam unicum est oblivionis remedium scriptura, que calumpniis infert silentium et modum contentionis explicans, sua serie loquitur presentibus et posteris veritatem" M. S. III. 73.,

1343. "quoniam omnium habere memoriam...atis, quam humanitas conscribi facimus, ea, que coram nobis

aguntur, ne in posterum oblivioni tradantur" Sm. XI. 79., 1351. október 19-én kiadott oklevél Df. 264724. árengája szó szerint megegyezik az 1326-sal.

19./ 1256. Sm. V. 44., 1279. Sm. VI. 325., 1280. Sm. VI. 372., 1289. D1. 86977., 1300. Sm. VII. 383.,

20./ 1310. D1. 86979., 1302. Sm. VIII. 38., 1324. Df. 274069., 1351. Df. 264724.

21./ 1313. Sm. VIII. 340., Sm. X. 393., 1352. XII. 71., általános használtát mutatja, hogy a 21 pápens oklevélből 16-ban ez a formula található meg.

22./ 1330. D1. 76430., 1332. D1. 2732., 1339. D1. 3213.

23./ "quod....ab una parte,....ab altera coram nobis personaliter sunt constituti...confessus est viva voce..." Kezdetektől hasonló formulát használnak, de következetesen ilyen alakban 1280-tól fordul elő. Sm. VI. 377., 1288. Sm. VI. 626-7.

24./ A kisebb területen működő hiteleshelyeknél ez nem is jelenthetett komoly problémát, mivel eléggé behatárolt volt azoknak a családoknak a köre, amelyek megjelentek a káptalan előtt, s egy-egy család tagjai generációkon keresztül több ízben felkeresték a káptalant. Másrészt a kanonokok és a káptalan más klerikusainak egy része a hiteleshelyi hatókörét jelentő területről származott, így számos birtokos családot személyesen ismert. A hiteleshelyi külsőmunka szintén lehetőséget adott, hogy a környék birtokosaival mint határosokkal vagy tanúkkal megismerkedjenek.

Mindezen túl nem tartjuk kizártnak, hogy az idegenektől személyazonosságuk igazolására esküt kértek. A személyazonosításra Szentpétery I.: A kancelláriai jegyzetek Anjou-kori okleveles gyakorlatunkban. in: Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1933. szerk. Domanovszky S. 480. A bíróságoknál is jelentkezett ez a probléma, s egy személyazonosítási ügyben a káptalan segítségét kérte Köcski Sándor országbíró is. 1325. A. II. 176-7.

25./ 1261. Sm. V. 200-2.

26./ Hat alkalommal szerepel a "cum omnibus utilitatibus suis (et pertinentiis)" formula.

27./ 1290. "cum terris arabilibus, vineis, fenetis et silvis ac aliis utilitatibus suis universis" Sm. VI. 702.

28./ Hét alkalommal jelentkezik a 14. században, s tovább bővül, mert a felsorolásba beveszik a telkeket, malmokat és a malomhelyeket. Sm. XI. 601.

29./ 1279. Sm. 331., 1293. Sm. 152.

30./ 1345. "in heredum heredes...possidendam, tenendam et irrevocabiliter pariter et habendam" Sm. XI. 248.

31./ A határjárások névanyagát a Dráva-Száva köz középkori etnikai térképének megrajzolásához kitűnően fel lehetne használni.

32./ Sm. V. 200-2.

33./ 1280. Sm. VI. 377., 1283. Sm. VI. 428-9., 1289. D1. 86977., 1300. Sm. VII. 152-3. A századforduló hatalmaskodásaiban kereshetjük annak az okát, hogy oly

gyakran tűnik fel ebben az időben ez a formula. 1298-as törvény 68. pontja elő is írja a birtok ügyletek írásba foglalásánál. Szöveggyűjtemény Magyarország

történetének tanulmányozásához I. szerk. Lederer E. Bp. 1964. 103. a továbbiakban Lederer 1964.

34./ 1315. Sm. VIII. 403-4., 1324. Df. 274069.

35./ Tarkői Rykolph fia Miklós orbázi ispán mindenesetben bebiztosítja magát. 1349. Alsó-Szlav. D. 36-7., 1351. Sm. XII. 4., 1352. Sm. XII. 104-5.

36./ 1289. "quod si qui iamdictum Nicolaum ratione terre infestare attemptare temporis in processu, iidem Borich, Johannes et Belud predicti expedire tenebuntur laboribus proprijs et expensis" Dl. 86977.

37./ 1351. "si aliquis eundem magistrum Nicolaum ratione predictae possessionarie portionis ordine iudicario inpeteret vel inpetere attemptaret, idem Cozmas tenebitur expedire et defendere, prout assumpsit, proprijs laboribus et expensis; qui si expedire et defendere non posset vel non curaret, extunc aliam portionem possessionariam de prescripta possessione sua Woyzka vocata similem huic quantitate et valore prelibato magistro Nicolao dare et assignare tenebitur perpetuo possidendam" Sm. XII. 4.

38./ 1293. Sm. VII. 152-3., 1345. Sm. XI. 248.

39./ 1220.körül H. VIII. 18., 1251. Sm. IV. 477., 1272. Sm. VI. 15.

40./ 1282. Sm. VI. 419.

41./ 1255. Sm. IV. 619., 1256. Sm. V. 44., 1268. Sm.

V. 467., 1328. A. II. 368.

42./ 1250. Dl. 33706., 1268. Sm. V. 467.

43./ 1279. Sm. VI. 326., 1281. Sm. VI. 398.

44./ 1255. Sm. IV. 619., 1263. Sm. V. 283.

45./ Először a káptalan sajátügyben kiadott, de a hiteleshelyi oklevelek mintáját követő oklevelében fordul elő, 1299. Sm. VII. 346., 1300. Sm. VII. 384.,

46./ 1326. febr. 11-én kiadott (M. S. III. 73.) oklevélben szerepel a lector, ugyanazon év augusztusában kiadott oklevélben pedig már nem (A. II. 254.).

47./ A pécsi kanonokból pozsegai olvasókanonokká lett Aradi Péter valószínűleg a pécsi székeskáptalan gyakorlatát vezette be, amelynek munkájában mint kiküldött saját maga is részt vett. 1347. Dl. 3872., 1351. Df. 264724.

48./ Hiteles oklevélben egyetlen egyszer, a káptalan első oklevelében fordul elő. 1220 körül H. VIII. 18.

49./ Az 1279 Dl. 40152-es oklevél írása ugyanazon kéz munkájának tűnik mint Dl. 1237. 1288-ból és a Dl. 34089. 1291-ből, viszont a Dl. 40159. és a Dl. 86856. 1280-ból más kezek munkája.

A hiteleshely területi hatásköre

A káptalan területi hatáskörét, annak változását külön vizsgáljuk az Árpád-, és az Anjou-korban. A hiteleshelyi működés első két évszázadában az egyes káptalanok és konventek területi illetékességét nem korlátozták, s azok nem követték sem a világi, sem az egyházi közigazgatási határokat.¹ Csupán a fizikai korlátok, a kor nehézkes közlekedése, rossz útviszonyai, és a szomszédos hiteleshelyek működése szabott határokat. A nagyobb személyzettel s a világiak előtt egyházi funkcióinál fogva is tekintélyesebb székeskáptalanok hiteleshelyi oklevéladása földrajzilag is kiterjedtebb volt, mint a kisebb társaskáptalanoké és szerzetesi konventeké. Lefedte az egész egyházmegyét, sőt gyakran túl is nyúlt azon². Néhány egyház pedig már az Árpád-korban a szokás folytán országos hatáskörrel rendelkezett.³

Pozsega megyében a társaskáptalanon kívül más káptalan nem volt. A szerzetesrendek közül a bencések lakták a magánkegyuraság alatt álló, a megye nyugati határán fekvő rudinai apátságot⁴, ciszterek éltek a gotói, másnéven a tisztesvögyi kolostorban⁵, míg a ferencesek Pozsegaváron hozták létre rendházukat⁶. Három egyház közül egyedül a gotóinak tudunk hiteleshelyi oklevéladásáról⁷. A káptalan működési területén a székeskáptalanok közül a pécsi, a zágrábi és a 13. század végen a Valkó megyei

Diakóvárra átköltöző boszniai székeskáptalan⁹, Körös megye keleti felén pedig még a császmái társaskáptalan és a bélai konvent⁷ végzett hiteleshelyi tevékenységet a középkorban. A megyék 13-4. század fordulóján meginduló oklevéladása¹⁰ némileg konkurenciát jelentett a pozsegai káptalannak.

Az Árpád-korban a káptalan hiteleshelyi tevékenysége szinte kizárólag Pozsega megyére korlátozódott. Két esetben adott ki Valkó megyére vonatkozó oklevelet¹¹, és egyszer a verőcei polgárok iratták át Mária királynétól kapott oklevelüket¹², s 1250 körül többet magával négy pozsegai birtok mellett Tarnóca és Rebuch Somogy megyei birtokok határjárásán vesz részt a káptalan.¹³

A 14. században viszont a korábbinál nagyobb területen működik a hiteleshely. A törzsterületet természetesen továbbra is Pozsega megye jelenti, de gyakrabban keresik föl a káptalant Verőce megyéből, és Körös keleti és középső vidékéről. A zágrábi egyház ügyeiben kiadott mandátumokban foglaltak teljesítése végett is ezen a területen kellett vizsgálatot tartaniuk. Valkó megyének viszont csak a Pozsega megyével határos része tartozik a káptalan működési körzetébe. Valkóból a pécsi, a boszniai, a kőri és a Dunának innenső oldalán is működő bácsi káptalanok kiszorították a pozsegai hiteleshelyet¹⁴. Baranya megye pedig tudomásunk szerint 1353-ig nem tartozott a káptalan területi hatáskörébe. Egyedül az Abanb. Nekcsei család birtokainak ügyében adott ki oklevelet a

káptalan, de ezek is jobbára Pozsega megyében voltak¹⁵. A Papuk hegység vízválasztója a hiteleshelyi tevékenység szempontjából is bizonyos mértékig határol szolgált. A 14. század közepéntől már a Száván-túli Orbáz megyében levő birtokok elzálogosításai miatt is a káptalanhoz fordulnak.¹⁶ Az ország távolabbi részein fekvő birtokok -- Nyírmál¹⁷ (Esztergom megye), Tordas¹⁸ (Fejér megye) és a Sáros megyei Lipóc föld¹⁹ -- ügyében kiadott oklevelekben nem szerepel a káptalan külső hiteleshelyi munkája, hanem ezek birokok pozsegai tulajdonosok kezében voltak, így a lakhelyükhöz közeli pozegai hiteleshelyen tettek bevallást távoli földjeik ügyében.

Jegyzet

- 1./ Eckhart 1914. 64-8. A hiteleshelyi tevékenység első területi korlátozására irányuló törekvés az 1298-as, majd 1351-es törvényekben jelenik meg, mivel előírják, hogy a káptalani embert tanúbizonyságra a legközelebbi káptalanból kell kivinni. Lederer 1964. 92-3., DRH. 138. old.
- 2./ A pécsi káptalan kiküldöttje határjárást tartott a Zala megyei Gelse, Lak és Berzence földeken, amelyek már a veszprémi egyházmegyében voltak. Zala vármegye története. Oklevéltár I. Bp. 232-3. Keletre pedig a kalocsai egyházmegye területén Bodrog megyében is többször tartottak határjárást a pécsi klerikusok. Z. I. 366-7.
- 3./ Székesfehérvári Boldogasszony társaskáptalan, a székesfehérvári johannita konvent és a budai társaskáptalan. Werbőczy szerint az országos hatáskör a boszniai székeskáptalant is megillette. Werbőczy István Hármaskönyve II. rész 21. 281-2. Bp. 1897. (Reprint kiadás Pécs 1989.)
- 4./ Sörös P.: Elenyészett bencés apátságok Magyarországon. Bp. 1912. 351-2. a továbbiakban Sörös 1912.
- 5./ Hervay Repertorium 101-3.
- 6./ Karácsonyi 1922. 228.

7./ 1282-ban átírja a pozsegi káptalan egy oklevelét. Az oklevél szerkezete és írása alapján az oklevéladásban gyakorlott konventnek tűnik a tisztesvölgyi, noha korábban hiteleshelyi jellegű határleírásban csupán egyetlen egyszer szerepel a konvent apátja, amikor a pozsegi keresztesek praepositorával és a pozsegi káptalannal együtt a király megbízásából négy pozsegi föld határát írja le. Sm. IV. 433. A hiteleshelyek egy részfeladatát, mások okleveleinek megőrzését felvállalták a pozsegavári ferencesek is. A rendházban 1305 körül tombolt tűzvészben számos nemes sekrestyében őrzött oklevelének a pusztulásáról tudunk. Sm. VIII. 107. A ferencesek levéltári feladatvállalását magyarázza a rend tekintélyén túl, hogy házuk Pozsega megye központjában volt, a nemesek pedig biztonságosabbnak gondolták, ha okleveleiket a kőből épült monostorban őrzik, mint otthonuk nyújtotta védelemre alapoznak. Pozsegavár a megye minden pontjáról könnyen elérhető, míg a többi jelentősebb egyház vagy kiesett, vagy magánkegyuraság alatt állt. A koldulórendeknél is előfordult szükség esetén hiteleshelyi jellegű oklevélkiadás, a vasvári domonkosok egy végrendeletéről hiteleshelyi gyakorlatnak megfelelően adtak ki oklevelet 1298-ban. Fehér M.: A hétévszázados vasvári Szt. Domonkos-rendi kolostor története 1241-1941. Bp. 1942. 20.

8./ Hodinka A.: Tanulmányok a bosnyák-djakóvári püspökség történetéből Bp. 1898. 10., Gyetvai P.:

Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén. München 1987. 52.,

9./ Eckhart 1914. 66., de a kolostor helyzete a 14. század közepéig nem volt olyan, hogy jelentősebb hiteleshelyi tevékenységet folytathatott volna. Sörös 1912. 461-2.

10./ Istványi G.: A megyei írásbeliség első korszaka. Bp. 1938. 534-6. Különnyomat a Századok 1937. évi pótfüzetéből. Az interregnum után Károly Róbert bírósági reformjainak eredményeként növekedett a központi bíráskodás szerepe, a megyei megyei igazságszolgáltatásé pedig némileg visszaszorult, a 14. század közepe óta nem ítélezhettek birtokjogokra vonatkozó ügyekben, s az előttük lefolyt perek értéke sem haladhatta meg a 100 forintot. Ezek a változások a megyei írásbeliségen is nyomot hagytak, okleveleikkel örökjogot nem lehetett szerezni. Hajnik 14.

11./ 1279. Sm. VI. 331., 1300. Sm. VII. 405-6.

12./ 1300. Dl. 32691.

13./ RA. 927.

14./ A bácsi káptalan 1301-ben, Anjou-kori Oklevéltár I. Bp.-Szeged 1990. szerk.: Kristó Gy., a továbbiakban A. OKLT. I. 60-1., 1303. uo. 261.; a kődi káptalan 1303. uo. 199.; a pécsi káptalan 1305. uo. 338.

15./ 1329. Sm. IX. 474-5.

16./ 1349. Alsó-Szlav. O. 36-7., 1351. Sm. XII. 4.

17./ 1326. M. S. III. 73.

18./ 1328. A. II. 367-8.

19./ A. V. 55-6.

**Az oklevelekben előforduló települések és birtokok
azonosítása.**

Árpád-kor

1. 1220-29. határjárás

- Sclatminch (Szalatnok) Cs. II. 426., Heller 199., Engel 61.

- Rodvan (Radvány)

2. 1250. júl. 5. előtt határjárás

- Welica (Velike) Cs. II. 394., Heller 231.

- Cheglyn (Csemlin, Caglin) Cs. II. 394., Heller 36.

- Bucola (Bokolya) Cs. II. 394., Engel 5-6., Heller 22.
téves azonosítás.

- Bedech (Bedecs) Cs. II. 400., Heller 10. 12. és 33.,
Engel 2-4.,

- Turnoucha (Somogytarnóca) Cs. II. 650.

- Rebuch (Rigóc puszta?) Cs. II. 638.

3. 1250. aug. 27. határjárás

- Zalathnuk (Szalatnok) Cs. II. 426., Heller 199.

4. 1251. határjárás

- Hursoa (Hrusova, Rusevo) Cs. II. 411., Heller 185.

5. 1255. határjárás

- Deminch (Diminc) Cs. II. 405., Heller 64.

- Rodove (Diminc mellett) Engel 59.

6. 1256. határjárás

- Lusan (Luzsán) Cs. II. 417. Heller 130.

7. 1258 körül határjárás

- Golgoa (Golgova, Glagovica) Cs. II. 409., Heller 71.

- Pethna (Petnye) Cs. II. 392. 421., Heller 159.

8. 1261. határjárás

- Prowcha (Prócsa, Prvca) Cs. II. 423., Heller 173.

- Zelnatech (Gornji Dreznik vidékén) Cs. II. 433. Engel 74.

- Vysen

9. 1263. határjárás

- Dras földje (Dobolcban Lipinyétől délre) Engel 14-7.

10. 1264. határjárás

- Podwrs (Prócsa, Prvca) Cs. II. 423., Heller 173.

11. 1266. határjárás

- Cherkenyg (Cirkvenik) Cs. II. 404., Heller 210.

- Rodovanch (Radvánc) Cs. II. 424., Heller 177.

12. 1286. határjárás

- Kenez és Duboch patakok közötti föld (Dobolc) Engel 14-7.

13. 1272. nincs határleírás

- Száva folyó és a Moruzna víz közötti erdő (a Merszunya patak Brodnál ömlik a Szávába) Sm. VI. 377.

14. 1279. határjárás

-Predysynch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.

15. 1279. nincs határleírás

- Borsod (Valkó megye) Cs. II. 297.

16. 1279.

határjárás

- Lyphine (Lipinye, Optovac) Cs. II. 416., Engel 35.

- Wlchyak (Vlcsjak, Vucjak Cecavcki) Cs. II. 431., Heller 241.

17. 1280.

határjárás

- Pethne nevű föld Jelsewek-nek mondott része (Petnye) Cs. II. 392. 421., Heller 159.

18. 1280.

határjárás

- Churkuny (Cirkvenik) Cs. II. 404., Heller 210.

19. 1280.

határjárás

- Predysynch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.

20. 1281.

nincs határleírás

- Paca (Paka, Valkó megye) Cs. II. 420., Heller 154.

21. 1281.

határleírás

- Gramachnik Cs. II. 410., Heller 81.

22. 1282.

határleírás

- Pethna (Petnye) Cs. II. 392. 421., Heller 159.

- Golgoa (Glogovica) Cs. II. 409., Heller 71.

23. 1283.

határleírás

- Predisinch Cs. II. 423., Heller 174.

24. 1283. máj. 1.

határleírás

- Oriolcha (Snjegavic) Cs. II. 419., Engel 43-4.

- Banichev (Banicsevo, Banicevac) Cs. II. 399., Heller 7.

25. 1288.

határjárás

- Yelseuch (Jelsec Hrusevac mellett)

26. 1289.	nincs határleírás
-----------	-------------------
- Gramachnik Cs. II. 410., Heller 81.

27. 1290. jún. 28.	határjárás
--------------------	------------
- Zavorsya, amely Ezech határain belül fekszik (Zavrsje) Cs. II. 432., Heller 249.

28. 1291.	határjárás
-----------	------------
- Aryaycha (Orjavica, ma Lipovac) Cs. II. 419., Engel 42-3.

29. 1293. szept. 29.	határjárás
----------------------	------------
- Gramachnik Cs. II. 410., Heller 91.

30. 1300. máj. 1.	határjárás
-------------------	------------
- Kamarycha (Komorica) Cs. II. 413., Heller 106.

31. 1300. máj. 19.	nincs határleírás
--------------------	-------------------
- Verőce

32. (1299.) nov. 13.	külső munka
----------------------	-------------
- Tulmán (Tolmány, Valkó megye) Cs. II. 357.

Anjou-kor

1. 1301. ápr. 21.	határjárás
- Nagyvölgyben a Feneu alatti birtok (Fenyőalja Bucje vidékén, Körös megye) Cs. II. 406.

2. 1302. nov. 10.	határjárás
-------------------	------------
 - Zaworsya (Zavorsia) Cs. II. 432., Heller 249.

3. 1305. szept. 15.	nincs határleírás
---------------------	-------------------

- Predisinch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.

4. 1305. nov. 23. nincs határleírás

- Hursoa (Hrusova, Rusevo) Cs. II. 411., Heller 185.

5. 1306. júl. 1. nincs határleírás

- Gramachnik Cs. II. 410., Heller 81.

6. 1310. okt. 18. nincs határleírás

- Gramachnik Cs. II. 410., Heller 81.

7. 1313. aug. 1. nincs határleírás

- Kapalicha Cs. II. 413., Heller 98., Engel 30.

- Zemenewelge (Szemenegevölgy Svilna közelében) Cs. II. 433., Heller 252.

8. 1315. jún. 25. határleírás

- Zemen Cs. II. 433., Heller 252.

9. 1315. jún. 25. határleírás

- Zemen Cs. II. 433., Heller 252.

10. 1317. febr. 23. nincs határleírás

- Kenez és Duboch patakok közötti föld (Dobolc) Engel 14-7.

11. 1322. febr. 17. nincs határleírás

- Lezkovicza (Leszkovica) Cs. II. 416., Heller 126.

12. 1322. aug. 7. határjárás

- Dobolc Engel 14-7.

13. 1324. jún. 24. nincs határjárás

- Dragan (Velikától délre) Cs. II. 406. hibásan azonosítva, Heller 57.

- Sadilopathaka

- Horvathy (Horváti)
- Raduanch (Radvánc) Cs. II. 424., Heller 177.
- Wohanouch (Vohanoc) Cs. II. 431.
- Hnalynteleke
- Neganoch

14. 1324. szept. 1. nincs határjárás

- Neona (Nevna, Valkó megye) Cs. II. 285.
- Zeulche (Szelce, Valkó megye) Cs. II. 350.

15. 1325. júl. 20. nincs határleírás

- Leszkovica Cs. II. 416., Heller 126.

16. 1326. jan. 18. nincs határleírás

- Gramachnyk Cs. II. 410., Heller 81.

17. 1326. jan. 18. nincs határleírás

- Gramachnyk Cs. II. 410., Heller 81.

18. 1326. jan. 18. nincs határleírás

- Gramachnyk Cs. II. 410., Heller 81.

19. 1326. febr. 11. nincs határleírás

- Nymal (Nyírmál, Esztergom megye) AMF. II. 303.

20. 1326. aug. 26. a határleírás más
oklevélből való

- Grabaria (Grabarje) Cs. II. 409., Heller 76.

21. 1328. júl. 16. nincs határleírás

- Tardas (Tordas, Fejér megye) AMF. II. 411.

22. 1329. ápr. 16-23. nincs határleírás

- Leszkovica Cs. II. 416., Heller 126.

23. 1329. jún. 2. határjárás

- Leskowychban lévő Byharrynech föld (Biharinec) Cs. II. 401., Heller 35.

24. 1329. dec. 17. határjárás

- Bokowai kerületben fekvő Schenthbartholom (Szentbertalan, Verőce megye) Csánki Körös 83.

25. 1330. jan. 26. határjárás

- Gnoynicha (Gnojnic) Cs. II. 409., Heller 72.

- Pobordya (Poborja) Cs. II. 422.

- Zauorsya (Zavorsia) Cs. II. 432-3., Heller 249.

26. 1330. máj. 28. határjárás

- Gradisca (Gradistye) Cs. II. 395., Heller 78.

27. 1330. aug. 1. nincs határleírás

- Pozsegavár

28. 1331. márc. 22. határjárás

- Alkoroncha (Kapronca) Cs. II. 413., Heller 108.

29. 1331. aug. 17. nincs határleírás

- Topolcha (Tapolca-Szt. György vidékén, Körös megye) Csánki Körös 48. 79.

- Pukur (Peker-Szerdahely vidékén, Körös megye) Csánki Körös 41. 80.

30. 1332. márc. 10. külső munka

- Topolcha (Tapolca-Szt. György vidékén, Körös megye) Csánki Körös 48., 79.

31. 1332. márc. 10. külső munka

- Topolcha (Tapolca-Szt. György vidékén, Körös megye) Csánki Körös 48., 79.

- Cernech (Csernec a Peker és a Szoplonca patakok között,
Körös megye)

32. 1332. jún. 19. nincs határleírás

- Melka (Gradistye vidékén) Cs. II. 417.

33. 1332. aug. 31. nincs határleírás

- Leszkovica Cs. II. 416., Heller 126.

34. 1335. ápr. 22. nincs határleírás

- Zelne (Budictól keletre) Heller 251., Engel 73-4.

- Kaprina Cs. II. 415.

35. 1335. aug. 8. nincs határleírás

- Tordus (Tordas, Fejér megye) AMF. II. 411.

36. 1336. ápr. 24. külső munka

- Szent Márton (Vaska-Szentmárton, Verőce megye) Csánki
Körös 89.

37. 1336. aug. 3. külső munka

- Csázma (Körös megye)

38. 1336. aug. 23. nincs határleírás

- Kapalincha Cs. II. 413., Heller 98.

- Zemenewelge (Szemenyevölgy) Cs. II. 433., Heller 252.

- Zemen (Szemenye)

39. 1337. márc. 27. nincs határleírás

- Ilua (Ilova, Verőce megye) Csánki Körös 88.

40. 1338. jún. 23. határjárás

- Tuerdygh (Tverdity) Cs. II. 429.

41. 1338. jún. 30. nincs határleírás

- Pridyssinch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.
 42. 1339. jan. 30. nincs határleírás
- Kondrou (Orbova vidékén ?)
 43. 1339. dec. 17. külső munka
- Grabroycha (Grabovnica Csázma mellett, Körös megye)
 Csánki Körös 114.
 44. 1339. dec. 17. külső munka
- Szentkereszt (Ivanity mellett, Körös megye)
 45. 1341. aug. 17. határjárás
- Alsowkamaricha (Kamarica) Cs. II. 413., Heller 106.
- Felsekaproncha (Kapronca) Cs. II. 413., Heller 108.
 46. 1343. febr. 8. nincs határleírás
- Prydiissinch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.
 47. 1343. szept. 13. határjárás
- Scincha (Szince, Sice a Száva mindkét partján, Körös
 megye) Csánki Körös 78.
- Fejérkövár (Bijela Stijena, Körös megye) Csánki Körös
 78., Fügedi 131.
- Belavowch (Belanovo, Bjelina, Körös megye) Csánki Körös
 39.
- Cosech (Bjelina mellett, Körös megye)
- Cyrkvenicha (Fejérkő vidékén) Csánki Körös 78.
- Ymentw (Imentő, Imenszki, Körös megye) Csánki Körös 123.
- Janorya (Jamarica Pakra patak mellett, Körös megye)
 Hátsek LXXVII.
- Zirch (Szirc, Sirac, Körös megye) Csánki Körös 43.

- Zauersa (Szirc vidékén, Körös megye)
 - 48. 1345. máj. 29. határjárás
- Prelaka (Ivanitytól délre a Száva partján, Körös megye)
 - 49. 1345. nov. 19. nincs határleírás
- Predisynch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.
 - 50. 1346. jan. 7. nincs határleírás
- Oryawcha (Orjavica) Engel 44.
 - 51. 1347. febr. 26. nincs határleírás
- Predisynch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.
 - 52. 1347. márc. 20. nincs határleírás
- Dubouch (Dobolc) Cs. II. 395., Engel 14-7.
 - 53. 1347. aug. 11. nincs határleírás
- Predisynch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.
 - 54. 1349. ápr. 21. külső munka
- Sygeth (Sziget, Körös megye)
- Bachka (Bacska ?, Körös megye)
- Gelekouth (Gelekút, Körös megye)
 - 55. 1349. nov. 11. nincs határleírás
- Prizawya Voyzka mellett (Vojska vidékén, Orbáz megye)
 - 56. 1350. febr. 5. nincs határleírás
- Kamaricha (Kamarica) Cs. II. 413., Heller 106.
- Kapronca Cs. II. 413., Heller 108.
 - 57. 1350. febr. 5. nincs határleírás
- Kamaricha (Kamarica) Cs. II. 413., Heller 106.
- Kapronca Cs. II. 413., Heller 108.

58. 1350. máj. 10. nincs határleírás
- Vorsan (Varsány, Vrcin) Cs. II. 431.
59. 1350. okt. 5. külső munka
- Blyna körzetben lévő Zela (Zelna) Cs. II. 433.
60. 1350. dec. 29. nincs határleírás
- Predisynch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.
61. 1351. febr. 10. nincs határleírás
- Pryzawye Woyzka mellett (Vojsova vidékén, Orbáz megye)
62. 1351. ápr. 23. bemutatott
határleírás
- Jacobfolua (Jakabfalva Ujlak birtokon, Valkó megye) Cs.
II. 320.
- Borchinfolua (Borcsinfalva Ujlak birtokon, Valkó megye)
Cs. II. 296.
63. 1351. okt. 19. nincs határleírás
- Pototi (? , Orbáz megye)
64. 1352. jan. 22. határleírás
- Pukurban lévő Wyzkuz, ahol Iwanhun falu van (Vízköz a
Peker és az Ilova folyók között, Körös megye)
65. 1352. febr. 8. nincs határleírás
- Predysynch (Predisinc) Cs. II. 423., Heller 174.
66. 1352. máj. 12. nincs határleírás
- Draga (Velikától délre) Cs. II. 406. hibásan
azonosítva, Heller 57.
- Pathachan (Velika közelében)

- Horvathy (Horváti, Velika közelében) Cs. II. 411. hibásan azonosítva

- Raduanch (Radvánc) Cs. II. 424., Heller 177.

67. 1352. jún. 29. nincs határleírás

- Pryzawye (Vojskova vidékén, Orbáz megye)

68. 1353. júl. 6. nincs határleírás

- Draga (Velikától délre) Cs. II. 406. hibásan azonosítva, Heller 57.

- Pathachan (Velika közelében)

- Horvathy (Horváti, Velika közelében) Cs. II. 411. hibásan azonosítva

- Raduanch (Radvánc) Cs. II. 424., Heller 177.

69. 1353. szept. 23. külső munka

- Pukur (Pekerszerdahely, Körös megye) Csánki Körös 41., 81.

- Chulascygethe (Csulaszigete, Peker közelében, Körös megye)

- Vythew (Peker közelében)

70. 1353. okt. 23. külső munka

- Kyrisoduarhely (Körösudvarhely)

- Zent Iwan (Sabnica Szentiván Köröstől délkeletre vagy Berivoj Szentiván Ilova vidékén Ujudvar mellett) Csánki Körös 73.

71. 1347. máj. 12 előtt nincs határjárás

- Lipóc (Lipolc, Sáros megye) Cs. I. 302.

A települések és birtokok azonosításához és

térképre viteléhez felhasznált, s korábban nem idézett irodalom:

Cs.: Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-II-III-V. Bp. 1890-1913.

Csánki Körös: Csánki Dezső: Körösmegye a XV-ik században Bp. 1893.

Enciklopedija Jugoslavije I-VII. Zagreb 1955-1968.

Engel: Engel Pál: Pozsega megye történeti földrajza. Kézirat Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza készülő kötetéből. A helynévazonosítás pontosításához fontos munka használatának lehetőségét ezúton is köszönöm Engel Pálnak.

Fügedi: Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Bp. 1977.

Görög (Demeter): Magyar átlás az az Magyar, Horvát és Tót országok vármegyéji, s szabad kerületei. Viennae 1817.

Hátsek: Hátsek Ignác: A magyar Szent Korona országainak megyei térképei. Bp. 1880.

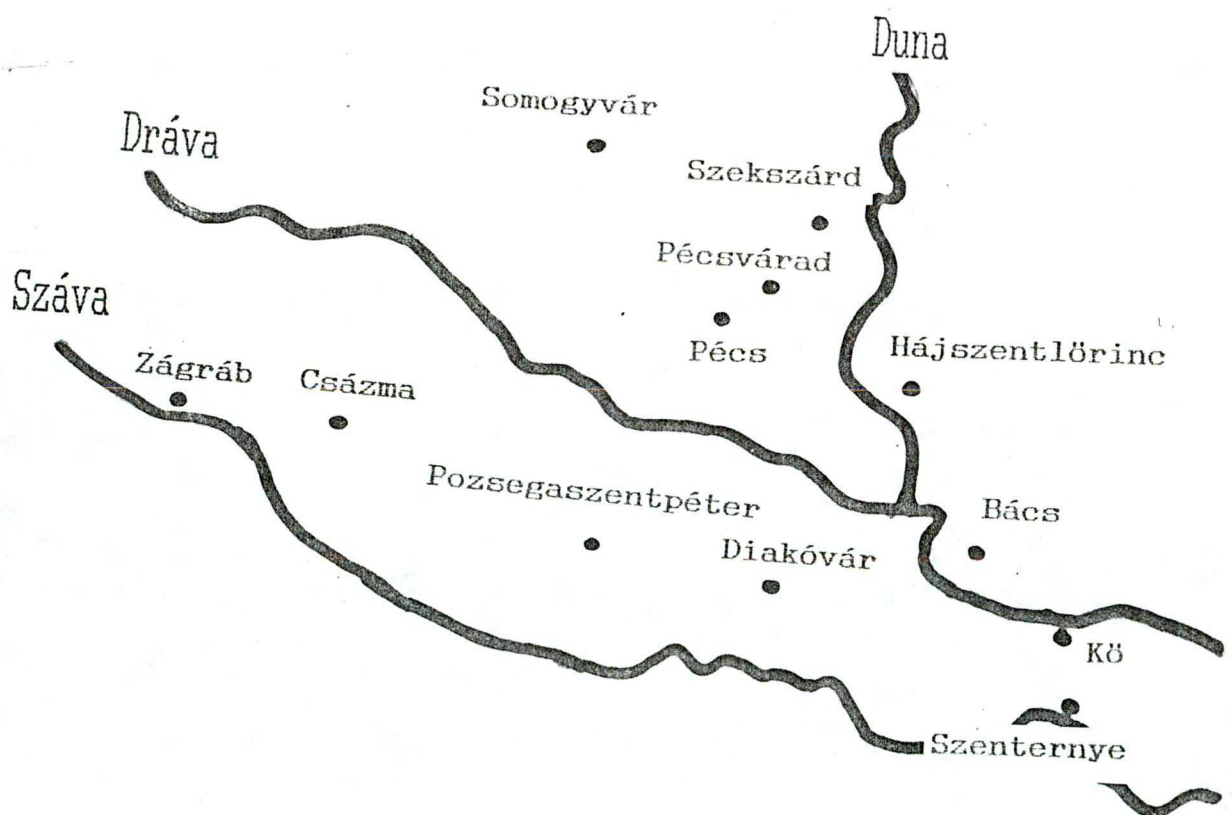
Heller: Heller, Georg: Comitatus Poseganensis. München 1975.

Heller, Georg - Nehring, Karl: Comitatus Sirmiensis. München 1973.

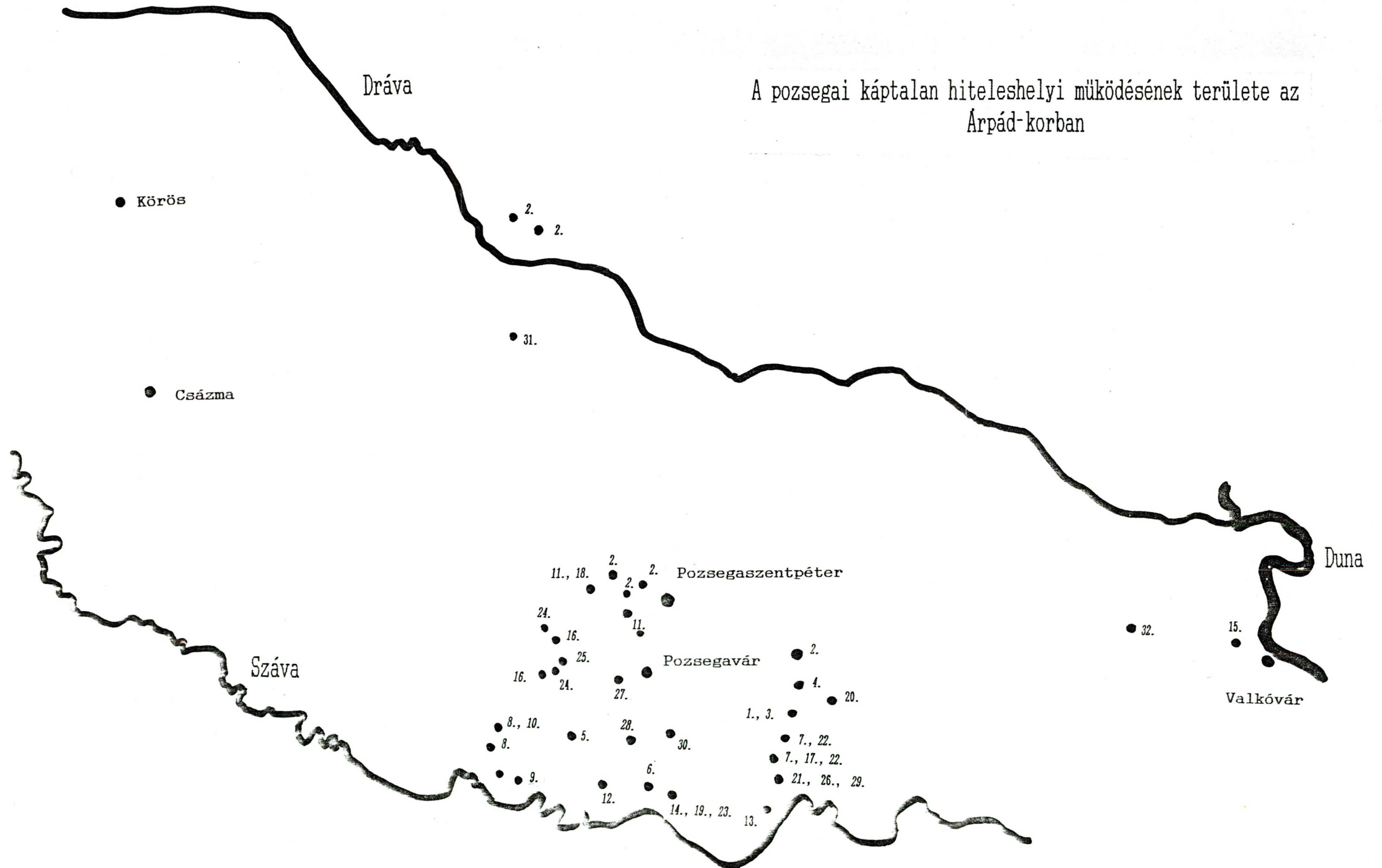
Heller, Georg: Comitatus Crisiensis. München 1978.

Heller, Georg: Comitatus Zagrabiensis I-II. München 1980.

A pozsegai káptalannal szomszédos hiteleshelyek

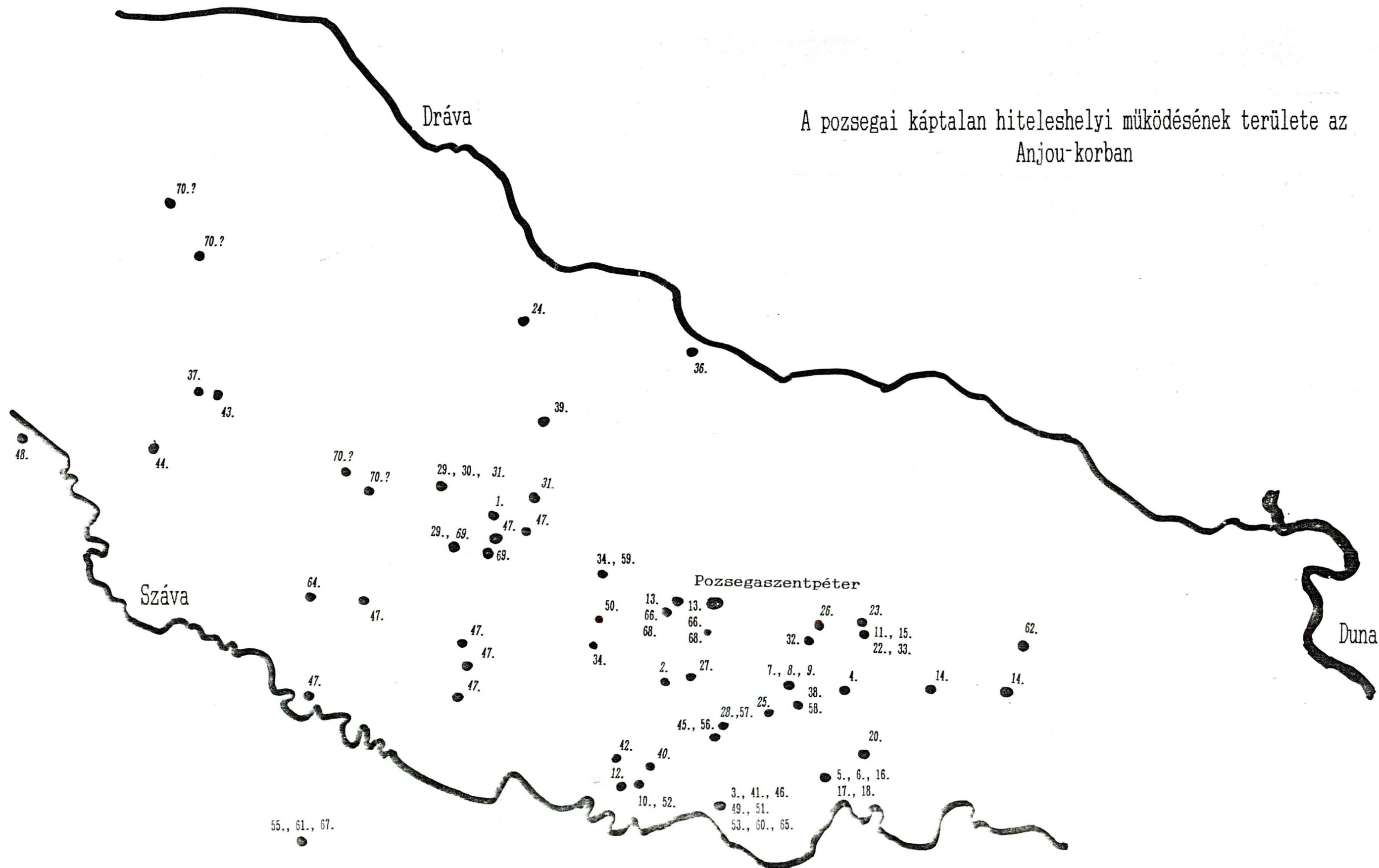

A pozsegi káptalan hiteleshelyi működésének területe az
Árpád-korban

Dráva

A pozsegai káptalan hiteleshelyi működésének területe az
Anjou-korban

A hiteleshelyi munkát végző személyek

A hiteleshelyen alkalmanként vagy állandó jelleggel feladatot vállaló kanonokokról és alacsonyabb állású klerikusokról a pozsegai káptalan fentmaradt anyaga alapján nem lehet pontos képet rajzolni. A hiteleshelyi munkának a káptalan falain belül végzett részében tevékenykedők körének vizsgálatáról szinte teljesen le kell mondani. Valószínűleg a nagyobb székeskáptalanokban működő hiteleshelyekhez hasonlóan, de azoknál a kisebb létszám miatt kevésbé differenciáltan osztották fel a feladatokat.¹ A káptalannak az előtte megjelenők kérésének kötelezően eleget kellett tennie.² A kanonokok eredeti feladatának, a liturgikus munkának szempontjából lekötött ünnepnapokon és vasárnapokon sem szünetelt az oklevéladás. Nemcsak a káptalant keresték föl, hanem a hiteleshely embere is tartott vizsgálatot vasárnap³. A világiak valószínűleg nem egy esetben azért is ünnepnapokon keresték meg a pozsegai egyházat, mivel így egyúttal részt vehettek a megye legnagyobb egyházának istentiszteletén. A káptalanok a szerzetesekhez viszonyítva kevésbé zárkóztak el attól, hogy laikusok látogassák templomaikat. A hiteleshely világi intézmény voltát az is bizonyítja, hogy a nagyobb bőjti időszakokban nem mutatható ki törés az oklevéladásban⁴. A szerzetesi közösségekkel ellentétben a kevésbé szigorú bőjti előírások nem akadályozták a hiteleshelyi munkát. Ugy

tűnik, nem kellett világiakat alkalmazni emiatt a káptalannak.⁵

A külső munkában (határjárások, iktatások, vizsgálatok, idézések) résztvevők körét pontosabban lehet megállapítani. Az oklevelnek ugyan csak egy töredéke említi a káptalan kiküldöttjét⁶, leginkább a felek elmondására utalnak⁷. A részletes határfelsorolás azonban bizonyossá teszi, hogy annak írásbafoglalása csupán emlékezet alapján nem volt lehetséges, nélkülözhetetlennek tűnnek ilyen esetekben a terepen készített jegyzetek. A 14. században Pozsegán is gyakorlattá vált az ország más hiteleshelyeihez hasonlóan, hogy név szerint is megemlítsék a kiküldöttet, és annak káptalani állását⁸. A kiküldöttek által az eljárás közben készített feljegyzésekre kizárólag a mandátmumokra történt határbejárás írásbafoglalásánál történik utalás⁹. Problémát jelentenek azonban, hogy a kiküldötteket említő oklevelekkel párhuzamosan végig a vizsgált korszakban akadnak olyan határleírások, ahol a továbbra sem említik a káptalan külső munkáját. Egyes esetekben sejthető, hogy az érdekelt felek egyike, vagy képviselőjük készítette a határleírást¹⁰. A hiteleshely közreműködésének költségeit¹¹ úgy csökkentették, hogy megelégedtek azzal, hogy a káptalan egy korábbi oklevélben foglalt határleírásra utaljanak vissza, vagy pedig egyenesen az alapján írják le a határokat¹². Előfordult, hogy a felek egy regisztrumból iratták ki birtokaik határait.¹³ A nem egyszer fárasztó és hosszadalmas külsőmunka sem vonzhatta az egyre inkább intellektuális réteggé váló kanonokokat, vagy pedig kevés

volt az arra alkalmas ember Pozsegán, mert hallunk olyan esetről, amikor csak másodszori kérésre tett eleget feladatának a hiteleshely.¹⁴

A pozsegai káptalanban a pápai tizedjegyzék alapján a préposton kívül a 14. század első felében 12 kanonok élt¹⁵. A szám a káptalan nagyságát mutatja, de a hiteleshelyi munkában való részvételt még nem jelent. A kanonokok egy része hosszabb ideig is távol lehetett, vagy csak prebendájának jövedelmét élvezte, maga soha sem járt Pozsegán. Báncsa István bíboros egyik káplánja töltötte be 1264 előtt az örkanonokságot, de inkább a bíboros ügyeiben járt el, s rövid idő múlva itteni javadalmát a jövedelmezőbb valkói főseperességre cseréli urának támogatásával.¹⁶ A bíboros unokaöccse, Orbász mint prépost hosszú ideig Padovában majd Bolognaban tanul¹⁷, vele egyidőben Demeter kanonokot is a nagy hírű egyetemen találjuk¹⁸. Orbász hazatérte után Erzsébet anyakirályné alkancellárja lett¹⁹. Sebestyén kántor és székesfehérvári kanonok 1268-ban protonotariusként Lőrinc nádor okleveleinek kiadását irányítja²⁰. 1280-90 között Lőrinc prépost a királyné alkancellárja²¹; Theophil, az első pozsegai lector pedig Mihály zágrábi püspök protonotariusaként van gyakran távol²². Különösen a 14. században számos olyan kanonok volt, aki pozsegai prebendája mellett más egyházban is javadalommal rendelkezett²³, így ők is csak részben élhettek Pozsegán. Talán 7-8 kanonoknál több egyidőben csak ritkán tartózkodhatott a káptalan székhelyén az Anjou-korban.

A hiteleshelyi munkánál potenciálisan szerepet vállalók számának megállapításánál az alsópapságot is figyelembe kell venni, akik írástudása lehetővé tette bekapcsolódásukat a hiteleshelyi tevékenységbe.²⁴ A káptalanban a 14. század közepéig nincs tudomásunk prebendáriusokról. A pápai tizedjegyzékben azonban szerepel két pap, akik a káptalannal kapcsolatba hozhatók, de fizetett tizedük jóval alacsonyabb a kanonokénál²⁵. A kántor helyettese és az iskolamester is biztos ehhez a réteghez tartozott.²⁶

A hiteleshelyi munka megfelelő elvégzése bizonyos műveltségi szintet megkövetelt. A kanonokokkal szemben támasztott igények azonban nem voltak túl magasak a 14. század elején. A kanonoki prebendákra pályázóknál beérték annyival, hogy a leendő kanonok tudjon olvasni. A század végén IX. Bonifác pápa utasítását követően már megkövetelték, hogy a jelölt az olvasáson, éneklésen és a latin beszéden kívül fogalmazni is jól tudjon.²⁷ A követelmények emelését a hiteleshelyi feladatok is ösztönözték. A pozsegai kanonokok, a hiteleshelyi munkában résztvevők műveltségére közvetett utalásokat -- a nem privilegiális oklevelekben viszonylag ritkán fordulnak elő áthúzásos javítások, az árengák számát és mondanivalóját -- már említettük. Orbász prépost és Demeter kanonok egyetemvégzésén kívül biztosan állíthatjuk, hogy az egyik híres olasz egyetem diákja volt Theophil olvasókanonok is. Orbász mint a római jog doktora tért vissza Pozsegára²⁸, Demeter pedig valószínűleg kánonjogot tanult. Egyetemen

használt könyveik egy részét bizton haza is hozták²⁹, talán így a káptalan könyvtárába került Orbász 90 bolognai libráért vásárolt glosszákkal ellátot, javított Digesta kötete³⁰, vagy a Demeter által másoltatott teljes Decretales³¹. Theophil révén, ha időlegesen is, de Pozsegára került Ricardus de Pofis közjegyző és pápai scrinarius pápai oklevélgyűjteménye és formuláskönyve³². A római jogi ismereteket noha közvetlenül nem is alkalmazhatták a szokásjogra épülő jogügyletek írásbafoglalásánál, a római jog jelenléte növelte a kanonokok jogérzékét. A prépostsággal összekötött főesperesség szentszéki bíróságán pedig a kánonjog, annak hazai adaptációja szerint kellett ítélni.³³ A nemesi birtokjog bizonyos ismeretét már a családból is magukkal hozták a döntően birtokos származású kanonokok. A hiteleshelyen munka természetesen tovább bővítette jogi ismereteiket.³⁴

A káptalan történetének első idejéből nincs tudomásunk olvasókanonokról. A pozsegai főesperesség egyre sűrűbb plébániahálózata számára a papi utánpótlás biztosítása és a hiteleshelyi tevékenység megnövekedése szükségessé tette azonban azt, hogy Lőrinc prépost Pál pécsi püspök és a pozsegai kanonokok jóváhagyásával Pozsegán is létrehozza a lectori méltóságot és vele együtt az iskolát³⁵, mert a távoli pécsi székeskáptalani iskola már nem tudta kielégíteni a püspökség legdélebbi főesperességének klerikusigényeit. Az iskola nemcsak oktatással foglalkozott, hanem a növendékek a hiteleshely

munkájában is részt vehettek, sőt az iskola vezetője éppen a külső munkában való részvétel alkalmával tűnik fel.³⁶ Az írás és a naptárkészítés oktatása a hiteleshelyi munkában való bekapcsolódás alapja. A határjárások, birtokosztások esetén mértani, földmérési ismeretekre is szükség volt. István succentor a pozsegai alispánnal és a terrestris comessel Felsőkapronca és Aporkeyteluke felosztásánál kötelet is használt ("equaliter cum fune mensurando")³⁷

A káptalan hiteleshelyi tevékenységének területe egyrészt etnikailag vegyes, szlávok és magyarok lakta területre terjedt ki. A hiteleshely személyzetében ezért bizonyosan kellett, hogy olyanok legyenek, akik a bevallásoknál, vizsgálatoknál az ott beszélt szláv nyelvet is megértették. A határjárásokban néha külön is kiemelik azokat a határpontokat, melyek neve "szlavónul" került az oklevélbe.³⁸

A káptalanon belül az oklevéladásra elkülönülő csoport, a hiteleshelyi kancellária létrejöttét már az 1280-as évek okleveleinek formuláris hasonlósága is jelzi, de ezt bizonyossá csak a hiteleshelyi notarius megjelenése teszi. 1335-ben a pápai tizedjegyzékben szerepel először a pozsegai notarius, noha Miklóst nem kanonokként említik, de bizonyos, hogy az volt, mert a tizedszedők csak a kanonokoknak adták meg a magister titulust. Miklós a kanonokokkal együtt szerepel a felsorolásban, s 16 garas pápai tizede pedig talán éppen a hiteleshelyi tevékenysége miatt némileg magasabb, mint amennyit a kanonoktársai akkor

fizettek.³⁹ 1350-ben pedig Kozma kanonokot említik notáriusként⁴⁰, aki két évvel korábban, mint Pozsegából származó klerikus Büki István kalocsai érsek, volt pécsi prépost supplicatioja alapján került be a káptalanba.⁴¹ A pozsegai hiteleshelyi kancellária azonban éppen a káptalanhoz tartozó személyek kis száma miatt nem lehetett egy teljesen elkülönült, zárt testület. A számos írástípus, a különböző formulák párhuzamos használata inkább azt bizonyítja, hogy a káptalan székhelyén tartózkodók, ha liturgiai feladataik engedték, részt vállaltak a hiteleshelyi oklevélkiadásban is. A privilégiumok megpecsételésénél, ahogy azt az általános gyakorlat mutatja, egyszerre több kanonoknak kellett jelen lennie.⁴²

A prépost, mint a káptalan vezetője, a hiteleshely közvetet felügyeletét is ellátta. A tényleges munkába azonban nem szólt bele, főesperesi feladatai -- bíráskodás, visitatio stb. -- és gyakran viselt egyéb tisztségei nem is tették ezt lehetővé. A pozsegai prépostok közül hárman a királynők alkancellárjai voltak.⁴³ Orbász és Lőrinc prépostok alatt Erzsébet anyakirályné és Thomassina szlavón hercegnő udvartartása Pozsegaváron volt, és kancelláriájuk is többször keltezett innen oklevelet. Az (al)kancellárok beosztottjaiknak egy részét bizonyosan familiáris vagy az alájuk tartozó egyházak klerikusai közül választották. Pozsegaszentpéter és Pozsegavár közelsége pedig méginkább megengedi ezt a feltételezést⁴⁴. Így a prépostokon keresztül más oklevéladó szervekkel is kapcsolatba kerültek a hiteleshelyen dolgozók, mintákat, formulákat és új

szokásokat vehettek át.

A hiteleshelyi munka vezetője az 1290-es évektől az olvasókanonok lett, mint azt a datum per manus formula is jelzi. Közvetlen részvételét az oklevéladásban azonban nem lehet kimutatni, ebből fakadó feladatait, hasonlóan mint az iskola irányítását a scolasticus, a hiteleshelyen a nótárius vette át. A káptalan liturgikus feladatait irányító cantor viszont feltűnően sokszor szerepel hiteleshelyi kiküldöttként. Különösen Péter mester tűnik fel gyakran ilyen feladatok végzésében. 1332 és 1339 között csak ő szerepel külső munkán, s a királynak a zágrábi egyház ügyeiben egy évre kiadott általános mandátumára végrehajtott vizsgálatok teljesítése miatt hosszú ideig is távol kellett lennie a káptalantól, lehet, hogy az általános mandátum érvényességének egész ideje alatt a megjelölt királyi emberrel mindig őt küldték ki.⁴⁵ Rajta kívül 1308-ban Mihály cantor szerepel még kiküldöttként.⁴⁶ A cantorkanonokok gyakori szereplését azzal magyarázhatjuk, hogy a liturgikus feladatokat hetes rendszerben felváltva végezték a helybenélő kanonokok, nekik csak a beosztást kellett elkészíteni, a káptalani iskolában éneket pedig csak a nagyobb egyházi ünnepek előtt és hétvégén kellett tanítaniuk.⁴⁷ Tehermentesítésükre korán succentort alkalmaztak, akik viszont maguk is részt vettek a hiteleshelyi külsőmunka végzésében.⁴⁸ Pozsegán az ismert hiteleshelyi kiküldetések felét így a cantor vagy a helyettese végezte el.

A káptalani méltóságviselők sorában a cantort az örkanonok követte. Feladata a káptalan kincseinek, levéltárának és pecsétjének az őrzése.⁴⁹ A lectorság megszervezése előtt a hiteleshely vezetője is bizonyosan ő volt. A káptalani levéltár más egyházakhoz hasonlóan a sekrestyében volt, s az okleveleket ládákban, szekrényekben tartották⁵⁰. Az örkanonok a privilegiális oklevelek megpecsételése mellett két alkalommal kiküldöttként is dolgozott a hiteleshelyen.⁵¹

A dékáni tisztségről a 13. század eleje után nincs tudomásunk.⁵² A káptalani méltóságot nem viselő kanonokok más hiteleshelyekhez képest viszonylag ritkán szerepelnek kiküldöttként, rendszeresen inkább az 1340-es évektől tűnnek fel az oklevelekben a dignitáriusok elmaradásával.⁵³ Magyarázatot igényelne, hogy miért a külön elfoglaltsággal és a sima prebendáknál nagyobb jövedelemmel rendelkezők látták el nagyobb részt a külső munkát. Bizton nem a dignitáriusok anyagi nehézségeiben kell keresnünk az okokat, mert az egyszerű kanonokok méginkább szükségét látták volna jövedelmük ilyen kiegészítésének. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha azt feltételezzük, hogy a kanonokok írástudása csak a 14. század 40-es éveitől tette lehetővé, hogy teljesen kiszorítsák a dignitáriusokat a hiteleshelyi munkák tényleges végzéséből, talán ettől az időtől mondhatjuk, hogy minden kanonok megfelelő írástudással rendelkezett, s önállóan terepen is el tudta készíteni a határjárás jegyzeteit. Amennyiben ez helytálló, akkor a székeskáptalanokban élő és a távoli kisebb

társaskáptalanok kanonokjainak műveltsége között jelentős különbség volt. A káptalani alsópapságot a már említett succentorok, illetve egy alkalommal az iskolamester képviseli a kiküldetéseknél.⁵⁴

Jegyzet

1./ A székeskáptalanok belső hiteleshelyi munkáját a nagyobb számú fentmaradt oklevélen kívül a zágrábi és a váradi káptalan statutumai, illetve Esztergom esetén az 1397-es canonica visitatio alapján pontosabban lehet rekonstruálni.

2./ A káptalan 1305-ben maga hangoztatta egy oklevél átírásánál, újrakiadásánál, hogy a szóban forgó oklevél eredetijének a kikeresését köteles feladatából végezte el. "quorum precibus iustis et petitionibus condescendentes omnes arcas vel cistas in camera ecclesie nostre habitas debito officio et diligenti studio excussimus..." Sm. VIII. 107., 1308. "Nos igitur ipsius domine iustis et honestis petitionibus ac congruis inclinati ut tenemur iusticia mediante ...concanonicos nostros duximus" A. I. 158.

3./ Vasárnap végzett vizsgálatra és oklevélkiadásra példák: Sm. VII. 85. és 384., Sm. IX. 475., M. S. III. 154.

4./ A quadragesima idején pl. 1332. márc. 10. Dl. 99936, 1337. márc. 27. Sm. X. 307. Ugy tűnik, hogy a Nagyhét képez kivételt, nincs tudomásunk ekkor kiadott oklevélről, vagy terepen végzett munkáról.

5./ A szakirodalom a világi alkalmazottak megjelenését a bencés konventekben eddig kizárólag azzal magyarázta,

hogy kevés volt a megfelelő írástudással rendelkező szerzetes. A monasztikus egyházakban valóban kevesebb volt a gyakorlati igényeknek megfelelő íráskultúrával rendelkező klerikus, de a világaknak, mint notariusoknak alkalmazásánál figyelembe kell venni, hogy a rendi előírások sok esetben megnehezítették a hiteleshelyi munka végzését. A káptalani egyházak statutumai kevésbé merevedtek meg, az élet megkívánta változásokhoz könnyebben tudtak igazodni, mint a felsőbb egyházi hatóságok által jóváhagyott regulák szerint élő szerzetesek.

6./ Az Árpád-korban öt alkalommal történik utalás káptalani ember kiküldésére, de csupán egyszer szerepel név szerint a hiteleshely embere. 1250. RA 936, 1250. RA. 927., 1280. Sm. VI. 372-3., 1281. Sm. VI. 398. Natus őrkanonok, 1300. Sm. VII. 405-6.

7./ 1322. "Mete autem predictam terram prout retulerunt circumdantes hoc ordine distiguntur" A. II. 44., 1330. "terrarum seu possessionum mete prout prefatus comes Naglocha retulit hoc ordine distinguntur" D1. 30621.

8./ 1308. "Nos...viros discretos Michaellem cantorem ecclesie nostre nominate, ac Stephanum magistros concanonicos nostros duximus" A. I. 158-9., 1329. "unum ex nobis, Johannem custodem ecclesie nostre, concanonicum nostrum...pro testimonio duximus transmittendum" M. S. III. 153.

9./ 1329. "cuius scilicet possessionis Scenthbartolom

vocate, prout predictus homo noster et vester nobis in scriptis reportarunt, per circuitum mete hoc ordine distinguuntur" M. S. III. 153., hasonló 1331. Dl. 33578. Ezeket a jegyzetek nem a mandátumok hátoldalára írták. Sándor országbírónak a káptalanhoz intézett parancslevelén nincs nyoma, hogy valamit is rávezettek volna. 1325. Dl. 2284.

10./ Tybold fia János fia Lewkus mester és testvére Kokas mester osztályában szereplő kilenc birtok határainak részletes leírását valószínűleg Lewkus mester familiárisa, az urát a káptalan előtt is képviselő János deák munkája alapján fogalmazták az oklevélbe. 1343. Sm. XI. 79.

11./ Hiteleshelyi testimonium ára 1298-as törvényben, ha saját lován megy ki, akkor naponként 24 dénár, ha pedig a felek gondoskodnak kiutazásáról, 12 dénár; Lederer 1964. 104., ugyanez az 1351-es törvényekben 2, illetve 1 garas. DRH. 137.

12./ 1289. Dl. 86977., 1293. Sm. VII. 152-3., 1326. A. II. 154.

13./ 1351. A Valkó megyei Ujlak birtokon fekvő Jakabfalva és Borchinfalva eladásánál. "Mete autem predicte prout nobis ipsi iidem in registro ostenderunt sic procedunt" Sm. XII. 19-20.

14./ 1308. A. I. 157-8.

15./ Vat. I/1. 240-2., 268-9., 272-3., 282., 288., 294. és 314-5.; Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 117.

16./ Theiner I. 258-260.

17./ 1264-ben mint prépost a pápai udavar szolgálatában áll, Padovában tanul, s a pápa egy majd megüresedő kanonokságot adományoz neki a padovai káptalanban. Koller II. 186., még 1282-ben is kanonoki javadalma van Padovában H. VI. 273., 1268-ban, 1269-ben és 1270-ben Bolognában él. Veress E.: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1864. Bp. 1941. 5-15. a továbbiakban Veress 1941., Sokáig tanult, s mint a római jog doktora tért vissza Magyarországra. Bónis Gy.: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon Bp. 1971. 25., Pór A.: Adatok a bolognai és paduai jogegyetemeken a XIV. században tanult magyarokról. in: Századok 31 (1897) 781.

18./ Veress 1941. 7.

19./ 1280 és 1286 között megszakítással Fejérpataky 51.

20./ AUO. III. 185-192., AUO. VIII. 206., H. VIII. 115-6.

21./ Fejérpataky 51.

22./ 1300-ban Csázmán, 1301-ben Zágrábban, 1302-ben kétszer Csázmán ad ki oklevelet. Sm. VII. 370-1., Sm. VIII. 9., 33-4. és 39-41.

23./ Dethinarus 1322-31 között váci cantor, 1331-ben mint pozsegi kanonok is szerepel. Békefi R.: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig Bp. 1910. 142. a továbbiakban Békefi 1910., Dl. 33578.;

István kanonok pozsegai javadalma mellett a közeli herduci Szentkirály egyház plébánosa is volt Vat. I/1. 240; Valkó-i Pál fia János kanonok Miklós nádor fiával, Lászlóval együtt hosszú ideig Avignonban tartózkodott István portói bíboros káplánjaként. 1342-ben pozsegai kanonoksága mellett a pécsi káptalanban is javadalmat élvez, majd ezek mellé két év múlva aszuági főesperességet és egy erdélyi kanonokságot szerzett, 1345-ben az esztergomi káptalanban is javadalmat kap, 1346-ban pedig aszuági főesperességéről lemondva a pécsi olvasókanonokság jövedelmét élvezi. Bossányi I. 224-5. a példákat még tovább lehetne sorolni.

24./ Koszta L.: Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII-XIV. századi történetéhez. in: Acta Historica. Tom. LXXXVI. Szeged 1988. 19-20., Varga 1980. 28-9.

25./ 1332-ben a pozsegai Szent Péter falui Bertalan és a Szent János egyház 30 báni dénárt fizetett. Pozsega megyében a káptalan székhelyén, Pozsegaszentpéteren kívül nem volt más Szentpéter nevű település, ugyanezen évben szintén a kanonokok tizedfizetése között említik, hogy a Szent Péter egyház papja, János 12 dénárt fizetett. Tizede olyan alacsony, hogy semmiképpen se lehetett János kanonok. Vat. I/1. 240.,

26./ A succentort soha sem nevezték kanonoknak, hanem mindig mint a kórus papját említik "nostrum hominem Jacobum sacerdotem chori nostri" Sm. IX. 474-5., János succentor Sm. X. 633-5., Df. 256483.; Miklós iskolamestert se kanonokként említik "magistrum

Nicolaum scolasticum dicte ecclesie nostre" Sm. XII. 209.

27./ Mályusz 1958. 109-110., Jakó Zs.: Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei. in: Jakó Zs.: Irás, könyv, értelmiség. Bukarest 1976. 17.

28./ H. VI. 272-3.

29./ László esztergomi prépostnak a bolognai doktorok könyvtárával vetekedő gyűjteménye bizonyítja, hogy a külföldön tanuló magyar diákok hazaindulásának alkalmával nem adták el könyveiket, hanem azoknak legalább egy részét haza hozták. Ivánka E.: László mester esztergomi prépost könyvtára 1277-ben. in: Theologia 4 (1937) 216-26.

30./ Veress 1941. 11.

31./ Veress 1941. 7.

32./ Bónis 1958. 23. és 179-181.

33./ Analógiák alapján bizonyos, hogy a kanonokok mint ülnöktársak is részt vettek a főesperesi bíróságon, ahogy a püspöki székhelyeken a püspöki, illetve a vicáriusi vagy főesperesi igazságszolgáltatásban. Gy. Bónis: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung XLIX (1963) 204. A hiteleshelyi tevékenység és a szentszéki bíraskodás összekapcsolását mutatja a prépost nevével intitulált oklevél 1308. A. I. 157-8. A diploma eredetijének hátlapján két rányomott pecsét helye látszik, tehát a káptalan közösségi pecsétje

mellett a prépost, mint főesperes is ellátta az oklevelet pecsétjével. Dl. 1725.

34./ Hiteleshely és a hazai jog fejlesztésére Mezey 1967 53-84. passim

35./ Hangoztatják, hogy a lectorságot a pécsi káptalan olvasókanonokságának mintája alapján hozták létre, Pécsen pedig a lectorsághoz tartozott a hiteleshely mellett az iskola is. Pozsegán először 1353-ban említenek iskolamestert. Sm. XII. 209.

36./ Mezey L.: Ország "egyetem nélkül" -- a magyar felsőoktatás a középkor végén. in: A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367-1967 szerk. Csizmadia A. Pécs 1968. 78., Mezey 1972. 32., A hiteleshely és az iskolák szoros kapcsolatát mutatja, hogy a 68 középkori hiteleshelyből 49-ben iskolára is van adat. Miklósy 1940 178.

37./ 1341. Sm. X. 633-5.

38./ 1338. "abhinc flectitur versus meridiem in cacumine eiusdem montis venit ad quendam vallem nemorosam slavonice Zuhodol dictam" Dl. 3166.; 1352. "inde tendit ad partem meridionalem directe eundo per silvam Rakouachkaranua vocatam in Slavonico" Dl. 100052.; 1352. "inter quendam vallem slavonice Vodochak dictam" Sm. XII. 71.

39./ Vat. I/1. 314-5. A káptalanban a korábbi fizetések szerint egyszerre több Miklós nevű kanonok volt.

40./ Sm. XI. 616-7.

41./ Bossányi I. 230.

42./ Az esztergomi canonica visitatio szerint a káptalani pecsétet csak nyolc kanonok jelenlétében, akik között legalább három méltóságviselőnek is kellett lennie, adhatja ki a custos. Visitatio 96.

43./ Orbász és Lukács prépostok özvegy Erzsébet királyné kancellárjai voltak Fejérpataky 51., 1349-ben Pál országbíró ítéletlevelében András prépostot királynői alkancellárnak nevezi. Sm. XI. 508-17. A Kun Erzsébet és Nagy Lajos anyjának, Erzsébet királyné kancelláriájára Gárdonyi 1915. 67-71., Magyar E.: A királynő szerepe a magyar állam igazgatásában 1380-ig. Kézirat Bp. 1967. 19-21. és 38-9. A királynői kancellária fontosságának növekedése Kun Erzsébet idején indul meg.

44./ A pozsegai prépostok alatt kelt királynői okleveleket író kezeket esetleg a pozsegai hiteleshely eredetiben fentmaradt okleveleiben is ki lehet mutatni.

45./ D1. 99936-7., Df. 251996., Sm. X. 270-1. és 509-11. Péter cantornál bizonyosan a hiteleshelyi munkából származó jövedelmei is hozzájárultak ahhoz, hogy a prépost után ő fizette a legnagyobb pápai tizedet Pozsegán Vat.I/1. 240., 268., 282. és 314-5. old.

46./ A. I. 157-8.

47./ Békefi 1910. 38-9., Visitatio 93-4.

48./ 1329. Jakab aléneklő Sm. IX. 474-5., 1341. és 1345. János succentor Sm. X. 633-5. és Df. 256483.

49./ Békefi 1910. 39-40.

50./ 1305. "alia par omnium literarum...in camera ecclesie nostre reinveniremus...omnes arcas vel cistas in camere ecclesie nostre habitas debito officio et diligenti studio excussimus" Sm. VIII. 107., "paribus ipsorum privilegiorum...que more et consuetudine aliorum capitulorum in sacristario nostro solent reseruari, requisitis et reinuentis tenorum eorundem...transcribi faceremus...in cameram nostram intravimus et scriniis seu cistis nostris apertis, in quibus instrumenta seu privilegia universorum nobilium et aliorum plurimum servabantur" Sm. VIII. 111-2., 1306. "par sepedicti privilegij, quod in nostra camera more consueto est conditum reinveniremus" Dl. 86978.

51./ 1281. Sm. VI. 398., 1329. M. S. III. 152-5.

52./ 1220 körül Toma dékán H. VIII. 18. Valószínű mint a kalocsai vagy az esztergomi székesegyházban megszűnt ez a tisztség. Kalocsán 1310-ben találkozunk utoljára dékánnal. Udvardy J.: A kalocsai káptalan középkori története. (kézirat) Szeged 1986. 7-8., Esztergomra Visitatio 74.

53./ 1308. István kanonok A. I. 157-8., 1331. Dethinarus kanonok és váci cantor Dl. 33578., 1349. András kanonok Dl. 94076., 1350. Kozma kanonok és notarius Sm. XI. 616-7., 1353. László fia István kanonok Dl. 103283.

54./ 1353. Sm. XII. 209-10.

A pozsegai káptalan nevére intitulált hamis,
 illetve gyanús hitelű oklevelek

A káptalan hiteleshelyi tevékenységéből ránk maradt anyagból három oklevél kelt formailag, illetve tartalmilag gyanút arra, hogy hamisak vagy interpoláltak. Kronológiailag első, amely a káptalan praxisától eltér, az 1250 augusztus 27-én kelt diploma. A káptalan előtt megjelent Borics bán fia István és Bors fia Sándor, István elismerte, hogy bántalmazta Sándor feleségét, Margitot és hat serviensét megölte, továbbá házában számos kárt okozott. Ezért Borics bán fia Sándornak adományozza rokonai és a szomszédok -- Horsova-i Lampert és Dubowyk-i Berizlaus -- beleegyezésével saját Zalathnuk nevű birtokát. A káptalan oklevele leírja a szóban forgó föld határait, anélkül, hogy a hiteleshely külső munkáját említették volna¹.

Az oklevél tartalmával, terminológiájával kapcsolatban semmiféle gyanú nem merülhet fel. Kiállításában azonban eltér a szokásostól. Legfeltűnőbb hiányossága a chirographálás elhagyása, noha ez a korai káptalani oklevelek egyik fontos hitelesítési módja volt, s az 1290-es évekig szinte következetes alkalmazták Pozsegán is². Az oklevél keltezése sem a 13. század második felének helyi gyakorlatát követi, mivel itt pontos napi dátumot adnak. Az

oklevél kiadásának napi kelettel történő jelölése előtt, az 1290-es évek előtt³, két esetben fordul csak elő ez, egyszer 1268-ban⁴, másodszor pedig 1283-ban⁵. Az eltéréseket talán azzal lehetne magyarázni, hogy az oklevelet abban az időben adták ki, amikor még a káptalan oklevéladó tevékenysége viszonylag szerény és a hiteleshelyi kancellária nem alakult ki, nem egységesedett az oklevelezés gyakorlata. Az oklevél formulái és fogalmazása azonban gyakorlott oklevélfogalmazót sejtetnek. A privilégium írása is megerősíti ezt.

Összességében az 1250 augusztus 27-re keltezett oklevél nehezen illik bele a pozsegi káptalan korai gyakorlatába, valódiságához azonban nem fér kétség, talán hibás keletű oklevéllel van dolgunk.

Sokkal nyomósabb ellenérvek hozhatók fel az 1311-ben az Aba nemzetség Lipóci ágának birtokosztályát tartalmazó oklevéllel szemben.⁶ A Lipóci ághoz tartozó Péter fiai és Sándor fiai első osztályukat 1282-ben tartották, amikor az ágak nevet adó Sáros megyei Lipócot osztották meg egymás között.⁷ 1299-ben egy újabb birtokmegosztással kapcsolatos vitából keletkezett per kerül a király elé. Péter comes fiai, Lukács, Péter, Demeter, István és László unokatestvéreiket Sándor fiait, László mestert titeli prépostot és királyi alkancellárt, Demeter, Miklós és Sándor mestereket perbe idézték, mert a Drávántúl fekvő Nekcse, Pakrac, Radvány és Szentmihály birtokból nem kapták meg a nekik járó részt. László mester

a Sándorfiak képviselőjében a király előtt bemutatta IV. Béla és V. István kiváltsággleveleit, amely szerint a király és a jelenlévő bárók bizonyítottan találták Sándor fiainak jogigényét a négy birtok egészére, végül azonban a per a jelenlévő bárók és nemesek közbenjárására kompromisszummal végződött. Radvány és Szentmihály Péter fiaihoz került, Nekcse és Pakrác pedig teljes egészében Sándor fiainál maradt. Végül az oklevélben felsorolják a többi maguk között felosztott birtokot is, amely szerint Lipóc déli része éleskő várral Sándor fiaié lett, míg a Lipóc másik fele Péter fiaihoz került. Csabamezőt, Szurdokibenét, Verestót, Kompoltot, Foncsolt és Patát Sándor fiai, a Fehér-Körös és a Maros folyók között fekvő Székudvart, Wasyant és Arkychalant viszont Péter fiai kapták meg.⁸

A kompromisszum úgy látszik, hogy nem hozta meg a várt békességet és az 1310-es évek elején újabb vitákról tudunk. Károly Róbertnek 1312 május 9-én Sáros vár alatt kelt oklevelében birtokaik elvesztésére ítélte Péter fiait, Lukácsot és Pétert, mivel elfoglalták Lipóc várát, amellyel 50 marka kárt okoztak Sándor mesternek, s a többszöri idézések ellenére nem jelentek meg a Kopasz nádor által Újvár és Zemplén megyék részére Kassa mellett, majd Sáros vár alatt tartott generális congregation.⁹ Ugy tűnik, hogy a lipóci várát még 1314-ben sem sikerült Sándor fia Sándor mesternek visszaszerzenie, hasztalan próbálták a várát elfoglalva tartó Péter és Lukácsot megidézni, végül a Károly Róbert megengedve, hogy a csalárdságot csalárdsággal játsszák ki (*fraus fraude deludatur*), királyi hatalmánál

fogva (*nostra regia auctoritate*) felmenti Sándort Lukáccsal és Péterrel kötött minden egyezsége és ígérete alól.¹⁰

A vitában azonban Sándor igazának bizonyítása érdekében oklevélhamisítást is igénybe vett. A pozsegai káptalan 1311-ben kelt oklevele szerint megjelentek előtte Sándor comes fiai, Demeter és Miklós mesterek, magukért és testvérükért Sándorért, illetve Péter comes fiai képviselőjében Lukács, Demeter és Péter mesterek, és maguk között birtokosztást tartottak. A pozsegai oklevél megismétli a korábbi osztályt, noha nem említi meg III. András oklevelét, melyet a kiadás évében a budai káptalannal is átíratnak a felek, annak ellenére sem, hogy Lipóc birtok határjárását szinte szó szerint abból az oklevélből másolták át. A felosztásra került birtokok felsorolása után kiderül az oklevélhamisítás indítókoka. Sándor fiai elismerik, hogy az ő részük az értékesebb -- kilenc birtokot kaptak és egy várat, míg a másik fél csak hat falut -- és a különbözet fedezésére 1300 budai marka finom ezüstöt, 10 vég yperni posztót és öt összesen 60 márkát érő lovat adtak Péter fiainak. A kárpótlás hatalmas értéke magában is gyanút keltő.¹¹

Az oklevél tartalmi és formai tekintetben is megerősíti a benne foglalt szerződés hamis voltát. Szerkezete annyira teljes, a hiteleshelyi oklevelek minden része megtalálható benne¹², amely a pozsegai gyakorlatban nagyon ritka¹³, így feltűnő a hosszú árenga és a szintén bő szavatossági formula. A két oklevélrésznek a funkciójából -

az oklevél fontossága és a megegyezés betartása - következik, hogy nagy figyelmet szentelt nekik a hamisító. A Pozsegán ebben az időben ritka *damus per manus formula* is megtalálható az oklevélben, s kiállítójának *Puer dictus Theophil* lectort adja meg. Keltezésében sem az 1290-es évektől általános napi dátumot hozza, hanem csupán a kiadás évét jelöli. Az oklevelet a pozsegai hiteleshelyi gyakorlatban egyetlen egyszer - 1220-as évek - jelentkező méltóságnévsor zárja le¹⁴. A privilégium függőpecsétje sajnos mára már elveszett, viszont a megerősítés is eltér a 14. században szokásos helyi gyakorlattól, mivel *chirographálták* a diplomát.¹⁵

Az oklevélben szerepeltetett pozsegai kanonokok felsorolása anakronisztikus, mivel azt a Theophilt említi 1311-ben lectornak, aki már 1303-ban átkerült Esztergomba¹⁶, Lőrinc prépost ugyan csak 1288 és 1308 között szerepel hiteles oklevelekben a káptalan vezetőjeként, de nem kizárható, hogy 1311-ben még hivatalban volt¹⁷. Demeter cantorról viszont nem tudunk, 1308-ban Mihály viselte ezt a tisztséget, Demeter néven 1305-ben és 1306-ban az olvasókanonok fordul elő¹⁸. Máté *custos* is csak ebben az oklevélben szerepel.

Az oklevél hamisítója azonban némileg tisztában volt a pozsegai gyakorlattal, talán rendelkezésére állt a káptalan egy korábbi kiadványa, mivel a hiteleshelyi privilégiumok *intitulatioi* általában a prépostot névszerint említik, addig ő a pozsegai szokásnak megfelelő egyszerűbb

formát választotta, s tudomása volt arról is, hogy a káptalanban nincs dékán.

Az oklevél hamis voltát megerősíti Károly Róbert nevében Sárospatakon 1312-ben kelt átirata is¹⁹. A királyi privilégiális transsumptum külalakja azonnal elárulja, hogy itt is hamisítással van dolgunk. A pozsegi oklevelet és parját, továbbá Károly Róbert oklevelét ugyanaz a kéz írta, az írástípus, a betűk kialakítása teljesen megegyezik egymással. Azt természetesen ki kell zárnunk, hogy a hamis pozsegi okleveleket a királyi kancellária egy fogalmazója írta volna meg, s annak hitelesítő átirásával véletlenül megint csak őt bízták volna meg, mivel a királyi oklevél méltóságnévsora is problémás. Tamás helyett Budizlao-t nevezi esztergomi érseknek, és Kán László helyett Miklós szerepel erdélyi vajdaként²⁰.

A királyi oklevél hamisításához Nekcsei Sándor rozgonyi hősnek a csata után kapott egyik királyi oklevele szolgálhatott mintának. Az ütközet után - június 15. - Károly Róbert Sárospatakra húzódott vissza és onnan keltezi híveinek az adományozó okleveleket²¹. Ugy tűnik, hogy Sándor végig az uralkodó mellett volt, természetesnek vehetjük, hogy igyekezett a győzelmet saját érdekében is megfelelően kihasználni, és új birtokokat szerezni, s nem pedig a távoli Nekcsére hazautazni egy oklevél átirattatása végett. A közeli Lipóc nem jöhet számításba, mivel ezekben az években Péter fiai tartják elfoglalva.

Sándor július 6-án nyerte el az első adományát az

uralkodótól²², amelyet követ még Sárospatakon Nekcse-Szentmárton átadása várépítési joggal²³, végül pedig augusztus 10-én már Kassa mellett a Sáros megyei meggyesi erdő adományozása²⁴. A nekcsei adomány privilegiális alakban volt kiállítva, így ez szolgálhatott talán mintának, de méltóságnévsort nem tartalmazott, a hamisító már szükségét érezte, hogy írjon egyet, amelynek pontos megfogalmazására elégtelenek voltak ismeretei. Különösen Esztergommal kapcsolatos információi voltak pontatlanok, mert sem az érsek, sem a nagyprépost nevét nem tudta.

Összeségében formailag mind a pozsegai, mind a királyi oklevél esetében jól sikerült korabeli hamisítással van dolgunk, írója jártas volt az oklevélfogalmazásban. Sándor fiai közül valószínűleg nem Nekcsei Demeter tárnokmester vagy a másik testvér, Miklós volt a megbízó, hanem Sándor. Talán ezt igazolja az is, hogy a pozsegai káptalan előtt megjelentek között nem is említik Sándort mint aki személyesen jelen lett volna, így akarták személyét az esetleges gyanú árnyékától is megóvni. A hamisítás terminus post quem-je 1326 körülre tehető, Sándor halálának idejére, de véleményünk szerint inkább a tizes évek közepén történt, amikor még hallunk a Lipóc vár körüli vitákról²⁵.

A harmadik gyanút keltő oklevelet keltezése szerint 1342 október 12-én adta ki a káptalan, bizonyítva benne, hogy megjelentek előtte Mogh-i Zorard fiai, Pető, István és Mihály, másrésről Pekeri Lőrinc fiai Pál és Péter, maguk

és fiaik, Benedek és Miklós illetve János nevében. Zorard fiai elmondták, hogy örök jogú birtoklásra minden haszonvétellel együtt eladták Chulyazeg nevű szigetet Lőrinc fiainak, akik viszont beleegyeztek abba, hogy az eladók jobbágyai továbbra is használhassák a szigeten lévő erdőt, és tönkretétel nélkül fákat is kivághassanak.²⁶

Az oklevéllel szemben tartalmi kifogás nem igen hozható fel, hacsak az nem, hogy minden haszonvétellel együtt történt az eladás, mégis bizonyos jogokat a továbbiakban közösen használtak az eladó és a vevő emberei.

Formai szempontból viszont feltűnő, hogy az oklevél chirographálva van, noha már fél évszázada nem alakmazza a pozsegi káptalan az intercidálást, másrészt a diploma függőpecséttel volt megerősítve, de formulái alapján pátensnek minősül. Magunk részéről nem merünk teljes bizonyossággal állást foglalni a hamisítás vagy interpolálás mellett, mivel máskor is előfordult, hogy pátens oklevelet függőpecséttel láttak el²⁷, a chirographálás pedig elképzelhető, hogy a felek külön kérésére történt. Bizonyosat csak a pekeri oklevelek átnézése után lehetne mondani az említett oklevél hitelét illetően.

Jegyzet

- 1./ D1. 33706.
- 2./ 1291 D1. 34089. az utolsó chirographált oklevél, bár egy 1280-as oklevélről szintén hiányzik a megerősítésnek ez a módja. D1. 40159.
- 3./ 1292. május 25-én kelt (Draskovich lev. fasc. 22. no. 3.) oklevélről kezdve minden oklevelet pontos napi dátummal láttak el.
- 4./ D1. 1144.
- 5./ D1. 33515.
- 6./ A. I. 241-5.
- 7./ Az Aba nemzetség Lipóci-ágának történetére, és a Lipóci- és a Nekcsei-család birtokosztályaira Pór Antal: Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. in: Századok 24 (1890) 20-43., Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900. 59-61.
- 8./ AUO. X. 329-332.
- 9./ A. I. 256-7.
- 10./ A. I. 331-2., ezen oklevél hitelességével szemben is kétely támad, mivel felmentést csak a pápa adhatott tudomásom szerint ilyen ügyekben.
- 11./ A. I. 241-5, Sm. VIII. 301-4.; Csák Máté Vöröskő várát és tartozékai felét 200 márkáért és egy katonai páncélért vette meg. Kristó 1979. 157.
- 12./ Intitulatio, inscriptio, salutatio, árenga, promulgatio, dispositio, szavatosság, corroboratio,

datum damus per manus formulával és méltóságnévsorral.

13./ Lásd "Az oklevelek belső ismertetőjegyei" fejezetet.

14./ H. VIII. 17-8.

15./ A hamis oklevél parja is ránk maradt, és a két hártya a chirographum mentén pontosan összeilleszthető.

Dl. 1790. és Dl. 1792.

16./ Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 30-1.

17./ AUO. IV. 312., AUO. IX. 524., AUO. XII. 487., Sm. VII. 84-5., A. I. 157-8.

18./ Sm. VIII. 107. és 112., Dl. 86978.

19./ Dl. 1791. Az oklevél datumát és méltóságnévsorát közli A. I. 280.

20./ Károly Róbert oklevelét a méltóságnévsor hibái alapján már Engel Pál hamisnak tartja, mivel Tamás 1305-1321 között volt érsek, Miklós erdélyi vajdának titulálásával kapcsolatban megjegyzi, hogy Károly Róbert még 1313-ban is Kán Lászlót nevezi erdélyi vajdának, "a hamisítót az téveszthette meg, hogy 1312-ben Károly bárói között hiteles oklevélben csakugyan előfordul Miklós vajda (Nicolaus woyuoda. Sm. VIII. 312.), aki Pok nb. Miklós korábbi és későbbi erdélyi vajdával azonosítható, de aki akkor nem viselt hivatalt." Engel P.: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). in: Századok 122 (1988) 94-5. 16. jegyzet.

21./ Kristó Gy.: A rozgonyi csata. Bp. 1978. 87.

22./ A. I. 261-2.

23./ A. I. 276-280.

24./ A. I. 267-8.

25./ Amennyiben a királyi oklevél méltóságnévsorában szereplő Budizlao esztergomi érsek azonosítható Tamás érseket felváltó Boleszló érsekkel, úgy a hamisítás 1321 után, Boleszló érsekségének ideje alatt történhetett.

26./ D1. 100001.

27./ 1331. D1. 99933., 1332. D1. 99937.

A pozsegai káptalan tagjai

(Prosopographiai felsorolás)

Tyburcius prépost a pécsi káptalan 1217-ben kiadott hiteleshelyi oklevelének tanunévsorában bukkan fel.¹

Sempiternus cantor 1220-29 között kelt hiteleshelyi oklevél méltóságnévsorában az első helyen áll.²

Toma dékán 1220-29 között kelt hiteleshelyi oklevél méltóságnévsorában szerepel.³

Lőrinc órkanonok a fenti oklevél méltóságnévsorában szerepel.⁴

Ismeretlen nevű prépost 1233-ban Esztergomban a beregi egyezmény megerősítésénél.⁵

J. prépost 1255-ben egy oklevél intitulatiojában említik.⁶

Róbert cantor pápai subdiakonus, Bánca István prenestei bíboros püspök káplánja. Valószínűleg olasz származású és a bíboros közbenjárásával nyerte el pozsegai javadalmát, inkább csak a cantorság jövedelmeit élvezte, helyben lakására nincs utalás. 1264-ben Bánca István bíborostól megkapja a pécsi káptalanban a valkói főesperességet, amely Timót zágrábi püspökké választása

után üresedett meg, s a pápa a bíboros adományozási körébe rendelte azt. IV. Orbán pápa erősítette meg a Rómában tartózkodó Róbertet új javadalmában. Bizonyosan ekkor lemondott pozsegai jövedelméről, bár erről nem történik említés.⁷

Orbász prépost Báncsa nembeli Péter fia, 1264 előtt lett pozsegai prépost, javadalmát bizonyosan nagybátyjának István prenestei bíboros püspöknek köszönhetette. Taníttatásában is nagybátyja vállalt szerepet, aki az Árpád-korban még szokatlan módon Besenyő Mátyás személyében külön nevelőt alkalmazott fiatal unokaöccsei mellett. 1264-ben már a padovai egyetem tanulója. 1264-ben István bíborosra tekintettel, akit a pápa Orbász patrónusának nevez, a pasztorális feladatoktól mentes Susul-i Szent Kereszt, és az Esztergomban lévő Mária-Magdolna egyházakat Orbásznak adományozta,⁸ ugyanebben az évben a pápa Orbász javadalmait még egy megüresedő padovai kanonoksággal is megtoldotta,⁹ és ezt a javadalmát hazatérte után, 1282-ben is megtartotta.¹⁰ Orbász 1268-ban már a bolognai egyetem diákja, ahol mellette István bíborosnak még három unokaöccse, 1263-tól István, mint pozsonyi prépost, továbbá Károly esztergomi kanonok tanult. Istvánt 1266-ban kalocsai érsekké választották. Orbász 1268-ban különböző kölcsönügyekben szerepel, 1269-ben egy glosszáiban is csaknem teljes Digeszta kötetet vásárolt 90 libráért.¹¹ Az 1270-es évek végén térhetett vissza Magyarországra. 1283-ban testvérével, Tamással elcserélik Lodomér esztergomi érsekkel részint Bars, részint Esztergom

megyében fekvő Farnad birtokukat a saskői uradalom egy részéért.¹² Orbász 1280 végén Erzsébet anyakirályné kancellárja lesz, s kancellárként szerepel 1286-ig.¹³ Egyéb címei mellett pápai káplán is. Bolognából mint a római jog doktora tért vissza, ilyen fokozatot rajta kívül az Árpád-korban csak Jakab prenestei püspök, pápai legátus kíséretéhez tartozó Cognoscens esztergomi kanonok, illetve a 13. század második felében Orbász bolognai tanulótársa, Pál esztergomi főesperes, majd veszprémi, később esztergomi prépost, végül pécsi püspök szerzett, 1268-ban pedig Tamás nevezi magát doktor legum-nak.¹⁴ Valószínűleg Orbászt korai halála akadályozta meg abban, hogy tanulótársaihoz hasonlóan nem nyert el magasabb egyházi méltóságot. Életrajzának rekonstruálható elemei bizonyítják, hogy nagyrészt Pozsegán kívül tartózkodhatott Orbász prépost.

Sebestyén cantor 1268-ban Lőrinc nádor és somogyi ispán protonotáriusa. Pozsegai cantorsága mellett a székesfehérvári társaskáptalanban is élvez egy kanonoki javadalmat. Inkább a nádor kíséretében tartózkodott, mint javadalmai székhelyén.¹⁵

Demeter kanonok 1268-ban Bolognaban egy teljes, jegyzetekkel ellátott Decretalest másoltat magának, így a bolognai egyetemen valószínűleg kánonjogot tanult.¹⁶

Natus őrkanonok 1281-ben egy hiteleshelyi ügyben egy Valkó megyei birtokost képvisel a káptalan előtt.¹⁷

Lőrinc prépost 1278-ban testvérének, Berky-i Mihály comes fiának hűséges szolgálatai jutalmául IV.

László nekik adományozza a királyi fegyvernökök érd nevű Pest megyei lakatlan földjét, az adományt III. András 1291-ben Tamásnak az osztrákok elleni háborúban nyújtott szolgálatai miatt megerősíti.¹⁸ 1288-90 között Erzsébet anyakirályné utolsó kancellárja.¹⁹ 1292-ben Péter pozsegai kanonoknak és testvérének, Zahnak adományozza a káptalan vásárolt földjének egy részét kuriául (pro curia) évi adó fizetése ellenében.²⁰ 1308-ban egy jegyajándék és dossal kapcsolatos ügyben adott ki oklevelet.²¹ Utoljára 1311-ben egy hamis oklevélben szerepel.²² Lőrinc középbirtokosi származású lehetett, pályájában nagy szerepe volt a király kíséretében szolgáló testvére szerezte érdemeknek is. Ő szervezte meg a pécsi káptalan olvasókanonokságának mintájára a lector méltóságot Pozsegán.²³

Péter kanonok 1292-ben szolgálataiért Lőrinc prépost neki és testvérének, Farkas fia Zahnak adja a káptalan Adriányfalva vásárolt birtokának egy darabját kuriának, amely fejében évenként pünkösdkor egy fertót tartoznak fizetni a pozsegai prépostoknak. Az adomány úgy tűnik, hogy a káptalan beleegyezése nélkül történhetett, mert 1299-ben a káptalan a korábbi oklevelet nem említve újból Zahnak adja a nevezett földet, de az évi egy fertót most már a káptalannak tartozik megfizetni a comesnek titulált Zah. Az oklevél Péter kanonokok már nem említi. Péter bizonyosan egy Pozsega megyei kisbirtokos családból származhatott, akiknek még kuriájuk sem volt. Testvére, Zah az ő közbenjárása révén kerülhetett be az egyház prediálisai közé.²⁴

Theophil (Puer dictus) olvasókanonok az első lectora a pozsegai káptalannak 1299 és 1302 decembere között említik ebben a javadalmában.²⁵ Theophil azonban keveset tartózkodhatott a káptalan székhelyén, mert Domonkos zágrábi lectort felváltva Mihály zágrábi püspök protonotariusaként 1300-ban Csázmán,²⁶ 1301-ben Zágrábban,²⁷ 1302-ben újra Csázmán keltez okleveleket.²⁸ A zágrábi püspök általa vezetett fejlett kancelláriájában legalább két notarius, János klerikus és Tamás klerikus dolgozott, bizonyosan Theophil familiárisaként. Theophil megszerezte Ricardus de Pofis formuláskönyvét, s a pozsegai káptalanra vonatkozó oklevelekkel bővítette.²⁹ 1303-ban Mihály zágrábi püspök esztergomi érsekké választása után ő is átkerül Esztergomban, ahol a székeskáptalan prépostja lesz. 1303 végén 1304 elején ő ment érseke nevében Rómába, hogy átvegye a palliumot.³⁰ Az utóbbi tisztséget 1335-ig töltötte be. 1326-ban Károly Róbert spalatói érseknek ajánlja, de XXII. János pápa előzőleg már betöltötte a javadalmat, kárpótlásul viszont több Pozsony megyei falu tizedének a negyedét kapta meg Theophil.³¹ Esztergomi préposti pecsége egyik első emléke azon pecsét típusnak, melyen a tulajdonos térdelő alakját is rávésték.³² Elképzelhető, hogy római tartózkodása alatt vésette az új pecsétnyomóját. Vélhetően Theophil külföldön, valamelyik itáliai egyetemen szerezte műveltségét.

Demeter olvasókanonok 1305-ben és 1306-ban szerepel az oklevelekben, de valószínű, hogy 1303-tól már ő irányítja a hiteleshelyi tevékenységet Pozsegán.³³

Mihály cantor 1308-ban káptalani kiküldöttként szerepel.³⁴

István kanonok 1308-ban káptalani kiküldött Mihály cantorral.³⁵

Demeter cantor 1311-re keltezett hamis oklevélben szerepel.³⁶

Máté őrkanonok 1311-es hamis oklevélben fordul csak elő.³⁷

Jakab succentor 1329-ben hiteleshelyi bizonyságággként említik, mint kóruspapot.³⁸

Péter olvasókanonok 1326 és 1332 között töltötte be a javadalmat. 1332-ben lectorsága és egyéb jövedelmei után 1 márka és 2 kis garas pápai tizedet fizetett.³⁹

János őrkanonok 1329-ben és 1330-ban hiteleshelyi kiküldöttként szerepel.⁴⁰

Mihály prépost 1330 november elején a possadai csatában hunyt el.⁴¹

Dethinarius kanonok 1322-31 között váci éneklőkanonok,⁴² 1331-ben a pozsegai káptalan hiteleshelyi kiküldöttje.⁴³ 1332-ben 1/2 verőcei márka, 1333-ban 100 báni dénár pápai tizedet fizetett.⁴⁴

Miklós kanonok 1332-ben 1/2 verőcei márka, 1335-ben mint notarius 16 garas pápai tizedet fizetett.⁴⁵

Bertalan pap a káptalan székhelyén lévő Szent János egyház papja, s 1332-ben 30 báni dénárt, 1334-ben

pedig 8 báni dénárt fizetett.⁴⁶

János pap a Szent Péter egyház alsópapságához tartozott, s 1332-ben 12 dénárt fizetett pápai tizedként.⁴⁷

György kanonok 1332-ben 1/2 márka, 1335-ben 15 garas pápai tizedet fizetett.⁴⁸

Demeter kanonok 1332-ben 1/2 márkát, 1333-ban 2 pensa báni dénárt fizetett pápai tizedként, 1335-ben altizedszedőként az elmaradt három adófizetés után 14 pensa báni dénárt és még 20 báni dénárt fizetett, de egy bizonyos összeggel továbbra is tartozott.⁴⁹

András kanonok 1332-ben 20 garast és 10 verőcei báni dénár, 1333-ban 100 báni dénár, 1335-ben pedig 15 garas pápai tizedet fizetett.⁵⁰ Talán azonos az 1349-ben hiteleshelyi kiküldöttként szereplő András mesterrel.⁵¹

Torkos Miklós kanonok 1332-ben 1/2 verőcei márka, 1333-ban 84 báni dénár, 1335-ben 13 garas pápai tizedet fizetett.⁵²

Istennete Miklós kanonok 1333-ban 1/2 márka, 1335-ben 14 garas pápai tizedet fizetett.⁵³

Péter cantor 1332 és 1339 között kilenc alkalommal szerepel hiteleshelyi kiküldöttként.⁵⁴ 1333-ban cantorsága és kanonoksága után 1 1/2 márka, 1333-ban 51 királyi garast és Henrik fiai által vert báni dénárból 7 pensa, 1335-ben pedig 4 pensa báni dénárt fizetett. 1333-ban a káptalanért újabb 1/2 márkát fizetett.⁵⁵ Talán azonos a gradistyei Szent Miklós egyház papjával, aki 1332-ben 20

báni dénárt fizetett. "Petrus sacerdos cantoricus de S. Nicolao de Grastischa."⁵⁶

Márton őrkanonok 1332-ben Henrik fiainak báni dénárjából 5 pensát, 1332-ben 50 garast fizet pápai tizedként.⁵⁷

István kanonok a herduci Szent Király egyház plébánosa is egyben, 1332-ben kanonoksága után 3 fertó pápai tizedet fizetett.⁵⁸

Pyzar Miklós kanonok 1333-ban 31 garas pápai tizedet fizetett, noha nem nevezik kanonoknak, de magas jövedelme, magister címe bizonyossá teszi, hogy a pozsegai Szent Péter egyházhoz tartozó és elsőnek fizető Miklóst inkább a kanonokok közé sorolhatjuk, mintsem az alsópapsághoz.⁵⁹

András prépost (Olvir dictus) 1333-ban Szent András apostol ünnepén 4 márka pápai tizedet fizetett, 1334-ben Szent György mártír ünnepén először 3 márkát, később újabb 3 budai márkát fizetett. Figyelemre méltó, hogy két alkalommal nem a pozsegai főesperesség plébánosaival, hanem először a regölyi és a tolnai főesperesség papjaival, másodszor pedig a baranyai és a székesegyházi főesperességek plébánosaival együtt fizette a tizedet. A tizedszedés időpontjában tehát nem tartózkodott Pozsegán, talán Tolnából származhatott, s családi birtokain időzhetett.⁶⁰ Valószínűleg ez az oka annak is, hogy 1341 előtt javadalmat cserélt Benedek fia András tolnai főesperessel. A pozsegai prépostságot azonban végül nem

neki, hanem Károly Róbertnek adta át.⁶¹

János olvasókanonokot 1337 márciusában egy hiteleshelyi oklevél zárórésze említi.⁶²

Mihály olvasókanonok 1338-ban egy hiteleshelyi kiadvány *damus per manus* formulájában szerepel.⁶³

János aléneklő 1341-ben két ízben hiteleshelyi kiküldött.⁶⁴

Benedek fia András prépost 1333-ban a pécsi székesegyházban lévő tolnai főesperesi javadalmat szerezte meg, amelyet 1340 körül elcserél Olvir dictus András pozsegai préposttal,⁶⁵ azonban a javadal^{mat} nem tudja elfoglalni, mert Olvir András haláláig megtartotta azt, élete végén pedig a Károly Róbertnek adta át. Benedek fia András az ügyben XII. Benedek pápához fordul, aki neki ítélte a javadalmat.⁶⁶ Az 1340-es évek elején úgy látszik sikerül elfoglalnia a prépostságot. 1347-ben VI. Kelemen pápa László fia Péter johannitának, a glagonichai prépostság rectorának ügyében a pécsi püspök és a hockói apát mellett delegált bírónak nevezte ki.⁶⁷ András prépost, mint a rudinai apátság kegyura, pert indított 1347-ben a monostor apátja ellen, mert az az ő beleegyezése nélkül adományozott el évi járadék fejében a egyházához tartozó birtokokat. Pál országbíró vizsgálata a prépostnak igazat adva kiderítette, hogy András a rudinai apátság kegyura, és azt ősei építették.⁶⁸ Az 1250-ben felbukkanó monostort⁶⁹ valószínűleg a Borics nem tagjai alapították,⁷⁰ 1270-ben Ocholinus fiai János és Péter, valamint Romanus az apátság

kegyurai,⁷¹ a nevezett személyek azonban nem szerepelnek a Borics nem Karácsonyi János által összeállított családfáján.⁷² Benedek fia András kétségtelenül egy délvidéki család leszármazotta, így javadalomcseréje is érthető. Rokonságban, de legalább is szoros kapcsolatban lehetett a Valkó megyéből származó Garaiakkal, mert Garai János volt pécsi kisprépost miután veszprémi püspök és királynéi kancellár lett, Andrást tette meg alkancellárjának, noha akkor már jobbára a veszprémi prépostok töltötték be azt.⁷³ János püspök hosszabb ideig külföldön tartózkodott, így a kancellária irányítása teljes egészében András vezetése alá került, ami különösen nagy feladatott jelenthetett, ismerve Erzsébet királynénak I. Lajos fiatal korában betöltött kormányzati szerepét. 1347-ben Telegdi Csanád esztergomi érsek előtt Balázs főesperessel és a kápolnaispán helyettesével együtt képviseli egy perben János veszprémi püspököt.⁷⁴ András röviddel 1353 előtt hunyt el.

Pozsegai Miklós kanonok 1340-ben Avignonban tartózkodik több más magyar klerikussal együtt, amikor Welislaus bátai apát visszavonta Sigfried garamszentbenedeki apát ellen emelt vádjait.⁷⁵

Péter fia János kanonok Gilétfi Miklós nádor László fiával, akinek kíséredje és tanítója volt, 1342-ben Avignonban él mint János portói biboros káplánja. Ekkor már a pozsegai káptalan kanonokja, és a pécsi káptalanban is prebendát szerzett. 1344-ben aszuági főesperes és erdélyi

kanonok, de ebben az időben már nem említik pozsegai kanonokságát. 1345-ben az esztergomi káptalanban is javadalmat kap, 1346-ban főesperességét a pécsi lectorsággal cseréli fel. Valkó megyéből származott, családjának a pázmáni templom volt a temetkező helye, a egyház egyik kápolnáját a Boldogságos Szűz tiszteletére ő építtette, amelynek 1345-ben búcsút is kért.⁷⁴

Aradi Péter olvasókanonok 1330-ban, mint a pécsi káptalan kanonokját, hiteleshelyi kiküldetésben találjuk. Pécsi káptalanbeli tekintélyét mutatja, hogy 1343-ban dékánnak választották.⁷⁵ 1345-ben már mint a pozsegai káptalan lectora szerepel, ezt a javadalmát valószínűleg élete végéig tölti be. Utoljára 1352-ben találkozunk nevével a hiteleshelyi oklevelek zárórészeiben.⁷⁶ Pozsegai javadalmának megszerzésében bizonyosan a pécsi püspököknek lehetett nagy szerepe, aki így akarta a régi megbízható klerikusát jutalmazni. Neve alapján nem a pécsi egyházmegyéből, hanem a távoli Aradról származhatott.

János fia Balázs kanonok a pécsi egyházmegyéből származott, Garai János volt pécsi kisprépost, majd veszprémi püspök familiárisai közé tartozott, 1347-ben János püspök ajánlatára nevezte ki a pápa pozsegai kanonokká. Továbbra is a Garai kíséretében élhetett, mert 1351-ben a püspök budai főesperessé tette. 1358-ban Gilétfi László veszprémi püspök, püspökké választásának előmozdításában vállalt szerepéért Balázst egy pécsi

kanonokságra terjeszti fel, aki ebben az időben Veszprémben élve is élvezi pozsegai prebendájának jövedelmét. Nagyon szép kort élt meg, mert 1412-ben még pereskedik a budai főesperesség és egy székesfehérvári kanonoki javadalom miatt.⁷⁹

Máté fia Kozma kanonok 1348-ban Büki István kalocsai érsek, volt pécsi prépost kérésére nevezték ki a pozsegai származású Kozmát kanonokká.⁸⁰ 1350-ben mint a káptalan notariusát hiteleshelyi kiküldetésben találjuk.⁸¹

Csázmai Péter cantor 1351-ben halálával megüresedett javadalmát említik.⁸²

Csázmai Péter fia Mátyás cantor 1351-ben Jegerndorfi Pál kérvényére nyerte el a javadalmat. A supplicatio említi, hogy a pozsegai éneklőkanonokságot már Czázmai Péter életében pápai adományozásra tartották fent.⁸³ Mindkét cantor neve alapján a Pozsegához közeli, de már a zágrábi egyházmegyéhez tartozó mezővárosból származott. Meg kell azonban jegyezni, hogy Békefi R. Mátyást kassainak említi.⁸⁴

László fia János kanonok 1353-ban hiteleshelyi bizonyoságként szerepel.⁸⁵

Miklós iskolamester (scolasticus) hiteleshelyi kiküldetésben vesz részt, valószínűleg a káptalan alsópaságához tartozott, mert nem említi, hogy kanonok lenne, holott ezt következetesen mindig kiteszik, ha javadalommal rendelkező személyt küldenek ki.⁸⁶

Montilio-i Péter prépost 1352-ben Miklós pécsi püspök saját adományozási körében mondva a préposti javadalmat, pozsegai pépostságot jogban jártas (*in iure perito*) káplánjának és familiárisának (*servitori suo*) adta, s *supplicatio*val a pápa megerősítését is megszerezte.⁸⁷ Péter már 1352 előtt pécsi kanonok volt, s ebben az évben Guillelmus Judicis bíboros, VI. Kelemen pápa unokaöccse és tanácsadója, akinek egyszerre 14 javadalma volt Magyarországon, Pétert "*dilectis suis familiaribus*" személyek között említve korábbi zágrábi kanonokságát kérte neki. Péter 1353-ban a dömösi társaskáptalan éneklőkanonokságát is betöltötte, de pozsegai javadalma érdekében az utóbbiról lemondott.⁸⁸ Péter gazdagságát mutatja, hogy egy bizonyos Remondus mester személyében saját káplánt is tart, s Miklós pécsi püspök szolgálata mellett Vilmos bíborossal is fennmarad a kapcsolata.⁸⁹ Péter előneve alapján olasz vagy francia származású lehetett, aki a bíboros magyarországi javadalmaival kapcsolatos ügyek intézésére érkezhetett az országba. Püspöki káplánsága mutatja, hogy inkább Miklós püspök környezetében tartózkodhatott, pozsegai javadalmát egyszerűen mint *sine cura* jövedelmet kezelhette.

Jegyzet

- 1./ AUO. XI. 154.
- 2./ H. VIII. 18.
- 3./ H. VIII. 18.
- 4./ H. VIII. 18.
- 5./ Theiner I. 119.
- 6./ Sm. IV. 618.
- 7./ Theiner I. 258-60., AUO. III. 79-80.
- 8./ Theiner I. 251-2. és 267., M.S. I. 499.
- 9./ F. IV. 3. 229-31.
- 10./ H. VI. 273.
- 11./ Veress 1941. 2-15.
- 12./ M.S. II. 171-73.
- 13./ Fejérpataky 51. és 123-4., H. VI. 273., H. VIII. 234-5.
- 14./ Veress 1941. 391., Bónis 1971. 25-8., Pór 1897. 781., Szűcs J.: A kereszténység belső politikuma. IV. Béla és az egyház. in: Történeti Szemle 1978. 176.
- 15./ AUO. III. 185-192., AUO. VIII. 206., H. VIII. 116.
- 16./ Veress 1941. 7.
- 17./ Sm. VI. 398.
- 18./ RA.2872., RA 3818.
- 19./ Fejérpataky 124., AUO. IV. 312., AUO. IX. 524., AUO. XII. 487.

- 20./ Sm. VII. 84-5.
- 21./ A. I. 157-8.
- 22./ A. I. 241-5.
- 23./ Bónis 1958. 193.
- 24./ Sm. VII. 84-5., Sm. VII. 345-6.
- 25./ Sm. VII. 346., Sm. VII. 384., Dl. 1616., Sm. VIII. 39-41.
- 26./ Domonkos által kiadott utolsó oklevél 1299. március 12-én kelt, Sm. VII. 359-60.; Theophil első ráánk maradt oklevele pedig 1300 március 6-án, Sm. VII. 370-1.
- 27./ Sm. VIII. 9.
- 28./ Sm. VIII. 33-4. és 39-41.
- 29./ Bónis 1958. 179-180.
- 30./ A. OKL. I. 286.
- 31./ Kollányi F.: Esztergomi kanonokok Esztergom 1900 30-1., Pór 1900. 6. és 19.
- 32./ A középkori Magyarország főpapi pecsétjei. Szerk.: Bodor I. Bp. 1984. 63.
- 33./ Sm. VIII. 107., 112. és Dl. 86978.
- 34./ A. I. 157-8.
- 35./ A. I. 157-8.
- 36./ A. I. 241-5.
- 37./ A. I. 241-5.
- 38./ Sm. IX. 474.
- 39./ M. S. III. 73., A. II. 368., Sm. IX. 475., Vat. I/1. 240.
- 40./ M. S. III. 153., Sm. IX. 505-6.

- 41./ SRH. I. 499.
- 42./ Békefi 1910. 142.
- 43./ D1. 33578.
- 44./ Vat. I/1. 240. és 268.
- 45./ Vat. I/1. 240. és 314-5.
- 46./ Vat. I/1. 240. és 268.
- 47./ Vat. I/1. 240.
- 48./ Vat. I/1. 240. és 314-5.
- 49./ Vat. I/1. 240., 268. és 314-5.
- 50./ Vat. I/1. 240., 268. és 314-5.
- 51./ D1. 94076.
- 52./ Vat. I/1. 240., 268. és 314-5.
- 53./ Vat. I/1. 268. és 314-5.
- 54./ D1. 99936-7., Df. 251996., Sm. X. 269-71., Sm. X. 509-11.
- 55./ Vat. I/1. 240., 268. és 314-5.
- 56./ Vat. I/1. 241.
- 57./ Vat. I/1. 240. és 268.
- 58./ Vat. I/1. 240.
- 59./ Vat. I/1. 272-3.
- 60./ Vat. I/1. 282., 288. és 294.
- 61./ Timár Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. Baranyai Levéltári Füzetek 16. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1981. c. kötetből. Pécs 1982. 40. a továbbiakban Timár 1982.
- 62./ Sm. X. 307.
- 63./ D1. 3166.
- 64./ Sm. X. 633., Df. 256483.

- 65./ Timár 1982. 40.
- 66./ Theiner I. 641-2., Sm. X. 612-4.
- 67./ Theiner I. 738.
- 68./ Sm. XI. 508-17.
- 69./ RA. 927.
- 70./ Sörös 1912. 351-2.
- 71./ Sm. VI. 321-2.
- 72./ Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900. 264.
- 73./ Gárdonyi 1915. 73-4.
- 74./ M. S. III. 651.
- 75./ M. S. III. 368., A. IV. 34.
- 76./ Bossányi I. 224-5.
- 77./ Timár 1982. 42.
- 78./ Df. 256483., D1. 3872., Df. 264724. és Sm. XII. 105.
- 79./ Bossányi I. 244., Bossányi II. 338.
- 80./ Bossányi I. 230.
- 81./ Sm. XI. 616-7.
- 82./ Bossányi I. 220.
- 83./ Bossányi I. 220.
- 84./ Békefi 1910. 216.
- 85./ D1. 103283.
- 86./ Sm. XII. 209.
- 87./ Bossányi II. 261.
- 88./ Bossányi I. 237., Békefi 1910. 214.
- 89./ F. IX. 7. 123-4.

A pozsegai káptalan okleveleinek felsorolása

DATUM	ÁTÍRÁSOK, LEVÉLTÁRI JELZET	KIADÁSOK	KAPTALANI EMBEREK
1220-9 között	Dl. 31052	H. VIII. 17-8., Sm. III. 206-7.	Sempiternus cantor, Toma dékán Lőrinc kustos
1250. júl. 5. előtt		eml. RA. 927.	
1250. aug. 27.	Dl. 33706	F. IV. 2. 68-9., Sm. IV. 424-5.	
1250. nov. 21. előtt		eml. RA. 936., Sm. IV. 433.	
1251.	átír. Pozsegai kápt. Dl. 33709. Az 1305-ös átírat 1251-es, míg a XVI. sz-i másolat 1256-os dátumot említ	Sm. IV. 476-7. (1251), Sm. V. 46-7. (1256)	

1255. D1. 33711 F. IV. 2. 343-4., Sm. IV. 618-9. J. prépost

1242-1256 között eml. a következő okl.

1256. D1. 449 AUD. VII. 443-4., Sm. V. 44.

1258 előtt eml. RA. 893., AUD. VII. 260-1., Sm. IV. 369.

1261. Sm. V. 220-2.

1263. D1. 33716, D1. 36232 újkori másolat F. IV. 3. 180-2., AUD. XI. 528-30., Sm. V. 282-3.

1264. D1. 573. Desewffy 227-8., AUD. VIII. 113-4., Sm. V. 321-2.

1266. eml. Csáky I. 1. 8-9., H. VI. 138-42., Sm. V. 412-3.

1268 előtt eml. D1. 3872. (1347. márc. 20.)

1268 után eml. D1. 3872. (1347. márc. 20.)

1268. máj. 26. átir. Pozsegai kápt. 1317. febr. 23. > AUD. XI. 577-8., Sm. V. 466-7.
I. Károly 1317. dec. 23. >
I. Károly 1323. jan. 3. D1. 33720 >
Boszniai kápt. 1400. febr. 12. D1. 33721

1272. átir. I. Mátyás 1461. márc. 14. D1. 15533. AUD. XII. 61-2., Sm. VI. 14-5.

1279	átir. Pozsegai kápt. 1380. máj. 25. Dl. 42157	Sm. VI. 325.
1279.	Dl. 33729	F. V. 2. 588-90., AUD. IX. 261., AUD. XII. 271-2., Sm. VI. 331.
1279.	Dl. 40152	Kubinyi I. 115., AUD. IX. 261-2., Sm. VI. 321-2.
1280.	Dl. 40159	Kubinyi I. 118., AUD. IX. 285-6., Sm. VI. 377.
1280.	Dl. 86856	AUD. XII. 314-6., Sm. VI. 372-3.,
1280.	átir. Pozsegai kápt. 1380. jún. 21. Dl. 34295	Sm. VI. 379-80.

1281.	átir. IV. László 1283. szept. 3. előtt	H. III. 35-6., H. VIII. 216., Sm. VI. 398.	Natus kustos
1281.	átir. Pozsegai kápt. 1306. júl. 1. > Pozsegai kápt. 1326. jan. 18. Dl. 86978	Alsó-szlav. O. 21-2.	
1282 előtt		eml. a köv. okl.	
1282.	átir. Gotói konv. 1282. > I. Mátyás 1470. dec. 9. Dl. 88516; átir. Gotói konv. 1282. > Pozsegai kápt. 1363. márc. 3. Dl. 87381; átir. Gotói konv. 1282. > Pozsegai kápt. 1363. márc. 3. > I. Mátyás 1470. dec. 12. Dl. 88517; átir. Gotói konv. 1282. Dl. 86859	AUD. XII. 374-6., Sm. VI. 418-9.	
1283.	átir. Pozsegai kápt. 1305. szept. 15.	Sm. VI. 62-3. 1273-as kelettel, Sm. VI. 454. kivonatosan	

16. sz-i másolat Dl. 33652;
 átír. Pozsegai kápt. 1305. szept. 15.
 19. sz-i másolat Dl. 33253 1273-as kelettel,
 átír. Pozsegai kápt. 1305. szept. 15.
 1833-as másolat Dl. 848 1273-as kelettel

1283 előtt

eml. a köv. okl.

1283. máj. 1.

Dl. 1144

AUD. XII. 406-7., Sm. VI. 428-9.

1288.

Dl. 1237

AUD. IX. 489-90., Sm. VI. 626-7.

1289.

átír. Pozsegai kápt. 1326. jan. 18. Dl. 86977

1290. jún. 28.	átir. Pásztói János orszbíró 1396. ápr. 13. Dl. 33515	H. VIII. 280-2., Sm. VI. 702-3.	
1291. okt. 28. előtt		eml. RA. 3829.	
1291.	Dl. 34089	H. VIII. 307-8., AUD. XII. 523-4., Sm. VII. 58-9.	
1292. máj. 25.	Draskovich lev. fasc. 22. no. 3.	H. VI. 382., Sm. VII. 84-5. F. VII. 2. 172. regeszta, Sm. VII. 123. regeszta	Lőrinc prépost
1293. szept. 29 - okt. 6. között	átir. Pozsegai kápt. 1310. okt. 18. > Pozsegai kápt. 1326. jan. 18. vagy jún. 14. Dl. 86979	AUD. XII. 547-8., Sm. VII. 152-3.	

1299. júl. 1.	Dl. 31190	H. VI. 444-5., Sm. VII. 345-6. M. S. II. 462. regeszta	Puer dict. Theophyl lector
(1299) nov. 13.	átirt. István alorszbíró 1300. ápr. 30. Zay lt.	AUD. X. 400-1., Sm. VII. 405-6.	
1300. máj. 1.	Dl. 34093	AUD. XII. 660. kivonat, Sm. VII. 383-4.	Puer dict. Theophyl lector
1300. máj. 19.	Dl. 32691 1759-ben készült másolat		
1301. ápr. 21.	Dl. 1616	A. I. 10. regeszta A. OKL. I. 21.	Puer dict. Theophyl lector

1302. nov. 10.	Dl. 34095	Sm. VIII. 38-9. A. OKL. I. 174.	
1305. szept. 15.	Dl. 33652 16. sz-i másolat, Dl. 848 1833-as másolat Dl. 33653 19. sz-i másolat	Sm. VIII. 107. szept. 22. alatt A. OKL. I. 369.	Demeter lector
1305. nov. 23.	Dl. 33709 két okl.	Sm. VIII. 111-2. A. OKL. I. 375.	Demeter lector
1306. júl. 1.	Átir. Pozsegai kápt. 1326. jan. 18. vagy jún. 14. Dl. 86978	Alsó-szlav. O. 27-8.	Demeter lector
1308. okt. 18.	Dl. 1725	A. I. 157-8.	Lőrinc prépost, Mihály cantor, István kanonok

1310. okt. 18.

Atir. Pozsegai kápt. 1326. jan. 18.

vagy jún. 14. Dl. 86979

1311.

DI.1790, DI. 1792

A. I. 241-5., Sm. VIII. 301-4.

Lőrinc prépost, Demeter cantor, Mátyás kustos

Puer dict. Theophyl lector

átir. I. Károly 1312. Dl. 1791

1313. aug. 1.

átir. Pozsegai kápt. 1336. aug. 23.

A. I. 321-2., Sm. VIII. 340-1.

DI. 40726

1315. jún. 25. előtt

eml. a kőv. okl.

1315. jún. 25.

átir. Pozsegai kápt. 1336. aug. 23.

F. VIII. 1. 591., A. I. 383.

DI. 40726

Sm. VIII. 402-3.

1324. jún. 24. tart. átir. Rozgonyi Simon orszbíró
1411. jan. 4. D1. 90947

1324. szept. 1. Df. 274069

1325. júl. 20. tart. átir. Garai Miklós nádor
1424. jún. 25. D1. 33516

1326. jan. 18. vagy jún. 14. D1. 86979

1326. jan. 18. vagy jún. 14. D1. 86977

1326. jan. 18. vagy jún. 14. D1. 86978 Alsó-szlav. 0. 30.

1326. febr. 11.	Arc. Cap. Strig. Priv. Lad. 29. f. 1. n. 4	M. S. III. 79.	Péter lector
1326. aug. 26. előtt		eml. a köv. okl.	
1326. aug. 26.	Dl. 2373	A. II. 253-4., Sm. IX. 306-7.	
1328. júl. 16.	Dl. 2504	A. II. 367-8., Sm. IX. 404.	Péter lector
1329. ápr. 16. - 23. között	tart. átir. Garai Miklós nádor 1424. jún. 25. Dl. 33516		
1329. jún. 2. előtt		eml. Sm. IX. 462.	

1329. júl. 2.	Dl. 33577 csak fénykép	Sm. IX. 474-5.	Jakab succentor, Péter lector
1329. dec. 17.	átir. I. Károly 1330. jan. 2. Df. 248643	M. S. III. 152-5.	János kustos
1330. jan. 26.	Dl. 30621		
1330. máj. 28.	átir. I. Károly 1330. máj. 29. Dl. 2597	F. VIII. 3. 440-4., Sm. IX. 504-7.	János kustos
1330. aug. 1.	Dl. 76430	Z. I. 362., Sm. IX. 530-1	
1331. márc. 22.	átir. I. Károly 1333. márc. 29. > Erzsébet királynő 1335. ápr. 17. > Budai kápt. 1419. márc. 12. Dl. 33578		Dethinarus váci cantor, pozsegai kanonok

1331. aug. 17.	Dl. 99933	
1332. márc. 10.	Dl. 99936	Péter cantor
1332. márc. 10.	Dl. 99937	Péter cantor
1332. jún. 19.	Dl. 2732	
1332. aug. 31.	tart. átir. Garai Miklós nádor 1424. jún. 25. Dl. 33516	
1335. ápr. 22.	tart. átir. Pál orszbíró 1349. márc. 15. Dl. 2790	F. IX. 1. 718-34., Sm. XI. 507-17.

1335. aug. 8.	Dl. 2945	A. III. 191., Sm. X. 230.	
1336. ápr. 24.	Df. 251996, Df. 283555		Péter cantor
1336. aug. 3.	Df. 283555	Sm. X. 269-70.	Péter cantor
1336. aug. 3.	Df. 283555	Sm. X. 270-1.	Péter cantor
1336. aug. 23.	Dl. 40726	Sm. X. 276-7.	
1337. márc. 27.	Dl. 3053	A. III. 337-8., Sm. X. 306-7.	János lector

1338. jún. 23.	Dl. 3166		Mihály lector
1338. jún. 30.	átir. Pozsegai kápt. 1343. febr. 8. Dl. 33659	Sm. X. 393.	
1339. jan. 30.	Dl. 3213		
1339. dec. 17.	Df. 283555	Sm. X. 509.	Péter cantor
1339. dec. 17.	Df. 283555	Sm. X. 510-1.	Péter cantor
1341. aug. 17.	Dl. 34101 1419. febr. 12.	Sm. X. 633-5.	János succentor

1342. okt. 12.	Dl. 100001		
1343. febr. 8.	Dl. 33659 csak fénykép	Sm. XI. 37.	
1343. szept. 13.	Dl. 3610, és a Pozsonyi kápt. 1771-es átír.	A. IV. 362-70., Sm. XI. 79-86.	
1345. máj. 29.	Df. 256483, átír. I. Lajos 1366. jan. 13. > I. Lajos 1380. júl. 15. Df 256481; I. Lajos 1345. jún. 24. > Miklós szlavón bán 1353. okt. 18. Df. 256482	Mon. Hist. Ep. Zagr. II. 128-9.	János succentor, Orodienensis dict. Péter lector
1345. nov. 19.	Dl. 33955 csak fénykép	Sm. XI. 248.	
1346. jan. 7 előtt		eml. a kőv. okl.	

1346. jan. 7.	Dl. 33022		
1347. febr. 26.	Dl. 33956	Sz. XI. 343.	
1347. márc. 20.	Dl. 3872		Orodiensis dict. Péter lector
1347. máj. 12. előtt	eml. Pál orszbíró okl.	A. V. 55-6.	
1347. aug. 11.	Dl. 33957	Sz. XI. 388.	
1347. nov. 25. előtt	eml. Pál orszbíró okl. 1349. márc. 15.	Sz. XI. 510.	

1348. aug. 1. előtt	eml. Pál orszbíró okl. 1349. márc. 15.	Sm. XI. 512.	
1349. márc. 4. előtt	eml. Pál orszbíró okl. 1349. márc. 15.	Sm. XI. 514.	
1349. ápr. 21.	Dl. 94076		András kanonok
1349. szept. 4. előtt	eml. Ákos pozsegai isp. okl.	Sm. XI. 547.	
1349. nov. 11.	Dl. 68896	Alsó-szlav. D. 36-7., Sm. XI. 554-5.	
1350. febr. 5.	tart. átír. Szepesi Jakab orszbíró 1379. máj. 16. Dl. 34299		

1350. febr. 5.	tart. átir. Szepesi Jakab orszbíró 1379. máj. 16. Dl. 34299		
1350. máj. 10.	átir. Pozsegai kápt. 1401. febr. 21. Dl. 4126	A. V. 375-6., Sm. XI. 601.	
1350. okt. 5.	Dl. 4150	A. V. 409., Sm. XI. 616-7.	Kozma kanonok, notarius
1350. dec. 29.	Dl. 33965 csak fénykép	Sm. XI. 627-8.	
1351. febr. 10.	Dl. 68896	Alsó-szlav. O. 37-8., Sm. XII. 4.	
1351. ápr. 23. előtt		eml. a köv. okl.	

1351. ápr. 23.	Dl. 33601 csak fénykép	Sm. XII. 18-20.	
1351. okt. 19.	Df. 264724		Orodiensis dict. Péter lector
1352. jan. 22.	Dl. 100052.		
1352. febr. 8.	Dl. 33966 csak fénykép	Sm. XII. 71-2.	
1352. máj. 12.	tart. Átir. Rozgonyi Simon orszbíró 1411. jan. 4. Dl. 90947		
1352. jún. 29.	Dl. 68900	Alsó-szlav. D. 40-1., Sm. XII. 104-5.	Orodiensis dict. Péter lector

1353. júl. 6.

tart. átir. Rozgonyi Simon orszbíró

1411. jan. 4. Dl. 90947.

1353. szept. 23.

Dl. 103283

László fia István kanonok

1353. okt. 23.

Dl. 4386

A. VI. 120-2., Sz. XII. 209-10

Miklós iskolamester